

ЎШ АРҚ ЮЛДУЗИ

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА САНАТ ЖУРНАЛИ

УЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

7

ИЮЛЬ



ТОШКЕНТ

1948

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

7

PHYSICS



PHYSICS

PHYSICS

М. БОБОВ

ЮРАК САДОСИ

„Туркия матбуотининг билдиришига қараганда, Туркияда „Коммунизмга қарши кураш комиссияси“ тузилган. Туркиянинг маълум тескаричиларидан Ёлчин бу комиссияга раис қилиб тайинланган.“ (ТАСС).

„Комманифести“нинг юз йиллик умри,
Қуёш йўли каби муқаррар ва ҳақ.
Тарих гилдирагин бомбанинг зўри,
Сўз блан тўхтатмоқ — мумкинмас мутлақ!

Бу олов байроқнинг тегида баланд —
Кураш чўққиларин босиб ўтдик биз.
Бу нур корвонига йўлқди ҳарчанд
Жағ йиртганлар...

Балки, сўнгисидир сиз.
Ром бўлган махлуқдай, Нью-Йорк ва Лондон
Созига шох ташлаб ўйнайсиз роса.
Бировнинг кучяга ишониб бугун,
Қиласиз, афандим, зарда, пўписа?!

Анқара ишчиси ва оч деҳқони
„Дод!“ — деса зулмдан, — „Коммунист“ дейсиз.

Осасиз, отасиз, уларнинг қони
Қутлиқдир; билинги, кетмайди изсиз!
Ноҳот унитасиз кечаги кунни,
Гитлер, Геббельснинг қонли юришин?!
Дар’ёдай оқизиб инсон хунини,
Сиздек ўйламовди нима бўлишин...

Нима бўлди? Боқинг, унитманг Зинҳор!
Адолат байроғи кимнинг қўлида!
Ўзбекининг ҳикматли бир мақоли бор:
„Сўқирга қуёшни махташ беҳуда“.

Коммунист инсоннинг қаҳрамонлигин,
Қолмади Елчинлардан бошқа — билмаган.
Бугун мушт ўқталар?..

Мушт оғирлигин
Кеча ўз бошида татиб кўрмаган...
Шаҳарлари бутун; ер, осмони тинч.
Эшитмади бомба, тўплар на'расин.
Оталар кутмади ўглин эрта-кеч,
Ўдаклар сўрмади бўзлаб овасин...

Иффат ётоғидан турк гўзаллари,
Тортиб олинмади Париж қизидай,
Поляк, ёки Чехдай, кўп фарзандлари
Сўйилмади қатор мурғак кўзидай.

Буларнинг қотили, сиздек сотқинлар —
Эди, жаҳон билар!

Олдинга қаранг.
Сиз турган капитал ўпқони қулар,
Қутқазалмас ундан на бўҳтон, на жанг!..
Коммунизм инсон ҳаққи, манги бахтидай
Мевинг ватанимда гул очмоқдадир.
Унинг ол байроғи, тонг шафағидай,
Мужассам куррага нур сочмоқдадир.

Барибир, эрк деган ботир греклар,
Тюрма ва дорларда этилсин қирғин,
Бари бир, Эронда одил йигитлар
Лутнинг саҳросига¹ қилинсин қувғин,

Барибир, Хитойда у Чан-Кай-шилар
Доллар кучи блан қилсинлар хуруж,
Бани Исронлга қарши Бевинлар
Арабга енг ичра берсинлар қилич,

Барибир, инсонни зулм, асоратда
Сақламоқ мумкинмас; бу шундай кунки,
Адолат ғолибдир онгда, ҳаётда,
Башарият бахтига интилар!.. Чунки:

Коммунизм ғоясининг юз йиллик умри
Кўёш йўли каби муқаррар ва ҳақ.
Тарих ғилдирагин бомбанинг зўри,
Сўз блан тўхтатмоқ — мумкинмас мутлақ!

1948 йил, июнь

¹ Саҳрон Лут — Эроннинг жанубидаги бир саҳро.

ИРИНА ГУРО

ОҚ ЙЎЛ!

Мен ҳали қариганим йўқ. Менинг номимга „ота“ деган сўзни қўшиб айтмайдилар. Лекин одамлар мени Са'дулла ота деб айтабошлаганларида ва йиллар қирови сочларимни оқартирганда ҳам, мен яна ўзимни қари деб ҳисобламайман.

Тавба, нима учун одамларнинг ёшини улар ўтган йўлнинг узунлиги билан ўлчаш керак?.. Йўқ, мени ўз майлимга қўйиб беринглар; мен буни ўз билигимча ҳал қилай: мен одамлар ёшини ўтган йўли билан эмас, ўтадиган йўли билан ҳисоблайман.

Ана шундай қилинганда, киши олдида ҳали бажарилмаган катта-катта ишлар, орзу-ҳаваслар бўй тортиб кўринади. Ана шунда, босиладиган йўлнинг қанчалик узоқ-яқинлиги билинади. Минг қатла шукурки, йўлим узоқ; менга бу йўл катта умидлар бағишлайди. Мен, шу йўл билан бориб, юртимда бўладиган ажойиб ўзгаришларни, ажойиб нарсаларни кўраман.

Сиз менинг бу сўзимга: „Э, Са'дулла ака, сиз яна қандай ўзгаришлар бўлишини истайсиз? Ғалати одам экансизку, шундай ажойиб, шундай улуғ ўзгаришларни кўрмаётибсизми? Яна нима истайсиз, бу ахир ношукурликку, Са'дулла ака!“ дерсиз.

Тўғри, ватаним бутунлай бошқа тусга кирди. Мен бу янги, бу ажойиб тусни кўрмадим эмас, — кўрдим, кўрмоқдаман ва бутун қалбим билан қувонмоқдаман. Лекин менинг содда миямга шундай фикрлар келади: қанча илгари бос-сак, қадамимиз ҳам шунча тез бўлади. Халқимиз жуда катта куч орттирди. Мана, кўрасиз, бу куч билан қанчалик тез юриб кетамиз.

Гойида кечалари уйқум қочиб, ўрнимдан туриб кетаман. Балки сиз кекса кишининг бесаранжомлиги деб ўйларсиз? Йўқ, ундай эмас, мен ёлғиз юриб хаёл суришни яхши кў-

раман. Айвонга чиқаман: теварак ойдин, олам сутга чум-
гандек. Тўлин ой кўкда сузиб боради. Боғимиз найинки
нурга, балки юракларни толпинтирадиган, қувонтирадиган
оҳангларга тўлади.

Ўз умримда бундай ажойиб кечалардан қанчасини кўр-
дим! Ҳали ҳам ҳар кўрганимда яна янғидан ҳузур қиламан.
Айвон лабида ўтириб, узоқ-ўзоқларга суқланиб қарайман.
Думоғимга қандайдир ёқимли бўйлар киради, балки бу жий-
да ҳидидир? Ё пушти ранг шофтоли гулларининг ҳидими?—
Йўқ, дарахтлар гуллаш уёқда турсин, ҳали куртак ҳам чи-
қарганлари йўқ. Бу ўзим ўстирган боғим — бўстоним ҳиди!

Боғимизда икки туп тут бор; булар худди экизаққа ўх-
шайди. Боғ тўридаги якка ёнғоқ эса ўзининг барақ шох-
япроқлари блан чўпон қалпоғини эслатади.

Мен бу бўстонга суқланиб қарайман. Қулоқларимда ал-
ланарса зинғиллагандай бўлади. Гойида бу ёқимли овоз бўл-
бул нағмаларига ўхшаб кетади. Лекин булбуллар сайрайди-
ган палла эмас. Ё чигирткаларнинг чириллашимикан? Йўқ,
бу ҳам эмас. Балки ер остида, аллақерда оби-замзам чу-
риллаб оқаётгандир? Ё кеча шамоли телефон симларини
дўтор торларидай чертиб чолаётгандир?..

Айвон лабида ўтириб, ҳаёл сўраман. Мен болаларимни
ўйлайман. Ахир отаман-а, ота! Катта кишиман-а! Ота деган
сўз жуда катта сўз! Бу сўз гойида қулоғимга шундай улду,
шундай серма'но бўлиб эшитиладики, ўтган замонларда ҳеч-
вақт бундай ма'но блан янграмаган эди. Бурунги замонлар-
да болаларимизни худди севамагандай, ордоқламагандай
кўринамиз. Балки болаларимизни севиб-ордоқламаганимизга
камбағаллигимиз, муҳтожлигимиз сабаб бўлгандир? Ё менинг
гапим чаккими? Кўп болали оилада туғилган ҳарбир чақо-
лоқ ота-онанинг пешонасига битган шўр ҳисобланиб, ла'нат-
га учрамас эдими? Оч оилада оч ўсган болалар ўзларини
бахтли ҳисоблай олармидилар? Бир бурда зоғора нон улар-
нинг кўзларига тўтё эмасмиди?

Эндичи? Энди болаларимизни севишга ҳечнарсга тўғоноқ
булолмайди... Мен ҳамма болаларимдан ҳам кўпроқ катта
қизимни— Қумринисани ўйлайман. Мен шу қизим ҳақида
сизларга бир-икки оғиз сўйлаб беришни истайман.

Қизимни ёлғиз ўзимгина тарбия қилганим йўқ; менга
бепоён меҳрибон эл-юртим ёрдам қилди. Мендан узоқ-узоқ-
ларда, лекин ҳар доим қалбимда яшайдиган улду киши
ёрдам қилди.

Қумринисанинг қандай вояга етганлиги ҳақидаги бу сод-
да ҳикоямнинг балки кишиларга наф'и тегар.

Менинг бу тўнғич қизим туғилганда кўшним Олимжон,
соқолини силаб туриб, шундай деган эди:

— Э-э, иш чатоқ бўлибдику, Са'дулла! Хотинингиз бе-
ма'ни экан; ўғил туғмай қиз туғипти! Асли пешонангиз шўр

экан, Са'дулла! Ҳа майли, ҳали ёшсиз, ажаб эмас, ўғил ҳам кўриб қоларсиз!

Қора сочларига кумуш толалар энди аралаша бошлаган иккинчи кўшним пиллакаш Салим ака бўлса бироз бошқачароқ та'на қилди:

— Албатта, ўғил бўлса чакки бўлмас эди; начора, пешана-да, тўнғичинг қиз бўлибди; майли, бунисига ҳам шукур қил, қиз бўлса ҳам умрини берсин, ўссин, улғайсин...

Мен кўшниларишдан анча ёш эдим. Шу важдан, қиз бўлса ҳам, ўғил бўлса ҳам майли, деб фарзанд кўрганамга қувондим. Балки, ўша замонда бў сўзлар бечиз айтилмагандир?

Лекин кўшниларишга ҳечнима демасиз. Нега десангиз, катталарга сўз қайтариш одобсизлик бўлади.

Мана шундай қилиб, менинг Қумринисам ўстандан ўсиб, ақлга тўлиб борди. Мен эсам қувониб, теримга сиғмас эдим. Дарҳақиқат, ҳарқандай она ҳам, ҳарқандай ота ҳам ўз боласининг тез ўсаётганлиги, ақл топаётганлигидан ҳарвақт қувонади.

*

Қумри кўкатлар устига солинган кўрпачада ширингина бўлиб ўтиради. У ўз иши блан қайгадир шошиб бораётган кўнғизчани қўллари блан итариб, жадаллаштиради-да, бу ҳам кўнғизга теккач, қуёш қизигига тоб беролмай қизарган юзига қўлчасини сайвон қилиб, менга қарайди.

— Отажон, менга эртақ айтиб беринг, — дейди.

— Нима тўғрисида айтиб берай, чирогим? Тоғларда дайдиб юрган девлар тўғрисидами?

— Йўқ, йиртқич ҳайвонлар тўғрисида.

Ана шундан кейин деҳқонларнинг товуқларини ўғирлаб қочадиган муғомбир тулки тўғрисида эртақ айтиб бераман.

— Тулки бўлмай ўлсин, — дейди қизим. — Ҳадеб бировларнинг товуғини ўғирлаб қочаверадимиз! Туриш-турмиши зиён экан-да!

— Йўқ, кўзичоғим, фойдаси ҳам бор...

— Вой, отажон, ўзингиз айтдингизку, тулки ёмон бўлади, ҳийлагар бўлади, қуён болаларини, қуш болаларини, товуқларни ўғирлаб ейди деб. Ахир бечора кампирнинг товуғини ҳам ўғирлаб кетадимиз!..

... Ана шундан кейин ҳийлагар тулкини қарғай бошлайди. Мен бўлсам қизимга қарайман-да, унинг ақлига ҳайрон бўлиб қувонаман. Сўнгра:

— Шунақа, қизим, эртақда бўладиган нарсаларнинг кўпи турмушдан олинган. Ҳақиқатда бундан ҳам ортиқроқ, бундан ҳам баттарроқ бўлади, — дейман.

Шундан кейин тулкининг одамзодга фойдали томонларини ҳам сўзлаб бераман.

— Вой! — деб қячқяриб юборади қизим. — Мени чумоли чақиб олди. Ҳамма йиртқичлардан ҳам ёмонроғи шу экан. Нега бўлмаса одамни чақади?

— У ўзини сақлаш учун чақади, — дейман-да, Қумринисони кўтариб оламан. — Олпоқ қизим, чумали яхши нарса; қара уларнинг ишлашини!

Қумри кичкина меҳнаткашларга тикилиб қарайди. Унинг қора қошлари жийрилади. У шундай кезларда бобосига — менинг марҳум отам Убайдулла Юнусовга жуда ўхшаб кетади. У ҳам чўкка тушиб олиб қандайдир ўсимлик ё майда кўкатларни соатлар бўйи текширар эди.

Қумри чумалиларга разм солиб қолади. Чурқ этган овоз эшитилмайди. Боғда фақат жимжитлик, жазирама иссиқ, кўкат бўйларигина қолади.

— Отажон, чумалилар ҳам ўйлашни биладими? Қаранг, бир-бири блан гаплашяпти. Лекин гаплари эшитилмас экан...

— Йўқ, қизим, сенга шундай кўринган бўлса керак... Фақат одамларгина ўйлаб, ўйининг тагига етаолади.

— Вой, ўзим кўрдимку!.. Битта чумали ўзидан ҳам каттароқ хашакни кўтармоқчи бўлди. Лекин кўтаролмади, бошқа битта чумалини ёрдамга чақирди. Шундан кейин иккови кўтариб кетди. Агар у ўртоғини чақирмаган бўлса, ўртоғи нима учун орқасига қайтиб хашакни бирга кўтарди?

Кейин мен чумалиларнинг яхши томонини: ер остидан ўзларига йўл очиб тупроқни юмшатишини сўзлаб бердим. Ахир дунёда чумалидан ҳам кўпроқ нарса борми? Биргина бизнинг боғимизда минг-минглаб чумали бор...

— „Минг-минглаб“ деганингиз қанча бўлади? — деб Қумриниса сўрайди, жавоб кутиб оғзимга қарайди.

* * *

Шундай қилиб, қизим кун сайин ўсиб боради. Мен унга пиёз, сабзи, редиска ва шунинг каби кўклар экишни ўргатаман. Энди у ўсимликларни бир-биридан фарқ қиладиган бўлди. Қизимнинг бу фазилатига қувониб, уни отаси, отасининг отаси сингари ерни севдиришга киришдим. Бу сўзимдан, дунёга келиб ердан бошқасига иши тушмапти, деб ўйламанг. Йўқ, мен бошқа касбларни ҳам яхши кўраман, уларни ҳам қилиб кўрганман. Қўлимга йиғна олиб тиккаман, станок олдида туриб ишлаганман. Лекин, ҳақ гапни айтсам, ҳаммасидан ҳам кўпроқ ерда меҳнат қилишни афзал кўраман... Начора, одамларнинг табиати шундай бўлар экан. Биров бир нарсани, бошқа биров иккинчи нарсани севар, ҳаркимнинг ҳаётда ўз ўрни бўлар экан. Менинг ўрним эса — ерда, оёқларим остида турган ерда. Мен бу ерда ўрик ё олма дарахти сингари томир ёйиб тураман...

Лекин қизим ўсган ва ақл топган сари: „Энди уни қандай одам қилсам экан?“ деб ўйга чўмаман...

Мен ҳам, кўп одамлар қатори, шундай кезларда ўтмишга, аллақачон дунёдан ўтган азиз отамга назар соламан.

Отам мени яхши кўрар эди. Мен тўнғич бола эдим. У менга яшаш йўлини ўргатди. Менга фақат яхшиликнигина раво кўрар эди. Мева дарахтларини экиш ва улардан мўл-мўл ҳосил олишни ҳам отам ўргатди. У турмушимни фаровон қилиш учун мени меҳнатга ўргатди.

— Камбағал киши меҳнатсиз яшайолмайди, ўғлим,— дерди. — Турмушда қаққайиб юрган блан қорнинг тўймайди, шохинг ҳам чиқмайди. Масалан, ана бу олма дарахтини ол. Сал шамол юрди дегунча у ҳам қаддини букади. Шамол зўрайганда-чи, бечора дарахт боши ерга теккудай букилади. Шамол ўтгандан кейин эса, яна қаддини ростлаб, гирдайиб тураверади. Ҳамма дарахтлар ҳам бирми? Йўқ, энди ёнғоқни ол. У қаққайган дарахт. Ҳарқанча шамол юрса ҳам қад букмайди. Қарабсанки, мевага тўлиб турган шоҳи қарсиллаб синибди. Э аттанг, дейсан, ачинасан. Шундай, ўғлим, ақлни дарахтдан ўрган. Бой кишини кўрганингда, олма дарахтидай икки букилиб салом бер, бу блан давлатинг кам бўлиб қолмайди. У ўтиб кетгандан кейин, яна қаддингни ростлаб олаверасан. Бойлар блан айтишма; кимнинг пули кўп бўлса, ҳаммавақт ўша зўр чиқади.

Шундай деб насиҳат қилган эди менинг ҳурматли отам! Мен уни ҳамма вақт ҳурмат қиламан. У асл меҳнаткаш эди. Мени меҳнатга, ҳалол меҳнат блан яшашга отам ўргатди. Начора, у вақт отамдай ғариб, мазлум кишиларнинг қўлидан нима ҳам келар эди! Эндичи? Энди одамлар олма тахлит яшашмайди. Отагинам, сизнинг қаддингизни буккан, қалбингизни сўккан ўша золим бойлардан энди асар қолмади! Шундай, отагинам, ёнғоқ блан олма замон ўтган сарн қандай ўзгарса, кишилар ҳам шундай ўзгариб бормоқда.

Шундай қилиб, ўтмишга назар солдим, лекин қизимни қандай ўстиришим кераклиги ҳақида ма'қул жавоб тополмадим. Ана шундан кейин яқин ўтмишимизга қарадим. Биз у вақт нодон кишилар эдик. Тўғри, улуғ инқилоб бизга ер берди, сув берди. Унга қадар ҳарбир камбағал ўзининг бир парча ерида каллаи саҳардан то қоронғи кечгача ишлаб ҳам қорни тўймас эди... Кўп одамлар, ҳатто камбағаллар ҳам ўз фойдасини билмас эди. Орамизда шундай одамлар бор эдики, бизни орқага судрашар: „Биз шарқ кишиларимиз, биз руслар блан бирга бўлолмаймиз; бизнинг йўлимиз бошқа“ дер эдилар. Ундай одамлар янги турмуш қуришимизга тўғоноқ бўлиб, ошимизга заҳар, кўзимизга чўп бўлар эдилар. Лекин мен уларнинг алдавиға учмадим, балки кўп-кўп қаторида колхозга кирдим. Мана энди бошим осмонга етиб қувонаман. Кўп йиллар муқаддам улуғ Ленин кўрсатиб

берган ва улуғ Сталин бизни олиб бораётган шу йўлдан бориб, уз бахтимни топдим. Лекин колхозимиз бирданига давлатли бўлиб қолмади. Нега десангиз, одамлар эски урф-одатларни ташламай, уз хўжаликларининг гамини еяр эдилар. Бизнинг одамларимиз жамоатнинг бойлиги ўзларининг бойлиги эканини тушиниб, уқиб олгунларича қанча вақт ўтиб кетди. Кўзларини катта очиб, келажакка, илгарига қараган кишилар эса далаларимизнинг ҳосили мўл бўлишини, далаларда ажойиб машиналар ишлайдиган кунлар келишини яққол кўраолдилар. Далалар ўзгарган сари одамлар ҳам ўзгаради, уларнинг билими, ақли, давлати ошади. Ана шундай қилиб, мен ҳам қизимни давлатли келажак ва бахтли кунларга муносиб қилиб етиштиришга бел боғладим.

* * *

Йиллар шошилиб ўтарди. Шундайки, тоғдан шалола бўлиб тушаётган сув нишобини қандай тез олса, йиллар ҳам мангулик сари шундай ошиқиб кетар эди.

Менинг тўрт болам бор; энди уч ойлик бўлган Алим кенжам бўлса, Кумриниса — тўнғичим; у қуёш блан баробар уйқудан туради. Унинг олдига ўртоқлари, дали-дули қиз Зайнаб келади. Зайнаб ғалати қиз. У ҳарвақт нимасинидир тушириб, йўқотиб юради. Улар колхоз боғининг ўртасидаги кўркам майдонга бориб ўйнайдилар. У ерда ҳархил учамаклар, турли-туман ўйинлар бор. Бу ўйинларга Олимжоннинг невараси — Фозил бошчилик қилади. Бу болага қараб турсангиз, унинг чаққонлигига, топқирлигига ҳайрон қоласиз. У билмайдиган ҳечварса йўқ дейсиз. Байрам кунлари улар колхозчиларга тамошалар кўрсатиб, ҳамманинг баҳрини очивади.

Менинг хотиним Тожихон пича инжиғроқ хотин. Тажанглиги бор. Унга ҳамма нарса ҳам ёқавермайди.

— Ҳайронман қизингизга, — дейди бўғилиб Тожихон, — ўғил болаларга қўшилиб чигирткадай ирғишлаб юргани нимаси! Тағин кўйлагининг калталигини қаранг!

Мен бўлсам:

— Ирғишласа ирғишлар, бунинг нима зиёни бор. Ўйнайди, кулади, яйраб-яшнаб ўсади, ўзи ҳам чиниқади, — дейман.

— Қизиқсиз, отаси, — деб хотиним ўзини рўкач қилади. — Мен ҳам ялангоёқ, ялангбош бўлиб болалар ўртасида ирғишламаган бўлсам ҳам, сўлиб-сарғайиб қолганим йўқ! Сизнинг онангиз ҳам узун кўйлак ичида ўралашиб қолмаганку! Нима учун энди қизимиз калта кўйлак кийиб ялангоёқ, ялангбош бўлиб болалар ичида ўралашади?

Хотинимнинг жаҳолатига аччиғим келса ҳам, лекин билдирмайман. Нега десангиз, хотин кишини хафа қилиш, кўнглига азор бериш ярамайди.

— Қўй, хотин, сўйқа чақани етти чигиб яширган хасис сингари эски одатни сра қўлдан чиқармайсан-да. Одат деган нарса ҳамма вақт ҳам фойда беравермайди. Агар докторлар: „Ёшларни тоза ҳавода тарбия қилиш керак“, деб айтишган бўлса, унда бир ҳикмат бор, я’ни улар бир нимани билиб айтишади. Ахир докторлар ҳам ўқиб мулла бўлган одамларку!..

Шундан кейин хотиним суви ўлаётган самовардай бироз вишиллайдию, ҳовридан тушади. Ҳа, у шунақа, тўғри гапнинг гадоси.

* * *

Қумринисамни „Учқун“ мактабига элиб қўйганимдан бери йиллар ўтди. Қизимни ўқишга беришдан олдин ўзим бирнеча бор мактабга бориб, уёқ-буёғини роса чўтлаб кўрдим. Муаллими Раҳмат Носиров деган ёш йигит экан. Мундай разм солиб қарасам, тузук йигит кўринди. У мени ўзи блан олиб юриб мактаб ҳоналарини кўрсатди. Биттасининг ёнига келиб: „Бу — кабинет“, деди. У ерда қушлар ва ҳархил йиртқич ҳайвонларни қатириб қўйишипти. Худди тирик дейсиз. Қизим бу ерда гашт қилса керак. Ундан кейин қизим ўқийдиган синфни кўрдим, бу жуда ҳам катта, ёруғ хона экан. Скамейкалар ва олди нишоб столлар териб қўйишипти. Ундан кейин боққа чиқдим. Киройи боғ деса боғ дегудек. Менинг қизим ҳам бўлак қизлар блан шу боғда ўйнайди.

Шундай қилиб, ҳамма ёқни синчиклаб кўрдим, илмхона менга жуда ёқди.

— Ҳурматли ота, — деди муаллим, — сизнинг қизингиз ўзбекча ҳам, русча ҳам ўқийди; кейинча чет тилларнинг биронтасани ўргатамиз. Ҳисоблашни ўрганади; бундан ташқари ўз мамлакатини ва бутун Совет Иттифоқининг табиатини, уларнинг ўтмишини ўрганади.

Менга жуда ёқди. Нега десангиз, бу нарсаларнинг ҳаммаси ҳарбир киши учун, айниқса ёшларимиз учун жуда ҳам зарур.

Мен мактабда қизимни меҳнат қилишга, ўз ватанини севишга ҳам ўргатинглар демоқчи бўлдим, лекин ҳечнима демасан; нега десангиз, муаллим деган киши бундай нарсаларни ўзи билади. Уларга уқтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Ана шундай қилиб, Қумрини „Учқун“га бошлаб бордим. Унинг қўлимдаги қўлчаси худди тирик капалакдек титрар эди.

— Яхши ўқи, қизим, — дедим. — Мен ҳам, онанг ҳам ёшлигимизда ўқимай билимсиз қолдик. Ахир биз ҳам ўқиб, олим бўлишни жон-жон деб хоҳлар эдик. Лекин у вақтлар, бизнинг ёшлик вақтларимизда, камбағалларнинг ўқиши ан-

қога шафн“ эди. Мен, болам, айни ўқийдиган вақтларимда бойнинг эшигида хизмат қилар, унинг қўйларини боқар эдим. Кейин бироз катта бўлиб, омов қулозини ушлаш даражасига етганимда, бой мени уз ерига солди. Ердан нимаки унса ундан ортмади. Қорним тўймай, устим бутмади. Ана шундан кейин бошимни олиб шаҳарга кетдим. Мардикорлик қилдим...

Бу орада мактабга ҳам яқинлашиб қолдик. Мактаб боғи ўзоқдан пахтазорга ўқшайдн: у ерда, кўкаламзорлар ичида оқ кўйлакли қизлар ўйнашиб юрар эдилар.

— Яхши ўқи, қизим!..

* * *

Қиш кунлари қоронги тез тушади: совуқ кучайиб, тераза ойнақларини муз олади. Гоҳо шамол юриб, қишлоқ кўчаларида, ҳатто уй ичларида изғийди, улийди, бамисоли макон қидираётгандай инграйди. Қизим Қумриниса эса иссиқ уйда ҳузур қилиб дарс тайёрлайди. Столга газета ёйиб китобларини қўяди-да, ўқишга ё алланарсалар ёзишга киришади. Мен эса қизимга билдирмай, унга зимдан қараб-қараб қўяман. Ахир мен отаман! Уз боламнинг нима ўқиб, нима қилаётганидан хабардор бўлишим керак. Бордию қизим мен билмаган нарсани сўраб қолса, унда қандай жавоб бераман? Шунинг учун мен ҳам тайёргарлик кўриб боришим керак. „Отажон, нима учун қишда совуғу, ёзда иссиқ бўлади?“ деб сўраб қолса, нима дейман? Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Ана, китобини олиб ёнимга келаётир.

— Ота, дарсимга қарашиб юборасизми?

Оҳ, билимсиз отанинг шўрига шўрва тўкилдику! Энди нима қилсин у? Ё муштумдай қизи блан ёнма-ён ўтириб ўқисинми? Билим олсинми?

— Сиз русчани яхши ўқийсиз, — дейди қўзилоғим. Мен эсам енгил тортаман. Ичимга чироғ ёққандай кўнглим равшанлашади.

— Ҳамма гап фақат шунинг ўзидагина бўлсаю майли! Рус тилини ўргатиш керак бўлса, бу иш мендан қочиб қўтилмайди. Ахир, қизим, отанг заводда рус мастерлари блан бирга ишлаган-а! Э, болам, мен кўрмаган нарса борми дун'ёда!.. Айтмоқчи, китобингда нималар ёзилипти, қизим?

Қумриниса оқ қозога яхшилаб ўралган китобини очади-да, ба'зи болаларда бўладиган ғалати кериклик блан ўқийди:

— „Сув. Сув йўқ жойда, ҳаёт ҳам йўқ. Кўкатлар, дарахтлар, жониварлар сувсиз яшайолмайдилар. Одамзод ҳам сувсиз туролмайди—ҳалок бўлади“. Бундақа эканлигини аллақачондан бери биламан. Сиз ўзингиз айтгансиз.

Яна пича ўқийди. Тагин сўрайди.

— Отажон, мактабда фақат сиз айтган нарсаларни ўқиймизми?

— Йўқ, қизим, ундай бўлмаса керак. Агар мен билмаган, кўп одамлар билмаган нарсани ўқитишмаса, у вақт мактабга боришнинг ҳожати қолмайдику!

Кумриниса эса мужмал масалани ешган кишидай:

— Ҳа-а, билдим, — дейди. — Отажон, менку ҳозир ёшман, ўқисам сиздан ҳам кўпроқ нарса билишим мумкинми? Сиз бўлсангиз дун'ёдаги ҳамма нарсани биласиз...

— Албатта, қизим, яхши ўқисанг отангдан ҳам кўпроқ нарса биласан. Тўғри, отанг кўп нарса билади, лекин унинг билганлари турмуш тажрибаларигина. Лекин илм, фан кенг нарса, уни зўр бериб ўқиш, ўрганиш керак. Хўп нари ёғини ўқи-чи, қизим.

Кумриниса ўқийди:

— „Саволлар: қишнинг қайси палласида қиров тушади?“ Отажон, ие, қиров қачон тушишини билмайдиган одамлар ҳам бўладими? „Сув қачон тезроқ бўғланади: иссиқдами, ё совуқда?“ Ота, ростакам, сув қачон тезроқ буғланади? Мен билмайман. Инвайкейин, сувнинг буғланишини ҳам кўрган эмасман..

— Шунақами, қизим? Хўп, ўзинг ўйлаб кўр: дорга осиб қўйилган кир иссиқ кунда тез қурийдими, ё совуқ кунда?

— Ҳа, энди билдим! Кирнинг суви чиқиб кетса, шу буғлангани бўлар экан-да... Турмушдаги нарсаларни мисол қилиб айтсангиз ҳамма вақт осонгина тушинаман..

— Илм ҳам турмушнинг меваси-да, болам.

— Ҳисоб-чи, отажон?

Шундан кейин у ҳисоб китобини ўқийбошлайди:

— „Машқ: етмиш тўртга қирқ бир қўшилса — юз ўн тўрт бўлади“. Қизиқ, ҳечвақт одамлар фалонча бўлади деб айтадими?

— Йўқ, қизим, бу гапинг тўғри эмас, — дейман-да, ҳисобнинг қанчалик муҳим илм эканини бирма-бир сўзлаб бераман.

Қиш кечалари мана шу хал суҳбатлар, дарс тайёрлашлар блан ўтади.

Кумриниса дарсини тайёрлаб бўлиб уйқуга кетганда, ҳам шодлик, ҳам ҳаяжон блан: „Ҳадемай, қизим, сенинг дарсларингга ёрдам бериш қўлимдан келмай қолади... Сен отангдан ўзиб кетасан, ой қизим!..“ деб ўйланаман. Шундай, болалар ҳарвақт ўз ота-оналаридан ўзгинчоқ бўладилар. Турмушнинг асл ма'носи ҳам шунда.

* * *

Кўклам. Дала ишлари қизиб кетган давр. Менинг бригадамдаги кексалар ҳам, ёшлар ҳам белни қаттиқ боғлаб ишга тушишди. Айниқса чаққон, ишчан, ҳаракатчан ёш

йигитча Рўзимат Орзиевни кўрганамда унинг гайратига қараб ичмга сизмай қувонаман. Кўп яхши бола. Лекин Умар Қосимов мени кўпроқ ташвишга солади. Ўзи унча қари бўлмаса ҳам, лекин ишта майли камроқ. Аммо ўзини колхознинг энг кексаси деб фаҳмлайди, қаққайиброқ юради. Ҳозир пирипадар бўлиб, қўл қовуштириб юрадиган замонми?! Унинг атворига қараб: „Ҳа, бу одам дун’ёда неча юз йил яшагану ҳамма нарса жонига теккан, тарки дун’ё қилган“ деб ўйлайсиз. Ҳа, шунақа одам. Ишқилиб, ўзини безовта қилдиргиси, жонини койитгиси келмайди.

Куюш қиёмга келиб, бригада а’золари далада куйиб-пишиб ишлаётган бўлсалар ҳам, лекин Умар отадан дарак йўқ.

— Адашиб қолган бўлсалар керак;— дейди Рўзимат пичинг қилиб.— Далага чиқаман деб, чойхонага кириб кетгандирлар-да... Улуғ шоиримиз бу ҳақда айтган эдиларки...

Лекин йигитнинг сўзига қулоқ солмадим. Нимага десангиз, у шоирлар ҳақида эрталаб гап бошласа, ярим кечада ҳам тугата олмайди. Шунинг учун Умар отани излаб тўғри чойхонага жунадим. Узоқдан қарасам: Умар ота чойхонага кириб бораётир. Ўзига озор бергиси келмай қучада ҳам қадамини авайлаб ташлайди. Сарасаб солган киши уни юраётибди демайди, сузиб бораётипти дейди. Иннайкейин, юрганда ҳам оёқ остига эмас, осмонга қараб юради. Унинг бу авзойига разм солсангиз ҳали замон осмони-фалакка учадию, қайтиб тушмайди, деб ўйлайсиз. У мана шундай думоғдор киши. Умар отанинг ўнг қўлида ҳарвақт бир дона атр гул бўлади. Уни тез-тез думоғига келтириб тутати-да, кўзларини юмиб туриб ҳидлайди. Албатта, оҳишта қадам ташлаб ва хушбуй гул кўтариб юриш бундай кекса кишига ярашади. Бу айб эмас. Лекин ҳарнарсанинг ҳам вақти-соати бўлади. Ахир бригада а’золаридан биронтаси шундай қилиб юрса план бажариладими? Йўқ, ҳозир осмони-фалакки сайру-тамоша қиладиган ва гул кўтариб юрадиган пайт эмас. Бундай ишларни йигим-теримдан кейин қилса ҳам бўлади.

— Умар ота, ҳой оқсоқол!— деб орқасидан чақираман. Лекин у ўзини эшитмаганга солади. Шундан кейин яқинига келиб:— Ма’зур кўрасиз, мен сезни безовта қилдим.. Бригада а’золари далада аллақачондан бери ишлашаяпти,— дейман.

— А? Нима? Эшитмаяпман,— дейди-да чол, қўлидаги гулни қулогига келтириб тутати...

— Сиз кексамизсиз, сиз бўлмасангиз иш ҳам юринқирамайди. Ўзингиз бош бўлмасангиз, ёшлар нима қилишини билмай гангиб қолишадиганга ўхшайди,— дейман.

— Ҳа,— дейди чол, лабини кавшаб.— Ҳа-а, энди эшитдим гапийгизни. Дарвоқи, ўзим ҳам далага чиқиб кетаётган эдим.

У, „оббо, ошга пашша бўлдинг-да“, дегандай қилиб бир хўмрайди-да, ер остидан секин чойхонага қарайди. У ердан букри самоварчи ҳам тиржайиб қўяди...

Мана энди бригада а'золарининг ҳаммаси далада. Умар ота ҳам аста-секин ишга киришади. Агар у астойдил ишлайман деса кучда ҳам, тажрибада ҳам ҳаммага ўрناк бўла олади.

— Ҳорманглар! — деган овоз эшитилади бирдан. Мен ялт этиб қарайман. Қизимни кўраман.

— Бор бул, қизим! Қалай, дарсларингни тайёрлаб бўлдингми? — деб сўрайман.

— Ҳаммасини тайёрладим, отажон. Энди сизларга ёрдам бергани келдим, ҳеч бўлмаса менинг икки қўлим сизнинг бир бармоғингизчалик ишлар-ку!..

— Ҳа-ҳа, баракалла, яхши қиз, — дейди Умар ота. Битта чўпни жилдирсанг ҳам — мадад. Келақол, қизим, ҳаммамиз баравар ишлайлик...

* * *

Қумриниса дугоналари блан якшанба кунлари шаҳарга бориб театр кўриб келади. Улар катта бўлиб қолганликлари учун бу йил ўзлари борадилар.

Бир вақт Қумринисанинг шаҳарга бориб от ўйин кўриб келгани ҳали-ҳам эсимда. У назарида худди кечагина бориб келгандай. Мен ундан:

— Шаҳарда нима кўрдинг, қизим? — д б сўраган эдим.

— Шаҳарда-чи, отажон, бирам қизиқ нарсаларни кўрдим. Кучуклар ўйинга тушишди. Изнайкейин, битта қизиқчи бор экан, кулдиравериб ичакларимизни узди...

Бир йилдан кейин яна сўрадим:

— Театрда нима кўрдинг, Қумриниса?

— Вой, отажоней! Америкада занжиларни ов қилишар экан, худди йиртқичлардай тутиб қийнашар экан. Мен шуларни кўрдим. Отажон, ҳали ҳам Америкада қора кишиларни шундай оёқости қилишадими, а?

— Кўп афсуски, ҳали ҳам шундай қилишади...

Бугун Қумри шаҳардан келди-ю, ҳаяжони ичига сиғмай, остонада турибоқ қичқирди:

— Отажон, шунақа ҳам бўладими! Меми алдаб биров блан юрар экан деб, хотинини ўлдирди... Йўқ, хотини ҳеч алдагани йўқ... Яго деган ичи қора киши ёлгон нарсаларни чақди... Артистларни айтинг, бирам яхши ўйнашар эканки!

— Мен ҳам кўрганман, қизим! Аброр Ҳидоятлов, Сора Эшонтураева — булар жуда ажойиб артистлар. Садағаси кетсанг арзийди. Уларни ҳамма яхши кўради.

— Отажон! Ахир у нега алдамчи Ягонинг сўзига кирди? Нега ўзини шундай ҳийлагар кишига алдатди?

— Мен сенга айтсам, қизим, у вақтларнинг одамлари

ҳозирги одамлардай оқу-қорани биладиган, ҳийлаю-найрангларга ўчмайдиган кишилар бўлмаган. У вақт биров-бировни алдаш, биров-бировни ўлдириш одат бўлган. Шунинг учун ҳам сен айтган ўша киши, бировнинг алдовига учиб, хотинини ўлдирган...



Мактаб қизлари гойида бизникига йиғилишади. Қизлар жуда тез бўй олиб ўсиб кетишди. Мен уларга қараб ҳайрон бўламан. Баҳорда эндигина бош қўтариб чиққан ёш ғўзалар кунлар ўтган сари қандай тез бўй тортиб воёга етишса, бу қизлар ҳам шундай тез етилдилар. Буларнинг орасида Зулфия деган қиз бор. Бўйи баланддан, қомати сарвидан келган. Менинг Қумринисамдан ҳам бўйдорроқ. Лекин менинг қизим эғнидаги кўк кўйлаги, бўйнидаги галстуги блан қиздан кўра ўғил болага кўпроқ ўхшайди. Зулфия эса нозиккина, қиз бўлганда ҳам, отасига раҳмат дейдиган қизлардан. Айб қилманглар, унинг ўзи ҳам хушбичим, хушруй эканини билади. Чунтагида ҳамиша битта юмалоқ ойнакча юради, десам хато бўлмас. Кейин Зайнаб келади. Бу жуда яхши қиз, лекин ўзи дали-ғулигина. Унинг сивглиси Муслимани айтими, кўп дилбар қиз, ўзи ҳам уялчангина. Юз-кўзлари бинафшадай. У Қумринисани яхши кўради, Қумринисадан ҳеч кўз узмайди. Менинг кичик қизим, жажжигинам Турсуной ҳам уларнинг орасида худди тенгдошдек ўтиради. Қумриниса эса ўзининг чаққонлиги, ўткирлиги, дадиллиги блан дугоналарига ақл ўргатади; уларга онабоши бўлиб юради. Мен буни пайқайман. Лекин бу сузларни „Қўнғиз боласини оппоғим дер“ қабилада айтаётганим йўқ. Менга баҳузур ишонинингиз мумкин. Мен ҳаққи-ростини айтдим.

Қизлар рус тили дарсини таёрлашяпти. Яқинда ўқитучиси уларни каттакон фабрикага олиб боришти, уни кўрсатяпти. Энди қизлар фабрикада кўрган нарсаларини ёзишлари керак экан...

— Мен конвейерни ёзаман. Менга у жуда ёқди. Ишлашига қойил қолдим, — дейди Зайнаб.

— Ростини айтсам, — дейди Зулфия, — тайёр моллар тахлаб қўйилган цехдаги чиройли шойи румолларни тушимда ҳам кўрган эдим.

— Бўлмаса сен тушингни ёзар экансан-да? — деди узоқдан Рўзимат.

У ҳовлида туриб теразадан моралайди. Бу бола шунақа, ҳарвақт қўққисдан пайдо бўлади-да, гапга аралашади. Аломат бола.

— Сен нима қилиб юрибсан бу ерда? — дейди Зайнаб жаҳли чиқиб. — Халақят берма, биз дарс тайёрлаямиз.

Рўзимат бўлса:

— Мен мана буни олиб келувдим, — дейди да, теразадан пушти рангли тарақни узатади. — Кўчадан топиб олдим, сизники бўлса керак...

Зайнаб доладек қизаради, тарағини йигитча қўлидан олиб, мийғида кулади, раҳмат айтади, кейин уни сочига қадайд.

Ла'лидин жонимга ўтлар ёқилур,
Қоши қаддимни жафодин ё қилур.
Мен вафоси ва'дасидин шодмен,
Ул вафо билманки қилмас ё қилур.

деб ўқийди-да, қизларни ҳайрон қолдириб кўздан ғойиб бўлади.

— У нима демоқчи, а, қизлар? — деб сўрайди содда Муслима.

— О-о, қўйинглар ўшани! — дейди Зайнаб, яна ҳам баттарроқ қизариб. — Келинглар, яхшиси дарсимизни тайёрлайлик.

— Айтмоқчи, Қумриниса, сен нима тўғрида ёзмоқчи бўлганингни айтганинг йўқ...

Қумриниса уйчан кўзлари блан боққа тикилади. Кейин:

— Мен фабрикадаги стахановчи хотин-қизлар тўғрисида ёзмоқчиман, Эсларингдами ҳалиги баланд бўйли, чиройли жувон? У ҳукумат а'зоси экан. Ҳукумат а'зоси-я! — Қумриниса хаёлга чўмади. Чиндан ҳам, ўз меҳнати блан халқнинг ҳурматига ва муҳаббатига сазовор бўлиш қандай улўф мартаба!

Муслима алланарса демоқчи бўладию, лекин айтишга ботинолмайди. Турсуной ҳам жим ўтиради. Нимага десангиз, мактабда уларга бирон нарса ёзиб келишни топширмайдилар. Буларни фабрикаларга ҳам олиб боришганлари йўқ. Булар ҳали ёш.

Қизлар, каттакон столнинг тўрт томонига ўтириб олиб, ёзадилар. Бирқанча вақтгача фақат пероларнинг қиртиллаши ва Муслиманинг хўрсинишигина эшитилади. Сўнгра улар ёзган нарсаларини ўқийдилар.

Хотиним Тожихон эса эшик олдида туриб қулоқ солади, кейин бош чайқаб гапиреди.

— Бир вақтлар, отаси, сиз ҳам фабрикада ишлар эдингиз. Лекин у вақт ҳамма нарса бошқача эди... Эҳ-ҳа, ҳозирги фабрикалар олдида улар утёверсин..

Хотинимнинг бу гапини эшитиб, қизлар чуғиллашади:

— Бизга ҳам айтиб беринг, Са'дулла ота. Эски замонда ишчиларнинг аҳволи қанақа эди. Фабрикада ўзингиз қандай ишлар эдингиз?

— Унга жуда кўп вақтлар бўлди. Мен у вақт ёш эдим, — деб сўз бошлайман.

— Ҳали ҳам ёшсиз, отажон,— деб Қумри сўз қотади.— Ҳали сочингизга оқ ҳам тушгани йўқ. Минг қатла шукр, тани-жонингиз соғ, ўзингиз тетиксиз.

Буни менинг камгап қизим Қумриниса айтади. Ана шундан кейин мен узоқ ўтмишда бўлиб ўтган воқиаларни сўйлаб бераман.

— Тошкентда узундан-узун бир кўча бор. Унинг номи ҳозир Энгельс кўчаси деб аталади. Мен ўша кўчадаги фабрикада ишлар эдим. Ҳозир трамвай излари ётқизирилиб, икки юзига баланд-баланд иморатлар солинган, шинам боғлар вужудга келтирилган. У кўча бир вақтлар яйдоқ эди. Мана энди унинг йўлакларида одамлар тинмай уёқ-буёқ ўтиб туради. Энди у шаҳарнинг энг чиройли, энг обод кўчаларидан бири бўлиб қолди. Кўклам ва куз паллаларида у кўча шундай лой бўлардики, пиёда уёқда турсин, ҳатто отлик ҳам утолмас эди. Ёзда кўтарилган чангдан осмони-фалакни чанг булутдай қоплаб қолар эди. Шаҳарда автомобиль йўқ эди. Савдогарлар блан бойлар, ё рус тўраларига қарашли извошларнигина кўриш мумкин эди. Ҳа, айтмоқчи, Қўқон аравалари эсимдан чиқаёзипти. Булар ҳам гупчагича лойга ботиб, ғирчилаб ўтиб қолади. Кўчаларда электр чироғлари йўқ эди. У ер-бу ерга осиб қўйилган понусни ёқиб шаҳарни хирагина ёритар эдилар. Лекин майхоналар ерга йиғна тушса топиладиган даражада ёруғ бўлар эди. У ерлардан рус ишчилари қайғириб айтган ашулалар, ҳархил гурунглар, мастларнинг ҳайқириқ ва ҳақоратларигина эшитилиб турарди. Кечалар шундай аянч ўтади. Тонг ёришмай гудок чалинади. Гудок ҳам хирқи одамнинг гуруллаган овозига ўхшайди. У вақт эркаклар урушга кетишгани учун, фабрикада кўпроқ рус аёллари ишлашар эди. Фабрика дехлариди машина бўлса ҳам гўрга денг. Машина дориликка ҳам топилмас эди. Цехлар бостирмага ўхшайди; ўлгудай дим, сассиқ. Солдатларга шинель тикар эдик. Мен сизларга айтсам, болаларим, у вақт яслилар йўқ эди. Чақалогини уйида қолдириб келган оналар эмизишга ҳам боришолмас эди. Рухсат беришмасиди. Шунинг учун улар чақолоқларини дехга олиб келиб, бир чекага, ифлос жойга ётқизиб қўяр эдилар. Орамизда сизларга ўхшаш ёш қизчалар ҳам бор эди. Уларни ҳам катталар сингари ўн икки соат ишлатишарди. Ишчиларнинг меҳнатига сра ачинишмас эди. Мен бир ёш ишчи аёлнинг ўлганини кўрганман. У У чарчаб, беҳуд бўлиб турганда машина ялмаб кетди. Э-э, айтаман десам гап кўп... Ҳа, якшанба кунлари ҳам дам олмасидик. Театрга, кинога бориш қайда! Ёш ишчи қизлар дарвоза олдидаги скамейкада ўтириб писта қақишар ё бўлмаса кўчани чангитиб ўйнашар эди. У вақт одамлар мана шу тахлит кўнгил очишар, ўйнашар эди. Лекин ҳамма ҳам шунақа экан деб ўйламанглр. Йўқ, ундай эмас! Гумбир извош-

ларда театрларга борадиган, гашт қилиб юрадиган одамлар ҳам бўлган. Улар — бойлар, савдогарлар, рус тўралари, амалдорлар ва шуларга ўхшаш кишилардир.

Қизлар ҳикояни эшитган сари хўмрайиб боришади.

— Хайрият, биз бахтли эканмиз,— дейди Зайнаб, пушти тароғининг ерга тушганини сезмай.

* * *

Қизим жуда-жуда кўп китоблар ўқийди...

Кунлардан бир кун битта қалин китоб олиб келди. Уни ярим кечагача ўтириб ўқиди.

— Ёт, қизим, кеч бўлди, эртага барвақт мактабга боришинг керак,— дейман.

— Ҳозир, отажон,— дейдию, яна китоб варақларига шўнғийди.

Ташқари зимистон қоронғи, ҳечнарсга кўринмайди. Мен ухлаб кетаман. Бир вақт кўзимни очсам ҳавли ёриша бошлайди. Лекин китоб ҳалигача шитирлаб варақланади. Қумриниса китобдан бош кўтармайди.

— Қумри, ёт! Ёт энди, ёт дейман, бас!..

Лекин Қумри индамайди. Китоб шитирлашдан тўхтайдими... Мен унга қарайман. Ё раб у нега йиғлайди? Ким йиғлатди уни?!

— Нима бўлди қизим? Нега йиғлайсан? — дейман ховотирланиб.

— Шўрлик экан, отажон,— деб пичирлайди-да Қумриниса, кейин аччиқ-аччиқ йиғлайди. Унинг йиғлаганини кўриб, менинг ҳам кўзларимга ёш келади.

— Нима бўлди, айтсангчи, қизим? — дейман. У сўз бошлайди:

— Бояқиш, Анна Карейнида ҳеч айб йўқ. Ҳамма айб унинг теварагидаги кишиларда... Эри ҳам ёмон киши экан...

Қизим узоқ гапиради. Мени уйқи босиб, кўзларим юмilib боради. Мен эсам уйқисираб дўнғиллайман:

— Бир вақтлар бўлиб ўтган нарса учун ҳам йиғлайверар экансанда, қизим! Эҳтимол бундай бўлмагандир, ёзучи уйлаб чиқарган нарсалардир...

— Йўқ, отажон, буларнинг ҳаммаси бўлган... — дейди-да Қумри, яна ҳам баттарроқ йиғлайди.

* * *

Узоқ ғарбда, кун ботарда уруш олови гуриллаб ёнапти... Кам бўлмагур Абдулла оқсоқол урушни ипидан игнасигача билиб тўради; унинг гапини эшитсангиз, худди урушни ўз кўзи билан кўриб келган, дейсиз. Муттаҳам фашистларнинг қонхўр Гитлернинг бутун Европани босиб, қонга ботириб келаётганини оқизмай-томизмай гапириб беради. Айниқса

Қосимжон блан сиёсат устида гап талашганини эшитсангиз! Абдулла оқсоқолга қойил қоласиз. Қосимжон ҳам энди катта одэм. У колхозимизда коммунистларнинг каттаси. Гоҳ-гоҳ шаҳарга бориб, бир нималар ўрганиб келади; бўш вақт топдими, яланг ўқигани газета блан китоб. Убайдулла оқсоқол ҳам анойилардан эмас. Қари бўлишига қарамай гайрат қилиб саводини чиқариб олган. Газетани сарлаҳасидан э'лонларигача эринмай ўқийди. Бир кун Қосимжон блан Убайдулла оқсоқол ўртасида шундай гап қочиб қолди.

— Аслини суриштирганда-ю, биз урушга аралашмасдан ўз ишямизни қилаверганимиз ма'қул. Сабаби: тинчгина чигитимизни экиб, боғи-бўстонимизни кўкартириб юраверар эдик... Рус оғайнилариимиз ҳам уришамиз деб жуда учиб туришгани йўқ. Улар ҳам бамайлихотир ўз ишларини қилшаверса бўлади,— дейди оқсоқол, тарашадек қуриб қолган қатма бармоғини юқорига кўтариб.

Қосимжон бўлса, оқсоқолнинг гапига қўшвлмайди:

— Йўқ, хато қиласиз, ота. Ёлмоғиз бойлар бизнинг ғаллаю-кўмиримизни, пахтаю-нефтимизни кўриб, оғизларининг суви келмайди деб ўйлайсизми? Йўқ, улар бизга ҳам човут солишга чоғланиб туришипти.

— Чоғланишса нима ташвиш! Ҳалво деган блан оғиз ширин булавермайди. Ҳайвон қавлидаги Гитлер дун'ёнинг ҳаммасини босиб сламан деб китоб ёзипти. Ёзса ёзаверади-да! Ёзган блан дун'ёни босиб олаверармиди қалай! Жиннининг гапига парво йўқ. Қўявер. „Ит ҳурар, карвон ўтар“, деганларийдай у ҳам акиллаганича қолаберади. Майли, жонидан тўйган бўлса келиб кўрсин, Совет Армиямиз чунон ўхшатиб та'зириини берсинки, қочар жойини билмай, сичқонини минг тилла бўлиб кетсин!

— Ҳурматли ота, гапингиз тўғри, биз кучлиимиз. Шундай бўлса ҳам гафлатда қолмаслик керак. Улуғ Сталиннинг доно ўғитини эсдан чиқариш ярамайди. Модомики, капиталистлар бизни қуршаб олишган экан, биз ҳечвақт хотиржам бўлиб қололмаймиз. Бирдамас-бирда устимизга бостириб келишлари мумкин.

— Бизнинг устимизга? Мана шу табаррук еримизга?.. — Убайдулла оқсоқол даст ўрнидан туради-да, Қосимжонга қараб бир-икки қадам ташлайди. — Сиз партия а'зоси булатуриб шундай гапларни айтганингизга ҳайрон қоламан, — дейди оқсоқол бўғилиб. — Нима, ё бизнинг солдатимиз камми, ё солдатларимизни боқишга, кийинтиришга қурбимиз етмайдими? Ғам еманг, керак бўлса ўғил ва невараларимдан еттичасини ўзим урушга жўнатаман. Аскаримиз қанча кўп бўлса, кучимиз ҳам шунча кучаяди. Ўзимиз емасак емаймизки, аскарларимизга егизамиз! Ҳа, ўзимиз киймасак киймаймизки, аскарларимизга кийгизамиз. Бу бизнинг қўлимиздан келади.

— Мендая бекор койяпсиз, ота... Ишоямасангиз, улуғ доҳимиз айтган сўзларни ўқиб берай...

Қосимжон китобни очиб варақлайди, кейин ўртоқ Сталиннинг Иванов деган бир кишига қайтарган жавобини ўқийди:

«Харбий интервенция қятдай муваффақият қозонгудай бўлса, босқинчилар ўзлари эгаллаган районларда совет тузумини емириб, буржуа тузумини тикламайди деб айтиш кулгили бўлур эди...»

Одамлар Қосимжон теварагига дув йиғилишади... Бу ёш йиғит яқиндагина катталар олдида айтар сўзини билмай қизариб-бўзариб ўтирар эди. Мана энди унинг гапига ўзи тенгли ёшлар ҳам, кексалар ҳам қулоқ солади. У улуғ доҳийнинг доно сўзларини одамлар орасига сочиб боради.



Осойишта кунларнинг бири. Туйқусдан бўрон кўтариладию, чойхонани чойнак-пиялалари, сўри-пўрилари, гилам полослари блан совуради. Бу шамол даҳшатли куч блан уйларга ҳам суқулиб киради. У — бадҳайбат урушнинг орамиздан ўтган гаримсари, даҳшатли бўрони эди.

Ҳамма жимжит. Фақат букри чойхоначагина хи-хилаб ўртадаги сукунатни бузади:

— Ғам еманглар, барибир, бизнинг Ўзбекистонимизга келишолмайди!..

Унинг гапи Абдулла оқсоқолнинг тепа сочини тик қилади. Жаҳли чяқиб койиб ташлайди.

— Сенинг калланг нимаю, хом ошқовоқ нима! Ундай бўлмаса сен бу хил гапларни айтмас эдинг, хумкалла! «Ўзбекистонимизга келишмайди» эмиш! Шундай дейишга қандай тилинг боради, а, ноинсоф? Рус оғаларимизнинг уйига бостириб киргани бизнинг уйимизга бостириб киргани эмасми? Биз рус халқи блан бир ёқадан бош чиқарган халқ фарзандлари эмасмизи?!



Уруш олови узоқ ғарбда, кун ботарда ловилласа ҳам, лекин унинг алангаси қизимнинг ҳам юрагига ўт солади.

— Ўзингиз ўйлаб кўринг, отажон, — дейди Қумри. Ахир Гитлер Парижга кирди! Тавба, нима учун Французлар ғиқ өтишмайди, қаршилик қилмайди?.. Нега бундай қилишди, а? Француз халқи — қаҳрамон халқ эдику! Биз улуғ Француз революцияси блан Париж Коммунасини мактабда ўқиганмиз. Нега энди улар бундай қилишди?

— Хиёнат бўлди, қизим, — дейман қайғиланиб. — Бир тўда ярамас хонлар француз халқига шундай жабр-жафо етказди, уларни сотди.

* * *

Хақ гапни айтганда, уруш бизга ҳам та'сир қилар деб жуда оз киши уйлаган эди...

Уша якшанбадан бери қанча йиллар ўтган бўлса ҳам, лекин у асло эсимиздан чиқмайди. Июньнинг жазирама кунларидан бири эди. Ҳаммамиз колхоз идорасига етиб келдик. Идора олдидаги майдонда бир биримизга суяниб, бир-биримиздан мадад тилагандек суйканиб бир тан-бир жон бўлиб турдик. Йўқ, садағанг кетай ҳамқишлоқларим, биз у кунни ҳечвақт, умрбод эсимиздан чиқараолмаймиз! „Бизнинг ишимиз ҳаққоний иш!“, „Биз енгамиз!“ деди ўшанда жонажон Москвамиз! Бу сўзларни ҳечвақт, умрбод эсдан чиқармаймиз!

* * *

... „Бизнинг ишимиз ҳаққоний иш!“, „Биз енгамиз!“

— Хайр, Қосимжон! Душманни енгиб кел!..

— Хайр, Рўзимат! Ол, лекин олдирма, болам!

— Хайр, Фозилжон! Ой бориб, омон кел!

— Шер изидан, йигит сўзидан қайтмайди. Ватан йўлида жонларингизни аяманг! Душманни қақшатиб уринг!

— Яхши қолинглар, қалдронлар!

— Бошларингиз тошдан бўлсин, йигитлар!

— Жангга дадил киринглар!

* * *

Хайр-ма'зур мана шундай ўтди. Ана, машиналар ҳам кўчани чангитиб муййилишдан бурилиб кетди. Ҳаммаёққа жимжитлик тушди. Ҳечвақт қишлоқ бунчаликж имжит бўлмаган эди. Мен эсам баланд-баланд пахса деворлар бўйлаб бораман. Ҳовли-жойлардан чурқ этган овоз эшитилмайди. Қайдадир кампирнинг бўғиқ йиғиси эшитилади. Уруш бўрони уйларимизга мана шундай қайғу-ҳасрат, қаҳру-нафрат учириб келди...

Олимжон ота ўз дарчаси олдида туриб хаёл суради. Мени кўрадию:

— Зап омади келишган одам экансиз-да, Са'дулла,— дейди менга. — Толи'га тараф йўқ. Муқум турмайди. Гоҳ ундай, гоҳ бундай ўзгариб туради. Мана энди давр сизники. Гашт қилиб юраверасиз. Болаларингизнинг каттаси ўғил эмас, қиз...

— Бу гапларингиз чакки, Олимжон ака, — дейман. — Қизик, сизнинг бошингизга тушган қайғи—менинг қайғим эмасми? Ахир шу кунларда ҳаммамизнинг қайғимиз бир эмасми? Ҳа майли, гапингизга хафа бўлмайман. Боши қайғи-алам ичида қолган кишининг тилига ҳар нарса келади. Бунга хафа бўлиш ярамайди...

* * *

Иш ва ташвиш блан тўлиқ кунларнинг бирида даладан энди қайтиб келиб, айвонда ўтирган эдим. Куча эшиги шарақлаб очилди-ю, қизим Қумриниса ўқдай отилиб кирди. Йўл бўйи югуриб келган бўлси керак, юзи лоладек қизарган, чеҳрасида шодлик яшнаган эди. Ҳаллослаб югуради-да, йўлакай.

— Ота, отажон! Ойи, ойижон! Суюнчи, суюнчи! — деб қичқиради.

Мен даст ўрнимдан туриб кетаман. Лекин нима учун турганимни ўзим ҳам билмайман. Балки қизимнинг шодлигидан таъсирланганим, қизим қувончига шерик бўлганим учун тургандирман. Упкам оғзимга тиқилиб:

— Нима бўлди, нима гап, қизим? — деб сўрайман.

У ўзини қучоғимга отади. Ҳаллослаб, ҳовриқиб гапирди:

— Мени комсомолга олдилар!..

Ўзимни туюлмадим. Суюнганимдан кўзимга бир-икки юмалоқ ёш келганини ҳам сезмадим. Ёшликда бундан ҳам катта бахт бўладими?! Ахир Ленин комсомоли ўз қаторига олса, ўз оғушида тарбия қилса! Бахтингдан айланай, қизим!

Назаримда қизимни эмас, мени комсомолга олгандай қувондим. Мenga шунча қувонч келтирган қизимни, комсомол Қумринисани бу юксак шараф блан қутладим. Юз-кўзларидан чўп-чўп ўпдим...

Бу — юрт-элга, ҳарбиримизнинг уй ва қалбимизга уруш келтирган улуғ қайғидан кейин бизни бахтиёр қилган биринчи қувонч эди. Энди қизим — комсомол, мен асам комсомол қизининг отасиман!

* * *

Урушнинг қора йиллари секин-секин ўрмалаб ўтади. Салим аканинг хотини барвақт қариб қолди. Бу катта урушдан унинг хушчақчақ ўғли Файзулла Салимов энди ҳечвақт қайтиб келмайди. Абдулла оқсоқол ҳам камалакдай букилди. Унинг ўғли ҳам, невараси ҳам бир умр қайтмайди...

Бир вақтлар чойхонамиз гурунларга, хушчақчақ кулгиларга тўлиб, кечқурунлари, дам олиш чоғлари баҳримизни очар эди. Мана энди у ер ҳам сув сепилгандек жимиди.

— Бугун сводкани эшитдингизми? — дейди Абдулла оқсоқол, қотма бормоғини бошидан юқори кўтариб. — Шу баҳор урушнинг масаласи ҳал бўлади... Нима дейсиз, Америка блан Англия яна қимири этмай тураверармикан? Йўқ, энди улар ҳам урушга киришса керак, дейман.

Оқсоқол блан гап талашадиган Қосимжон йўқ. Кўп вақтлардан бери у ақлли йигитдан хат келмайди...

Лекин Абдулла оқсоқол Қосимжоннинг ўрнини йўқлат-тирмайди. У ўзи гапириб ўзи жавоб беради:

— Ким билади дейсиз, американ, инглиз деган бу тоифа бундан кейин ҳам урушга кирмай, бир четда тамошабин бўлиб ўтираверар... Ҳа-да, текинхўрларнинг жони ширия бўлади. Улар қўлни совуқ сувга уришдан кўра, тайёр ошга баковул бўлишни афзал кўришади... Урушмаса ўзларига! Бир ўзимиз Гитлерни саришта қилиб оламиз. Мана, кўрасизлар! Бу баҳор чигал узил-кесил ечилади, — дейди оқсоқол ўз-ўзига...

Биз эсак унинг фикрига қўшилаемиз.

Шундай қилиб, урушнинг қора йиллари секин-секин сур-галиб боради.

Олти боламнинг каттаси, тўнғич қизим Қумриниса ҳадеб уйга чўмади. У юзига қўлини тираб, китоб устида узоқ ўтиради, лекин ўқимайди. Қизим нима тўғрисида ўйланаётганлигини, нима ғамда эканлигини билмайман; бу менинг умримда биринчи ҳодиса!

Қумри мактабдан кеч келади. Қоронғида секин дарчани очиб киради. Мен эшикнинг ғирчиллашидан биламан. Хўш, нима учун эшикни тамбаламади?

— Ҳа, келадиган битта-яримта одам борми, Қумри? — деб сўрасам:

— Ҳа, Зайнаб келади, — дейди у. — Шунинг учун эшикни беркитмадим.

— Зайнаб келади? Ҳа, дарс тайёрлайсизларми?

— Йўқ, бир ишимиз бор... — Дейди қизариб, ростгўй қизим.

Қизимнинг қандай иши борлигини билмайман. Бу ҳам умримда биринчи ҳодиса.

Ана, Зайнаб келди.

— Ассалом, — дейди у айвондан туриб.

У ҳарвақт шошиб-пишиб юради ва ҳарвақт бирнимаси ноўрин бўлади. Бугун эса сочига узун ип илашиб қопти... Қумри ипни астагина олиб ташлайди.

Қизларга халақит бермай деб уйдан чиқиб кетаман. Ҳовлига чиқаман. Дарчамиз олдида бир туп дарахт бор. Худди эшигимизни қўриқлаб тургандай. Мен ҳам ёлғиз турибман. Қизимнинг кўнглида нима борлигини билмайман. Уйдан Зайнабнинг кўнглироқ овози эшитилади.

— Сеники тайёрми, Қумри? Ҳаммасини тўғриладингми?

* * *

Қумриниса мактабдан келадую, овқат емайди. Апил-топил бир бурда нонни олиб, йўл-йўлакай ея-ея Зайнабнинг олди-га югуради. Мен яна ўша „бир иш“ блан кетаётгандир деб ўйлайман. Қизим китоб-дафтарларини столга ташлаб чиқиб кетади. Мен уларни йиғиштираман. Китоб қатидан бир конвертнинг учи кўринади. Ё прей, бу хатку! Қумриниса Са'дул-

лаевага... Хат! Уни қаранг, тўғри мактабга юборилган... Конвертда дала почтасининг номери блан „Ҳарбий цензура томонидан кўрилди“ деган муҳур бор. Зап аломат эканда у ҳарбий цензура! Нега бундай хатларни ўтказиб, отанинг кўнглини вайрон қилади? Конверт йиртилган, ичи бўш... Йўқ, ана, битта кичкина суратча тушди. У хушрўйгина бир йигитнинг сурати. Рус йигити; ўзи ҳарбий. Орқасида хат бор. Хайриятки, русча ўқишни биладман. Уни қаранг: „Азиз Қумриясига жангчи Костядан“ деб ёзилган. Қани айтинг, сиз нима дейсиз бунга?

Суратни олдимга қўйиб олиб, узоқ тикиладман, гижгамни тер босади, артаман. Ана халос, кичкина Қумри нималар қилмабди? Эҳ, миясини еб қўйган ота, гафлатда қолибсан-ку! Шаҳло кўзлари ўтдай ёниб, қомати сарвидай кутарилиб, гулдай очилган қизингнинг юрагида нималар борлигидан беҳабар қолибсанку!

Йўқ-йўқ, шошманг! Қизим, рус кампирларига ўхшаш, ғалати, чиройли, иссиқ қўлқоплар тўқир эди. Бунинг ма'нисига энди тушундим. Шу вақтгача нега рази солмайдим-а?! Е серқуёш юртимизнинг обиҳавоси ўзгариб, қаттиқ совуқ тушади деб ўйлагану, шундай иссиқ қўлқоплар тўқиганми-кан-а? Йўқ, гафлатда қолибсан, кўзини мой босган ота!..

Костянинг суратини яна жойига қўйдим. Омади гапим айтсам, куёвим рус йигити бўлишига сра қарши эмасман... Йўқ, ҳеч қарши эмасман! Лекин, шундай бўлса ҳам, ўзбекка текса чакки бўлмас эди. Лоақал шу ерда туғулиб, шу ерда ўсган, шу ернинг иссиқ-совуғига ўрганган, шимолнинг қаҳратон совуқлари ва ғирчиллама қорлари ўзига тортмайдиган рус йигити бўлса ҳам майли эди. Лекин бу Костя келади-ю, қорлари белига чиқиб, изғиринлари улиб турадиган элвага қизимни олиб кетади...

Бирдан шовқин кўтариладю, хаёлни тарқатади. Зулфия, Зайнаб ва Қумри югуришиб келаёғиб шундай бақириб гаплашадикки, уларнинг овози қўни-қўшниларга ҳам эшитилади. Айниқса Зайнабнинг овози бошқаларникидан ошиб тушади. Дундиқча Муслима эса орқада, зўрга-зўрга етиб келди. Улар тўғри уйга кирадилар. Олдинда — Қумри. У қўлимга аллақандай қоғозни суқиб:

— Отажон! Қаранг, мана жавоб келди! Хат келди! Суратини ҳам қўшиб юборибди!.. Сурати китоб ичида, — дейди, суюнганидан тили калака бўлиб.

Шундан кейин у стол устидаги китобини олади. Бу орада Зулфия блан Зайнаб ҳам уэлари олган хатларини менга кўз-кўзлашади. Бири-бирига сўз бермай чуғирлашади.

— Энди сиримизни айтсак бўлади... Фронтдан хат келгандан кейин айтаман деб аҳд қилган эдик...

— Фронтдан хат келгандан кейин?

— Ҳа... — деб баравар чуғирлашади-да, кейин хатларни ўқишади. У хатларда фронтчилар қизлар юборган посилкаларни олиб севинишгани, уларнинг ташаккури ва немисларни Ватанимиздан тезроқ қувиб чиқариш тўғрисидаги аҳдупаймонлари ёзилган...

Вой менинг чуғурчуқларим! Мактабда қанд-қурс олиб енглар деб берган майда чақаларни йиғиб, фронтга совғасалом сотиб олиб юборганларингиз учун минг раҳмат! Шундай савоб иш қилибсизлару, яна мендан яшириб, фронтдан жавоб келишини кутиб ўтирибсизларми?

Қумри суратни топади. Таниш Костя яна қаршимда қад кўтариб кўринади. Мен эсам: „Ҳали у йигитни кўрмаганми-сан?“ дегим келади қизимга. Бу савол тилимнинг учидан кетмайди. Лекин нодон тилимни тишлайман. Агар тилимга бўйсунсам, у нималарни демайди. Мени уялтириб қўяди.

Гапнинг ростини айтганда, улар ҳеч вақт учрашмагани, бир-бирини кўришмагани хатнинг ўзиданоқ билиниб турипти.

— Хафа бўлмайсизми, отажон?

— Нега хафа бўлай? Тўғри иш қилгансизлар... Тўғри...

* * *

Кўклам биратўла кирди. Қизгин ишлар авжига минадиган давр. „Энди қандай ишлаймиз?“ деб колхозчиларнинг ташвиши ортади. Колхозларда фақат хотин-холочлар, қариқартагларгина қолган. Ундан ташқари, нимжон, касал кишилар бор; уларни ишга ҳам солиб бўлмайди, улардан бирон нарса талаб ҳам қилиб бўлмайди. Иннайкейин фронтдан Рўзимат сингари майиб бўлиб қайтган инвалидлар ҳам бор. Бола фақир урушда қўлининг бормоқларидан ажраб келди.

Колхоз раиси Аҳмад Саттаров кечқурунлари бизникига келади. Қўлида ҳамиша рўйхат. Кишиларнинг номлари ёнига қушчага ўхшатиб қалам урилган. Бригада ва звеноларни тўлдириш учун бу қушчаларни қоғоз юзида уёқдан-буёққа учуриш блан овора бўламиз. Ундай қиламиз, бундай қиламиз, лекин одамларни ҳеч етказолмаймиз. Шундай пайтларда кичкина чопон ёпиниб ётган кишига ўхшаймиз. Биласиз, бундай киши бошини ёпса оёғи, оёғини ёпса яна бошқа ери очилиб қолади. Узоқ сўзлашиб, талашиб-тортишганимиздан кейин Аҳмад ака кетади.

— Қазим, меҳмонга чироғ тут, — дейман Қумринисага. У жинчироғни туттади. Биз раисни кўчага узатиб чиқамиз. Раис хайрлашаётиб чуқур хўрсонади. Менга ҳам хўрсиниш келади. Ичкарига кириб, кўча эшигини ёпаман. У бирам фирчиллайдики, қулогимни ёргундай бўлади. Шу кеча айниқса ёмон фирчиллади. Ана мойлайман, мана мойлайман деб шу вақтгача мойламаганим эсимга тушади.

Қумри тўғри уйга киради, лекин жинчирогни ўчириш унинг ҳам эсидан чиқади.

— Нега ўйлаиб қолдинг, қизим?

Шундан кейин Қумри қаққаҳлаб кулади-да, чирогни ўчириб, бўйнимга осилади.

— Отажон, — дейди у қулоғимга шивирлаб. Қаттиқ гапирса, гапи ҳавога учиб кетадигандай кўрқади. Чиндан ҳам унинг айтган сўзлари ҳавога учирилмайдиган, олтин сўзлар эди.

— Раис иковингизнинг гапингизни бирнеча кундан бери эшитаман... Бўлмайди, энди мен ҳам ишлайман, ота. Йигитлар урушда, энди уларнинг ўрнини биз олишимиз керак. Ахир комсомоллармиз...

— Бу гапингу ма'қул-а, лекин ўқишларинг нима бўлади, қизим? Ахир комсомоллар ўқишда ҳаммага ўрнак бўлиши керакку?..

— Ўқиш ҳам бўлаверади, ота. Кундузи ўқишимизни қилиб, бўш вақтлари далада ишлайверамиз. Шунини муаллим благаплашиб кўрсангиз, жон ота...

Ана, қизим нималарни ўйлайди!

Шундан кейин тўғри муаллимнинг олдига бораман. Раҳмат Носиров қачонлардан бери урушда. Энди унинг отаси Носир домла ўқитучилик қилади. У мени кўриб олдимга чиқади, саломлашиб ҳол-аҳвол сўрайман.

— Бола-чақангиз, тани-жонингиз соғини?— деб у ҳам ҳол сўрайди. Сўнгра ичкарига таклиф қилади. У мени олдин юришга таклиф қилса ҳам, лекин мен кўнмайман. Нимага десангиз, билимдон кишини, айниқса муаллимни ҳурмат қилиш керак. Шу тахлит „сиз киринг, йўқ сиз киринг“ деб бирнеча минут талашганимиздан кейин, уйга барабар кирамиз. Муаллимнинг уйи кирови уй деса уй дегулик. Ўғлининг суратини деворга осиб қўйипти. Барака топсин, хўп аломат офицер бўпти-да, Раҳмат Носиров!

Колхоз ишларидан, уруш янгиликлари ва уёқ-буёқдан пивча гаплашиб ўтирамиз. Кейин кўнглимдаги гапни айтаман...

* * *

Чойхонадан янги ёпилган нон ҳиди думоғларга урилади. Сурида чордона қуриб ўтирамиз. Умар ота эса кўпни кўрган, етмиш еридан қадақланган пиялага чой қуяди-да, гоҳ менга узатади, гоҳ оғиз ёнида айлантира-айлантира ўзи ичади.

— Қизингиз табельчи бўлгандан бери, ишлар ҳам бўлакча бўлқолди, — дейди чол мужмал қилиб. Кейин туянинг тиззасига ўхшаш яйдоқ бошини, сўнгра соқоляни силайди. Мен эса гапнинг тагига тушинолмай ўтираман; чурқ этмайман. — Хўш, энди унинг ўқиши нима бўлади? — дейди-ю, тилининг тагига бир чимдим нос отиб олади.

— Уқиши ҳам бўлаверади. Мактабдан кейин далада ишлаб, кечқурун дарс тайёрлашади.

— Ҳа, жуда соз, жуда соз бўпти. Лекин, мен сизга айтсам, қўшни, қизингиз бироз тезроқ экан. Йўқ, қизингиз менга атайин шундай қилади, деб ўйламайман, бу тўғрида қўнглингизга гап келмасин. Лекин ҳақ гапни айтсам, менинг участкамни нотўғри ҳисоблапти. Эҳтимол, янглишгандир. Лекин бундай қилиш ярамайди. Ахир мендай оқсоқол одамни жамоат ўртасида уялтириш яхши эмас. Ахир одамлар: „Умар ота ҳаммадан кам ишлапти“, демайдими?!

Мен чурқ этмайман. Ҳақ гапни айтганда, Умар отанинг сўзлари менга ботмади. Мен бу одамни яхши биламан, булар-бўлмасга ўзини рукач қилишни яхши кўради.

— Қизингиз блан мундоғ гаплашиб кўринг, Са'дулла,— деди.

— Гапиришқу қочмайди-я, лекин қизимнинг ишига тишим унча ўтинқирамайди. Шунинг учун ўзингиз гаплашсангиз ма'қулроқ бўлади.

Менинг бу малахатимга чолнинг жаҳли чиқади.

— Қизингизга гапингиз ўтмагандан кейин сиз қанақа отасиз, Са'дулла! — дейди қизишиб. Кейин оғзидаги носини жаҳл блан туфлайди-да: — Хўб ўзим гаплашаман, — деб ўрнидан туриб кетади.

Даладан ҳориб-толиб эндигина келган пайтимизда кўча өшиги ғирчиллаб очилади. Бу ҳали ҳам мойлаб қўймаганимни эсимга туширади. Кимнингдир томоқ қяриб йўталгани эшитилади. Умар ота булса керак. У ҳамиша шундай қилади. Ҳа, худди ўзи! Эшикни қия очиб тўхтайти. Эски одамлар хотин-холок қочиб олсин деб ҳамма вақт шундай қилишади. Бизнинг уйимизда паранжи ёпинадиган ҳечким йўқ. Шунинг учун дарров чиқиб ичқарига таклиф қиламан. Умар ота эса остонадан туриб:

— Уйда ким бор? — деб сўрайди. У эски одат бўйича уйда бирон эркак борми демоқчи бўлади. Мендан булак ҳечким йўқлигини билиб, хижолат тортгандай лаб тишлайди. Ҳолбуки ҳозир унга эркак киши эмас, қизим Қумриниса керак.

Қизим ҳам югуриб ҳовлига чиғади-ю, чол блан ҳолаҳвол сўрашади. Кейин чолни бошлаб ичқарига киради. Мен эсам уларнинг гапига халақит бермай деб узоқда майда-чуйда ишлар блан авора бўламан. Дарвоқи', хомтоқ қиладиган ишим бор эди. Шу иш блан банд бўлдим.

Бир вақт Умар отанинг бақириб-ушқиргани қулоғимга киради.

—... Мени жамоат олдида шарманда қилдинг... Уятга қолдирдинг... Номусдан ўлаёздим...

Яна қайдандир Рўзимат пайдо бўлади.

— Э-э, Умар ота, гапларингиз қофиялику, сиз ҳам шоир бўпқолибсиз-да?

Бу Рўзиматнинг пичинги эди.

Қумриниса пайт пойлаб унинг ёнига келади-ю, бормоғини оғзига кўндаланг тутиб, ҳап дегандай қилади. Қизимнинг кўзларида кулки бор эди.

Рўзимат чуқур хўрсинади, ҳовли томонга ўтиб кетади. У бир четга бориб, негадир уйланиб қолади. Лаблари шивирлайди. Балки янги шеърлар тўқиётгандир, ё улуг Навоийнинг ғазаларини ёдлаётгандир!

Умар ота, оғир-оғир ўрнидан туриб, кўча томонга юради. У салмоқли қадам ташлаб салобат блан чиқиб кетади. Қумриниса эса уни эшиккача узатиб қўяди.

Ажаб, қизим Умар отани қандай ром қилди экан? Унинг кекса юзини буриштириб турган бояги қаҳри-газаб қайга кетди?

Рўзимат дўпписини бошидан олади-да, уни ҳозиргина сотиб олгандай айлантириб кўради. Кейин:

— Ўзинг ёлғизмисан, Қумри? — деб сўрайди.

— Ўртоқларим ҳозир келишади. Кимда ишинг бор эди? —

Рўзимат жавоб кайтармайди...

— Ҳай-ҳай-ҳай! — деб қичқиради бирдан Рўзимат. Мундай қарасам, сув ичгани келган бузоқ унинг дўпписини ялмай-ётипти...

Зайнаб кўча ашигини очади-ю, останада туриб қаҳ-қаҳ уриб кулади.

— Ҳа-ҳа-ҳа! Шоър хаёл дар'ёсига чўмиб, дуппасидан ажраёзипти! Ширин хаёллар ақли-ҳушингни биратўла опқочмаса деб қўрқаман!..

Бу тушми ё хаёл, бу не турли куй?

Қаердан бу қадар қушлар сайраши?

Ўрмон шамолимас, арча бўйимас,

Қайдан райхон ҳидли елнинг яйраши?..*

деб Рўзимат сирли жавоб беради.

* * *

Қизим у қилди-бу қилди, хуллас, айтганини қилди.

— Кетманга ярамайдиган бошқа бирон кишини табельчи қилинглар. Мен далада ишлайман. Мени бирон бригадага юборинг, жон раис! Илтимос қиламан, сўзимни қайтарманг, — деб туриб олди.

Хуллас, муроди-мақсадига етди. Энди у далада ишлай бошлайди. Ишлаганда ҳам полвон йигитдай, дўндириб ишлайди. Раис унинг ишени кўриб, қизимни ўз қошига чақиради-да:

— Ўзингга одам топ, звено бошлиғи бўласан, қанд лавлагв экасан, — дейди.

Зайнаб бу хабарни эшитадию, ялангоёқ, ялангбош югуриб келади. Шошилиб келганлиги камзулининг тугмалари қадалмаганидан ҳам кўриниб туради.

— Мени ёз, Қумри! Мени ёз, жон Қумри! — деб қичқиради. Унинг қўнғироқдай овози қулоқларни зингиллатади.

— Мени ҳам, Қумрихон, — деб хушруй Зулфия кириб келади.

Содда қиз Муслима ҳам улардан қолишмайди. У ҳам қувонч, ҳам ҳаяжон блан:

— Мени ҳам, — дейди.

— Хўп, қизлар, ҳаммангизни оламан! Лекин звенонда яна бир киши бўлади. Отини айтсам вой демайсизлар.

Қаранг, бу муғомбир Қумри нималарни уйлаб топмапти!

— Умарота ҳам бизнинг звенонизда бўлади. Сўраб эдим, — хўб деди. „Сиз ишнинг кўзини биласиз, сиз бўлмасангиз аллай олмаймиз“ десам, эшитиб жуда суюнди.

Қумрининг муғомбирлигига, қувлигига қойилман. Гул тиконсиз бўлмайди деганларидай, тўрт нафар гул орасида бир кекса тикон бўлса не ажаб?

* * *

Аллақандай донишманд меҳнатни энг яхши дармон деган экан. Барака топсан, ҳақиқатан ҳам кўп доно гапирипти.

Урушнинг қора йилларида кулишни ҳам эсдан чиқариб қўяёзган эдик. Ватанимиз осмонида сузаётган қора булутлар юрагимизни тегирмон тошидай босар, эзар эди. Лекин мана шу йилгина далаларда қийғос кулги ва шоду-хуррамлик янграйбошлади. Узоқ фронтдан хуш хабар келмоқда. Маъна энди фронт биздан кун сайин узоқлашиб боради.

Уша баҳор колхозимизда биринчи марта қанд лавлаги экдик. Шаҳардан Андрей Иванович Петров деган агроном келди. У Украинадаги қанд заводларини немислар вайрон қилганини айтиб берди. Бу хабар юрагимизга тошдай ботди. Хайриятки, уруш йилларида янгидан-янги қанд заводлари қурилипти. Бу хушxabарни эшитиб бошимиз осмонга етди. Ийнайкейин, Ўзбекистонда етиштириладиган қанд лавлагилари Украина лавлагисидан қолишмас эмиш. Буни эшитиб яна ҳам суюндик.

Лекин бу ўсимлякни жуда яхши парварияш қилиш, кўз қорачиғидай асраш, авайлаб ўстириш керак эмиш. Ҳечқиси йўқ. Пахтага йил ун икки ой ишлаб, деҳқончиликнинг аччиқ-чучуги ва ҳузури-ҳаловатини яхши татиганмиз. Меҳнат биздан қочиб қутилмайди!

Бу сўзларни ким айтди деб ўйлайсиз? Агроном Петровми? Йўқ, буни аввал Петровдан эшитиб, кейин Қумриниса бизга айтиб бераётир. Колхозчилар эса унинг сўзини жондил блан эшитади. Тавба, қизим кечагина сочига тол чивиқ-

дан чочпопук тақиб юрар эди; мана бугун унинг гапига қулоқ солишиб ўтирипти!

Рост, бу баҳор далага жон кирди. Ёқимли ашулалар, кишининг кўнглини очадиган хушчақчақ кулгилар янграб қолди. Ҳаммадан ҳам Зайнабнинг кўнгироқдай овози даладашга жон киргизиб, узоқ-узоқларга ёйилади.

— Овозчангизни икки километрдан эшитиб югуриб келдим. Қойил, тасаддуқжон!

Колхоз аравакаши Рўзимат ана шундай деб ҳазиллашадди. Унинг аравасини кўрсангиз, албатта, Рўзиматники дейсиз. Негаки, у Муқимийнинг шеърларини майда ҳарфлар билан арава шотисига чиройлик қилиб ёзиб қўйган. У шеър бандаси. Лекин ҳақиқий, чинакам, чиройли, киши кўнглини толпинтирадиган, одамда қанот пайдо қиладиган ажойиб шеърлар бандаси!

* * *

Уша йил ёзда ғалаба олтин қанотларини ёйиб элимизга, ҳарбиримизнинг уйимизга, юрак-юрагимизга кириб келди. Мен бу ёруғ дунёда кўп йил яшадим. Жуда кўп нарсаларни кўрдим, ҳадди-ҳисобсиз тўйи-тамошаларда, байрамларда бўлдим. Лекин ғалаба кунидай катта шоду-хуррамликни кўрганим йўқ. Севинганимдан йиғлаб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим!..

Энди чойхонамизга ҳам жон кирди. Энди у ерда, бўш вақтларда қаҳ-қаҳалар, қизиқ-қизиқ ҳангамалар эшитиладиган бўлди. Абдулла оқсоқолнинг ўғли ва неваралари сўрига сизмайди, улар бири-биридан паҳлавон, оламжаҳон йигитлар. Елкасига қулоч етмайди десам маҳоват демайсиз. Кукракларигаги орденларини айтинг. Санаб тугатолмайсиз.

Бу ерда қандай гаплар ўтмайди. Танкларнинг душман қўрғонига бостириб киргани, жангчиларимизнинг қорлар ичида ётиб пулемёт отгани, аскарларимиз катта-катта дар'ёлардан, муздай сувлардан ўтиб, тоғлардан ошгани, довйорак йигитларимиз парашют билан тушгани... сўйланади.

Биз: „Чет мамлакатларда деҳқонлар қандай яшар экан? Ери семиз, серҳосил бўлар эканми? Ер кимга қарашли экан?“ деб сўраймиз. Ҳамма нарсани билгимиз, ўзимизники билан таққослаб кўргимиз келади.

Йигитлар фашистларнинг ер тўғрисида чиқарган қонунларини сўйлаб беришади. Уларнинг қонунда ер рўзгор бошлигига қарашли бўлар экан. Рўзгор бошлиги, яъни отаси ўлгандан кейин ер катта ўғлига ўтар, унинг укалари, опа-сингилари эса ердан маҳрум бўлиб, шаҳарма-шаҳар, ёхуд далама-дала иш қилириб, муҳтожликда, камбағалликда ўлиб кетар эканлар. Поляк деҳқонларининг камбағалликда, фақирликда, муҳтожликда қийналганини ҳам эшитдик. Энди улар янгича турмуш қурабошлашипти. Ҳозир Польшада ва

шунга ўхшаш янги демократия мамлакатларида ишсизлик-ка қарши кураш бошланипти. Ҳа, тузук, кўп бама'ни иш қилишипти...

Аттанг, минг аттангки, Қосимжон йўқ! Агар у бўлса кўриб-билиб келганларини минг чандон яхшироқ қилиб айтиб берар өди.

* * *

Меҳнатда, роҳатда кунлар жуда тез ўтади. Тўрт нафар ятр гул гунчаси орасига чақир тиканак — Умар ота — кириб олганига мана бир йил бўлди. Бу орада қизларни ҳам, уни ҳам таниб бўлмади қолди. У тўрт гунча гул бўлиб очилди. Тавба, у кекса тиканак ҳам куртак чиқарабошлади. Умар ота аввалгидай дўнгилламайди. Осмонда йўқ нарсаларни қидирмайди. Агар кекса кўзларини кўкка тикар экан, бунинг ма'носи бошқа: осмонда булутлар сузишмаяптимикан, ёмғур ёғиб, ҳосилни йиғиштириб олишимизга халақит бермасмикан деб қарайди.

Омади гапни айтсам, бизнинг бутун шоду-хуррамлигимиз ҳосилда. Қумринисанинг звеноси ҳарбир гектар ердан беш юз эллик центнердан сара лавлаги йиғиб олди. Бу ҳозирги давргача олинган ҳосилларнинг энг пешқадами. Биз бунга өмас, қўлимиздан нималар келганига, ўз қурбимизга қувонамиз.

* * *

Куз кечикиброқ қолди. Кечқурунлари совуқ тушиб, кишини иссиқ тортади. Шундай кезларда чойхонада ўтириб, гурунглашнинг келади. Бўш вақтни топиб гурунглашамиз ҳам. Гапимиз дим ариқнинг сувидай жимираб боради. Гойида гап топилмай оғзига талқон солгандай нафасимиз чиқмай қолади. Фақат пиялаларнинг жаранглаши, самоворнинг вишиллашигина эшитилади. Шундай пайтларда Абдулла оқсоқол гапни қизимга буради:

— Хўп пешонангиз ялтираган киши экансиз-да, қўшни. Қизингиз аломат ишлар қилди, умри узоқ бўлсин. Унинг звеноси кўп ҳосил олиб ҳаммадан баланд чиқди. Барақалла!

— Яна бир чойнак қуйиқроқ қилиб чой беринг, самоворчи ака.

— Гапингиз тўғри, оқсоқол, — дейман унга чой узатиб. — Бу масалада Умар отанинг мадади катта бўлди. Бу киши ўзининг катта тажрибаси блан қизларимизни суяб-сийпади.

— Ҳа, кам бўлманг, Са'дулла. Гапингиз бир томондан тўғрию, лекин Қумриниса полвон қиз экан. Барака топсин. Звенони жуда яхши ишга солди. Оқибат ҳаммамизнинг донгимиз чиқди. Ҳозир у колхозимизда биринчи киши. Мен сизга айтсам, қўшни, — деб Умар ота менинг ёнимга сури-

либроқ келади, — ҳозир бўлиш керак, энди ундан ҳечқим ўтолмасин. Я'ни-масалан, у турган ерида туриб қолмасин, илгари юрсин. Бунинг учун нима қилиш керак? Бунинг учун Қумриниса энг яхши колхозчиларни ўз звеносига олиши керак! Яхши плуглар ҳам Қумринисаники бўлсин; яхши ўғит ҳам Қумринисанинг участкасига солинсин... Мана шундай қилинса, бу йил ҳам қизингизнинг донги дoston бўлади. Мана, менинг маслаҳатим шу. Хўш, нега индамайсиз? Ё гапим чаккими?..

— Шундай, Умар ота, лекин бирмунча чакки ҳам. Нимага десангиз, Қумриниса фақат ўзимнинг донгим чиқсин, ўзим булай дейдиган қизлардан эмас.

Бир вақтлар қизим икковимизнинг ўртамизда бўлиб ўтган гап эсимга тушади. Ярим кечалар чамаси бор эди, айвонда ўтириб гаплашдик. Кейин ҳам тез-тез шундай суҳбатлашар эдик. Ўшанда қизим шундай дегани ҳали-ҳали эсимда:

— Ота, биласизми менинг мийямга бир нарсa келаяпти?

— Нима келаяпти, қизим? — дедим.

— Бу йил мен ҳаммадан кўп ҳосил олдим. Келаси йил колхозчиларимиз менадан ҳам кўпроқ ҳосил олади. Мен худди шундай бўлади деб ўйлайман...

— Нима, бу йилги ҳосилингдан ҳам кўпроқ олишса чакки бўладими?

— Йўқ, аксинча, айти муддао бўлади, — дейди қизим. Кейин у мийясига келган фикрларини айтади.

— Файзулла Икромовни биласиз. Унинг қўлидан кўп иш келади. Ишқилиб, безгаги тутмаса бас. Агар Зухра холам келини туғиб шунча кун ишга чиқолмай қолмаганда, мен блан қаттиқ беллашарди. Иннайкейин, синглим Турсунойни олинг, у ҳам жуда қаттуқ ишлади, шундай эмасми? Лекин бу йил бутун колхозимиз ўз устига стахановча мажбурият олиши керак. Мен кўп ҳосил олсаму колхозимиз орқада судралиб қолса, бундан нима фойда!

— Қизиқ гапни айтасан, Қумриниса, шунча лавлагин бердинг, ундан тоғ-тоғ қанд чиқди. Нима бу фойда эмасми?..

Қумринисанинг жаҳли чиқади. У менинг гапимни қайтаради:

— Ўзбекистоннинг қанд заводларига бир ўзим лавлагин етказиб бераолмайман. Мен уёқда турай, звеном ҳам, бутун колхозимиз ҳам етказиб бераолмайди. Шунинг учун судралиб қолган колхозларга ёрдам бериб, уларни ҳам илғорлар қаторига чиқариш керак...

— Мана, кўрдингизми, Умар ота, одамларимиз қандай ўйлашади? Дўппингизни ерга қўйиб, мундай ўйланг, тушунасиз. Ҳарбир колхозчи ёхуд колхоз ўзимгина илғор бўлай деб ўтирмасдан, бошқаларни ҳам ўзларига тенглаштириши керак. Одамгарчилик деб шуни айтади.

Умар ота хижолат тортгандай ерга қарайди. Айтган гапига, янглишганига уялиб қизаради...

Биз якшанба куни қизим блан шаҳарга бориб, жуда яхши ўйнадик. Қизим шундай қувондики, худди бирнеча йиллар бурунги қичкина Қумрига ўхшаб кетди. У вақт қизим ўйинга тушадиган кучукларни, малла қизиқчини кўриб шундай қуванар эди.

Кечқурун колхозимизнинг дўконига келиб машинани кутдик. Шаҳримизнинг колхоз бозори яна обод бўлиб қолди. У-бу олиб ё сотиб юрган кишиларнинг гурунги оламни тутди. Савдо магазинларида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса топилади: радио аппаратлар, патефонлар, пластинкалар, турли кийим-кечаклар, газмоллар, пойафзаллар... Чойхоналар бирам обод! Кимдир дутор чалиб, кимлардир шахмат ўйнаб ё газет-китоб ўқиб ўтиради... „Хороша страна Болгария, но Россия лучше всех“¹ деган ашула одамга айниқса мойдай ёқади.

— Отажон, Зайнаб ҳам шу ашулани айтади. У кузда ашула мактабига кирмоқчи, — дейди қизим.

— Жуда яхши қилади, овози қўнғироқдай.

— Ўқиса, зора катта ашулачи бўлиб чиқар! Қандай яхши-я, бирга-бирга ўсган ўртоғинг операда ашула айтса!

— Рўзимат бўлса-ю, ҳозир қотириб бир сўз айтар эди.

— Нима ҳам дер эди, жуда бўлса: „Ўйин қизиб турганда улама сочингни йўқотиб қўясан!“ деяр эди-да!

Зайнаб блан Рўзимат хўп ажойиб-да. Ҳамма вақт бир-бири блан ҳазиллашиб, бир-бирининг китиғига тегишиб юради.

Ана машина ҳам келди. Вой-вуй, ичи тўла одам-ку!

— Қани, чиқинглар машинага! Ҳозир жўнаймиз.

Машинада ҳамма нарса бор: қопларда ғалла, шакар, ун, туника идишларда мой, той-той газмол... Буларни қанд заводи лавлаги эвазига берган.

Шофер, кабинанинг эшигини очиб, мени ўз ёнига таклиф қилади.

— Йўқ-йўқ, Са'дулла ота биз блан ўтирадилар! — деб қичқирашади. — Буёққа чиқинг, буёққа, Са'дулла ота, бирга чақ-чақлашиб кетамиз!..

Қумринисани кучли қўллар юқорига тортади, у енгил патдай кўтарилади.

Бир ярим тоннали машина бирдан жилади-ю, биз бир-биримизнинг устимизга мункиймиз. Бу эса ёшларни кулдиради.

Мана шаҳардан ташқарига чиқдик. Тупроқ йўлнинг охири кўринмайди. Машинада учгандай борамиз. Йўл бўйларида пастак деворлар, уларнинг устига шохлари осилиб тушган дарахтлар липиллаб ўтади. Бу йил куз яхши келди. Олмалар, ноклар шохларини кўтаролмай ғуч мевага тўлди.

¹ „Булгория яхши мамлакат, лекин Россия ҳамма мамлакатлардан ҳам яхшироқ“.

Ира-шира қоронғида мевалар кўзга чалинади. Кейин қоронғи тушади. Ёмғир севалаб, ўнқир-чўнқир жойларни сувга тўлдираборади. Гойи-гойида пиёдалар учрайди. Улар бошларига румол ё қийвқ ёпиб олишган. Куни блан ўйнаб чарчаган ёшлар энди жимигандай. Тўғри келган нарса блан бошларини епиб, чурқ этмай боришади. Балки ўзимни уйқи босгандир? Ҳарнечук, қулоғимга ҳечнима эшитилмайди. Машина зарб блан тўхтади-ю, кўзим очилади. Энгашиб кабинага қарайман.

— Нима гап, нега тўхтадинг? — деб шофердан сўрайман.

— Бир инвалид яёв кетаётган экан, кабинага ўтқазиб олдим, — дейди у машинани юргизиб.

Уйқум қочади. Ёмғир эса бир зайлда севалайди. Кабинадан аллақандай сўзлар эшитилади... У ерда кимдир йўғон овоз блан гапираётир. У менга танишдай кўринади. Негадир юрагим урабошлайди.

Ана, магазинга ҳам етдик. Ёшлар чирқирашиб, чуғиллашиб машинадан тушадилар. Бири бошига пиджагини, бири газета ё шунга ўхшаган нарсани ёпиб, хивичлаб турган ёмғур остида сувларни шолоплатиб югуришади. Менинг қизим ҳам шошади. Мен негадир шошмайман. Машина олдида, ёмғурда тураман.

„Сен йўлда ўтқизиб олган ҳалиги инвалид қани?“ деб шофердан сўрагим келади. Лекин у баланд қоматли бир ҳарбий кишини қўлтиғидан ушлаб кабинадан чиқараётир.

Демак, у киши шу ерда, колхозимизда қолар эканда?

Бу фикр юрагимни ҳовлиқтиради. Негадир юрагим дуккиллаб ўйнайди.

Инвалид мен томонга ўгирилади. Мен уни зўрға танийман. Қосимжон!.. Вой, қадрдон дўстим! Ёпир, мунча қариб кетибсан! Кўлингга ҳам қариларники сингари ҳасса... Азиз дўстим!

Мен уни ҳарорат блан қучоқлайман. Кўзларимга ёш келади. Севалаб турган ёмғур ҳам эсдан чиқади. Ора-сира шамол юради-ю, Қосимжоннинг эғнидаги шинель этакларини учиради. Қосимжоннинг кўкрагидаги орденлар, ярадорлик аломатлари гоҳо кўриниб кетади.

— Минг қатла шукр, кўзимиз кўзимизга тушди... Нега йўлда ўзингни айта қолмадинг, Қосимжон?.. — дейман, суюнчим ичимга сиғмай.

— Ростини айтсам, шу авзода ёру-оғайниларга кўрингим келмади. Йўл азоби... Иннайкейин, госпитальда ярим йил ётганим...

Мен уни қўлтиғидан оламан.

— Буни кўринг, Са'дулла ака, оёғни фауст-патрон блан майиб қилишди...

— Ғам ема, дўстим, бошинг эсон қолипти, шунинг ўзи катта давлат...

Қосимжон!.. Қосимжон қайтиб келди!..

* * *

Бу йил жуда тез ўтди. Тўнғич қизим Қумриниса яхши ишлаб шуҳрат топди... Яша, қизим, кўзимнинг оқу-қораси!.. Агар Қумриниса етти боламнинг каттаси десам: „Болангиз қачон еттига бўлиб қолди?“ деб ўйларсиз. Ҳа, урушнинг қора йилларида бир жажжигина рус болани ҳам узимга ўғил қилиб олдим. Унинг отаси, — тупроғи енгил бўлсин, — Украинада фашистларга қарши урушиб ҳалок бўлган. Онаси эса немис бомбаси остида ўлган. Оппоққина, кўзлари кўм-кўк бу кичкина бола менинг бўғдой ранг, қора кўз болаларим ичида торвуз уруғлари орасидаги қовун уруғидай ажралиб туради. Умри узоқ бўлсин кичик ўғлимнинг...

* * *

Қизимнинг кўкрагида энди орден бор. У — ҳукумат сийлови, катта сийлов! Қизимни кўраману, унинг ёшига бир ёш эмас, ўн ёш қўшилди, деб ўйлайман. Менга шундай кўринади. Ўзи ҳам салобатли бўлиб қолди. Кечалари айвонда ўтириб узоқ-узоқ ўйлайди. Худди менинг ўзим дейсиз. Мен ҳаммиша бир нарса қилмоқчи бўлсам, ёлғуз ўтириб, шундай ўйлайман.

— Келинг, отажон. Ўтиринг, бир гаплашайлик, — дейди қизим.

— Сен блан гаплашишга ҳамма вақт тайёрман, қизим. Нимани гаплашгинг келади?

— Эндиги ишларни. Қосимжон аканинг айтган сўзларини эшитдингизми?

— Эшитдим. У ўтган ишларни гапирди, лекин сен эндиги ишларни гаплашмоқчи эдинг-ку?

— Шошманг... Унинг айтган сўзлари ҳали ҳам кўз олдимдан кетмайди. Вайрон қилинган уйлар, емирилган кўпириклар, куллари кўкларга соғурилган қишлоқлар, шаҳарлар... Игитларимиз ўт-оловлар, аччиқ порохлар ичида жон олиб, жон беришяпти! Қосимжон акани кўрингу, жангчиларимизнинг қандай курашганини кўз олдингизга келтираверинг. Уларнинг ҳарбир босган қадами хавф ичида, лекин улар тинмасдан илгарилашади, ҳечнимадан, ҳатто ўлимдан ҳам қўрқиб қолмайди. Бу ҳам катта меҳнат, уруш меҳнати... Отажон, биз бу ерда, ўз еримизда урушдан узоқ орқада турибмиз. Шунинг учун қаттиқ меҳнат қилишимиз керак. Бўлмаса жангчиларимиз олдида уятга қоламиз. Тўғри, бизнинг ишимиз ҳам катта иш, оғир иш. Шунча ҳосил етиштириш учун оз мунча меҳнат сарф қилмадик. Лекин ўша меҳнатимиз ҳам ҳозир менга оз кўринабошлади. Шунинг учун келаси йил яна ҳам кўпроқ жон куйдириб меҳнат қилишимиз керак.

Ҳа-ҳа, кечаларя айвонда ёлғиз ўтириб шуни ўйлар экан-да қизим?

— Ўз устингга янги мажбурият олмоқчимисан? — деб сўрайман.

— Оламан. Бу масала ҳал, отажон. Оладиган мажбуриятим катта бўлади. Шунинг учун Турсунойни ҳам ўз звеномга қўшсам дейман.

— Айланай опажонимдан, мени эсдан чиқармапти! — дейди вккинчи қизим. Кейин у қоқажон югуриб келади-ю, Қумрининг бўйнига осилиб, уни юз-кўзларидан ўпади; ўпиб бўлиб ёнимизга ўтиради. Ўзини босиб олиб, бошқа оҳангда сўз бошлайди: — Лекин, гапнинг ростини айтсам, опажон, мен сизнинг звенонгизга кирмайман. Ўзим звено тузиб, сиз блан мусобақалашаман.

Тавба, бу ёшларга нима бўлган! Бири-биридан ўзай дейди. Яхши, бири-биридан ўзсин...

Учаламиз айвонда ўтириб режа қурамыз. Ҳарбир гектардан қанча ҳосил олиш мумкинлигини ўйлаймиз, бош қотирамыз...

* * *

Колхоз раиси Аҳмад ака Қумриниясани мажлисга чақиради. Қизимнинг кўкрагида орден бўлса ҳам, барибир, у мендан маслаҳатсиз иш қилмайди. Ҳарнечук мен унинг отасидан. Шунинг учун: „Бирга борайлик, отажон, бизга маслаҳатларингиз блан ёрдамнингиз тегар. Бир масала бор, шуни ҳал қилмоқчимиз“, дейди.

Мен бирга бораман. Кўчага чиқамиз. Кўча тўла одам, мен олдинда бораман. Қизим эса бир-икки қадам орқада. Ёш-яланглар, таниш-билишлар та'зим қилишади. Лекин кимга та'зим қилишганини ажратаолмайман. Нега десангиз, мендан бир-икки қадам олдинда қилинган та'зим қизим ўтиб кетгунча ҳам давом этади.

Эрта блан одам узилмайдиган кичкина бозорчамиз ҳозир бўм-бўш. Фақат куз шамолигина хозонларни учириб юрипти. Дарахтлар ёпроқларини ташлаб, суйкимлигини йўқотган. Уларни кўриб, юрагинг сиқилади. Ер ҳам ёзги тобани йўқотиб, уйқуга бош қўйган...

Соат олти-ю, лекин қоронғи тушган. Қишлоқ советининг идорасига келамиз. Фонор ёруғида Аҳмад ака китоб ўқиб ўтирипти. Ҳисобчи бўлса шарақлатиб чўт солаяпти. Қумғон ўчоғда вишиллаб қайнамоқда. Партия ташкилотчиси Қосимжон блан комсомол ташкилотининг секретари ҳам шу ерда. Комсомол ташкилотининг секретари ким деб ўйлайсиз? — Рўзимат!.. Ҳар ерда ҳозир бўладиган ҳу ўша кичкина шоир! Шаҳардан агроном Петров ҳам келипти. Ҳамма жамул-жам бўлиб бизни кутиб ўтиришган экан.

— Шундай қилиб, — дейди-да Қумриниса, Рўзиматга куз қири блан қараб қўяди. Рўзимат эса Қумрининг гапини ма'қуллаб бош чайқайди. Қумри пича оқариб, ҳаяжонланиб сўзида давом қилади: — Шундай қилиб, ўз устимизга катта мажбуриятлар олмоқчи бўлдик. Тўрт гектар еримизнинг ҳарбир гектаридан бу йил давлатга камида саккиз юз центнердан лавлагги берамиз. Бизнинг қат'ий қароримиз — мажбуриятимиз шу.

Ҳамма жим, пашша учса билинадиган даражада жимжитлик. Қумриниса гапириб туради. У ҳали ёш. Ёшлар ҳамма вақт ҳар нарсага қизиқиб киришади. Аҳмад акага қарайман-да, унинг мийясига шундай фикрлар келмаганмикин деб ўйлайман. Балки у қизим айтган сўзларни ўзининг тажрибали миясида солмоқлаб кўраётгандир?

Партия ташкилотчиси нималар ўйлаётган экан? У гоҳо кулумсираб-кулимсираб қўяди. Унинг мийясига қандай фикрлар келганини билолмайман. Рўзиматга келганимизда эса, унинг бутун фикр-зикри Қумрида, Қумрининг айтган сўзларида. У қизим айтган сўзларнинг қаттиқ сўз эканини яхши билади, инонади.

— Хўш, Андрей Иванович, сизнинг фикрингиз? — деб сўрайди раис.

Агроном, айтадиган жавобини илгаридан тайёрлаб қўйган кишидай, ишонч блан:

— Шунча ҳосил олиш мумкин, — дейди.

— Бу йил звено гектаридан беш юз эллик центнердан ҳосил берди. Олаётган мажбуриятининг олдида бу анча кам. Лекин тамбаллик қилдиларинг, кам ишладиларинг деб ўйламайман. Сизлар ҳам бундай ма'но чиқарманглар, — деб Аҳмад ака солмоқ блан гапиради.

— Гапингиз Тўғри, раис ака, — дейди-да Қумриниса, ўрнидан туриб гапини давом этдиради. — Эсингизда бўлса кечрак, ерни ишлашга кечроқ киришдик... — У хижолат тортгандай ўнг қўлининг бормоғини қирсиллатади. — Ерни ҳам кеч ҳайдадик... — яна иккинчи бормоғини қирсиллатади. — Иннайкейин, минераль ўғитни ҳам вақтида етказиб беришмади... — Қумриниса агрономга кўз қирини ташлайди. Агроном эса, Қумрининг сўзини бўлиб:

— Энди бундай бўлмайди, — деди.

— Мана шу уч сабаб блан биз фақат беш юз эллик центнердангина ҳосил бўлдик...

Гапга Қосимжон аралашади:

— Ҳосилку-ҳосил. Ортдирган тажрибамиз-чи? Бултур лавлагги экишнинг нималигини, уруғни қандай ивйтишни билмас эдик. Мана энди билиб олдик. Билганда ҳам жуда яхши билдик. Бу йил яна янги нарсаларни билишимиз, янги-янги усулларни қўллашимиз турган гап. Шундайми? Ҳа,

баракалла! Ундан ташқари, бу ва'да комсомол қизнинг ва'даси. Демак, бажарилади деган сўз.

Шундай қилиб, ҳар гектаридан саккиз юз центнердан ҳосил олиш мусобақаси бошланади.

* * *

Бу йил куз совуқ келди. Куз кечаларининг бирида қор ёғди. Ёғди-ю эрмади. Ҳовли ва томлардан куралган қор деваланиб болаларга эрмак бўлди. Болалар қорбобо уйнашади. Биз эса уйда ўтирибмиз. Камтарин дастурхонимизни ҳўл мевалар, қовун-торвузлар, қоқилар, сингиб пишган мойли кулчалар безаб туради. Лекин меҳмонлар ейишга ошиқмайди. Бир вақт Қумриниса дастурхондаги нарсаларни четга суради-ю, ўртоқ Петровнинг олдига бир варақ қоғоз қўяди. Тўрт атр гулнинг ҳаммаси шу ерда. Кекса тиканак ҳам ҳар вақтдагидай гуллар орасида.

Печкага ўт қалайман. Ташқарида совуқнинг қутиргани кўриниб туради. Шамол очиқ эшикларни зарда блан ёпади.

— Бунда звенормизнинг иш плани ёзилган. Қайси ишни қачон ва қандай бошлашимизни мукамал ёзганимиз — дейди Қумриниса агрономга. Умар ота эса ўзича дунғиллайди.

— Бизнинг замонда режа-пежа деган нарсаси йўқ эди. Ёзиб овора ҳам бўлмас эдик.

— Ҳайтавур, ёзадиган одам топиларми? — деб Қумриниса Умар отани нозик жойидан ушлаб қолади. Умар ота эса гижгасини қашиб, юзини тириштириб гапиралди:

— Дарвоқо', буёғи ҳам бор. Шу важдан план чизиб ўтирмай, уруғни экаверар эдик. Ҳа, қурби етганлар гўнг ҳам солишарди. — Чол гапини тугатиб, тилининг тагига бир чимдим нос отиб олади.

— Тўғри айтдингиз, ота, — дейди қизим. Лекин унинг кўзларида қандайдир норозилик учқунлари чақнайди. — Сизнинг замонингизда ҳам режа бор эди. Лекин у режани сиз эмас, бойлар, ер эгалари тузишар эди. Сиз ва сизга ўхшаган кишилар бой ерида эртадан то қора кечгача ишлаб қорни тўймас, усти битмас эди.

Умар ота индамайди. Ё сўз тополмайди, ёки отиб олган носи халақит берар эди.

* * *

Мана энди қоғоздаги режа далага кўчди...

Авалло ер ҳайдалди. Шу блан ерни юмшатиб, унинг кўк-сияга, бағрига ҳаво берилди. Қизим этик кийиб, сочларини дурра орасига яшириб, далада эркаклардай ишлайди. Ҳозиргина трактор ағдариб ўтган ерлардаги ғумой, ажриқ илдишларини теради. Совуқ баданларни зирқиратади. Лекин со-

вуқ Қумрига қор қилмайди, у нямчасини ечиб ташлайди. Бир оздан кейин эса дуррасини чўнтагига солиб олади. Шабада унинг қора сочлари блан ўйнашиб, уёқдан-буёққа учиради.

Қумри пешана терини арта туриб:

— Тракторчи, ерни яхши ҳайдаяпсиз. Муни қаранг: чуқурлиги йигирма беш—йигирма етти сантиметр. Ҳамма ерни шундай ҳайдаш керак, — дейди. Тракторчи ҳам ҳазил ара-лаш жавоб беради:

— Хўп, полвон қиз, айтганингизни қиламиз.

Қизим ернинг чуқур ҳайдашини ҳикматини менга уқтирди:

— Отажон, ер шундай чуқур ҳайдалса, лавлаги ҳам ил-дизни чуқур ёйиб, ширинлигини ортдиради. Лавлагимизни олган заводлар қўлинг синсин демайди, барака топ дейди...

Қизим тўғри айтади. Ерга яхши ишлаш керак.

Қумри трактор ёриб ўтган ерлардан то кечгача чиқмай қайта-қайта текширади, гумойларни, ажриқ томирларини тинмай йиғади. Қизимга разм солиб қарайман, чарчагандай, ҳолдан кетгандай кўринади. Лекин ўзи сезмайди...

Иш тамом. Қизим хурсанд.

— Колхозчиларимизнинг ҳаммасига кўрсатишимиз керак, улар ҳам ерларини шундай ҳайдатсин... Турсуной ҳам, — дейди қизим.

Қамол топсин, Қумриниса ўзим бўлай дейдиган қизлардан эмас. Бу гапимни Умар Қосимовга айтиб жуда яхши қилган эканман...

* * *

Олимжон ака секин-секин юриб ёнимга келади.

— Ҳорманг, қўшни! — дейди у. — Тўнғичингиз қиз эмас, асл йигит чиқиб қолди. Қумриниса ҳайдовга худди эркаклардай бошчилик килаётпти. Тавба, шу замоннинг қизлари хўб аломат-да, йигитлардан қолишмайди-я! Полвон қиз, полвон!

Йигирма йил бурун қиз кўрганимга қўшнилариим та'на қилгани эсимга тушади. Ушанда „хотининг бема'ни экан, ўғил турмай қиз туғипти“, деб та'на қилишган эди. Ҳозир нима учундир Олимжон аканинг кичик ўғли эсимга тушади. У ўйин-кулкидан бошқани билмайдиган ҳавойи, тамбал бола. Ўқишга ҳам кирмай саводсиз бўлиб қолган. Мен Олимжон аканинг ҳозирги мақтовини эшитаману, лекин чурқ этмайман. Нимага десангиз, одамнинг бир вақтлар қилган хатосини юзига солиш ярамайди. Хатосини ўзи иқроф қилиб тургандан кейин юзига солиб ўтиришнинг нима ке-раги бор!

Кузда ерни ҳайдаб қўйиб, қиши блан дам олишгандир деб ўйларсиз? Йўқ, ноябрьдан бошлаб февральгача далага ўғит чиқариб солдик. Ана шу кезларда қизим блан менинг ўртамда бир гап қочди. Буни айтмасам ҳам бўлар эди. Лекин воқияни бошдан-оёқ оқизмай-томизмай сўзлаб бераётганим учун буни ҳам айтмай ўтолмайман.

Аслини суриштирганда, у гапнинг сабабчиси Олимжон ака бўлди. У ҳамisha бўлмагур нарсаларни топиб юради. У кишининг фе'ли-атворига қараб тўриб: „Бу одам ҳамма вақт тирноқ ичидан кир излайди, пайтини топиб бетингизга солади“ деб ўйлайсиз. Шунақа, Олимжон аканинг кекса ёшига ярашмаган мана шундай бема'ни қилиқлари бор. У бир кун кечкурун, мени ўз ҳовлисига чақириб, шундай дейди:

— Мен сизнинг ишингизга аралашмасам ҳам бўлар эди, лекин хафа бўлмайсиз. Ҳар ҳолда қўшнимиз. Бир-биримизнинг нома'қулчилигимизни кўрсак, олдини олганимиз ма'қул. Я'ни-масалан, қизингиз куракда турмайдиган ишларни қилиб юрипти. Ҳовлима-ҳовли, уйма-уй юриб одам ахлатини ташиш — гул деса, — гул, ой деса — ой дегундек шундай чиройлик қизга ярашмайди. Ҳа, менинг гапимга ишонаверинг. Ҳукумат уни жуда катта орден блан сийлади; у катта одам, шундай катта бошини кичкина қилиб ахлат ташиб юрса, сиз отасигина эмас, мен қўшниси ҳам хижолатда қоламан. Тузук, шу ахлат керак экан, ҳа, бировга буюрмайдими? Нега ўзи бундай ишларга аралашади. Колхозда бундай ишларга болта одам топилмайдими? Қизлар пахта терса, лавлага юлса, боғларда узум, олма, нок-нашвати йиғса, — бу бошқа гап. Буни кўрсанг ҳузур қиласан. Лекин бешлик ё айри блан аравага гўнг солиб турганини кўрсанг, кўнглинг айнийди... Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, далага одам ахлатини ташиб юрган қизни ким хотинликка олади?! Ҳа, эсингизнинг борида этаги-гизни йиғиштириб олинг. Кейин пушаймон бўласиз. Тезроқ буниг олдини олинг, сиз уятга қолсангиз, — мен ҳам...

Олимжон ака юрагида йиғилиб қолган бадбўй гапларни ўзоқ айтди. Мен бўлсам унга ҳечқандай жавоб бермадим. Ўзинг яхши билмаган, тушуниб етмаган нарса тўғрисида гап юритишинг ўринсиз бўлади.

Уйга қайтиб чиқсам, Қумриниса ҳали ҳам ётмапти. Алқақандай бир китобни ўқиб ўтирипти.

— Нимани ўқиясан, қизим? Сени йиғлатган ҳў ўша китобними? — деб сўрайман-да, қандай қилиб гап бошласам экан деб ўйлайман. Лекин Қумриниса қувончи ичига сигмай жавоб беради:

— Йўқ, отажон, жуда аломат бир китобни ўқияпман. Бу рус колхозчиси Мария Демченко деган хотиннинг иши

тўғрисида. У ҳам қанд лавлаги эккан экан. Қандай қилиб мўл ҳосил олганлигини ўрганияпман.

Қўлтиғимдан торвузим тушди. Энди у гапни қандай қилиб айтаман? Майли, бўлар иш бўлди, айтмасам кўнгил жойига тушмайди. Кейин Олимжон аканинг та'наларини ётиғи блан, аста-секин ўртага тўкаман. Ҳовлиқмасдан, кўпирмасдан, босиғи блан айтаман.

Қизим бу гапни эшитади-ю, менга бир олайиб қарайди. Унинг қараши ҳали-ҳали эсимдан чиқмайди.

— Отажон, бўлмагур одамларнинг гапини менга ташиб нима қиласиз! Шундай нозик пайтда ҳамма ишни бошқаларга юклаб қўйиб, ўзим бир чекада қўл қовуштириб туришим яхшими?

— Шошма, болам, мен ҳали ўз фикримни айтганим йўқ,— дейман.

Лекин Қумри менинг гапимга қулоқ солмайди.

— Еримиз қора тупроқ эмас, сариқ тупроқ эканини, кўп ўғит талаб қилишини ўзингиз яхши биласизку!

— Биладан, қизим, биладан. Ерга қанча ишласанг, ҳосил шунча яхши бўлишини биладан. Лекин мен қўшнимнинг гапини айтдим халос.

— Қачондан бери мана шу қўшнингиз Олимжон отанинг сўзи блан иш қиладиган бўлиб қолдингиз? Қўйинг, Олимжон ота ўз ўғлини йўлга солиб олсин.

— Хўп, Қўмрижон, хўп, айланай болам, хўп, хўп,— дейман-да, шундай бема'ни гап қилганим учун ўкинаман.

Шу вақт нима палакат босади-ю, Олимжон аканинг:— „Қизингизни ким хотинликка олади?“ деган сўзи оғзимдан чиқиб кетади... Оҳ, тил қурсин, тил-а! Бундай сўзларни айтгандан кўра кесилгани яхши эмасми бу тилнинг!..

— Вой ўлай!— дейди-ю қизим, лоладай қизаради. Кейин калласини бир силтаб, менга ўшқиради:— Шунга яхши билиб қўйингки, ишни пуфа сассиқ дейдиган эркакка ҳечвақт, ҳечқачон тегмайман!!! Қўшнингизнинг бундай бемаза гапини айтишдан мақсадингиз ё мени Олимжон отанинг ўша ишбўқмас, тентак ўғлига беришми?! Йўқ, сиз ҳам, қўшнингиз ҳам чучварани хом санабсиз!

Мен „ғиқ“ этмайман. қизим ҳақиқатни гапирди..

Болалар ота-оналаридан кўра ҳарвақт узоқни кўришади. Улар биздан ўтиб ялғари кетишади. Турмушнинг ҳақиқий ма'носи ҳам шунда бўлса керак.

* * *

Қумриниса яна далада. У эртадан кечгача гўнг сочали.

— Қани минераль ўғит? Нега опкелишмайди?— деб Зайнаб ташвишланади. Шошма-шошар қиз бу сафар сочини ўришни ёздан чиқарипти; шамол унинг узун сочларини учириб ўйнашади. Бирданига узоқдан ёқимли ашула эши-

тилади. У ўз ше'рларини ашулага солиб айтаётган арава-каш Рўзимат эди.

— Салом, жонлар! Меҳнати зўр полвонлар!

— Қаёққа гумдон бўлдинг, телба?— деб қичқиради-да Зайнаб, югуриб аравага чиқади.

— Мажнун бўлуб ошиқ Лайлига
Телба бўлсаку майлига!
Нега сиз та'на қиласиз менга?
Қани ўғитни солинг ерга!

Рўзимат ҳам қизларга ёрдам беради, айҳон-айҳонда чуқур оҳ уриб кўяди. Қизлар эса ўғитни замбилга солиб, бир чекага обориб тўкишади. Кейин бу ўғитни ерга сочиб устидан ҳайдашади.

Балки қизлар минераль ўғитни ҳам тўнг сингари чама-лаб сочишади деб ўйларсиз? Ҳа, минераль ўғитни тошутарози эмас, чама ҳал қилади, дейдиганлар кўп. Бундай гапларга қизлар кулишади.

— Тошутарози эмас, чама ҳал қилар эмиш! Ҳа-ҳа-ҳа!..

Қизлар ба'зи одамлар ўйлагандай қилишмади. Минераль ўғитни чама-лаб эмас, ҳар квадрат метрга ўлчаб, торозида тортиб солишди. Улар эски урф-одат занжиридан бўшамаган кишилар айтганича эмас, агротехника ўргатганича иш тутишди...

Қумриниса мўл ҳосил етиштириб ҳаммани ҳайрон қилгунча жуда кўп меҳнат кунлари ўтди; жазирама офтобда қанчадан-қанча терлар тўкилди, қанчадан-қанча кечалар ташвиш ва огир иш блан уйқусиз ўтди...

* * *

Ниҳоят кўклам келади. Кундалик топшириқни звенолар қандай бажарганлиги каттакон тахтага ёзиб борилади. Ҳар кун кечқурун одамлар тахтага қараб, Қумриниса Са'дуллаеванинг олдинда бораётганини кўришади.

Бу йил Қумриниса театр кўргани шаҳарга бормади. Тўғриси айтсам, боришга қўли тегмайди. Театрни эса Қосимжон блан Рўзимат колхозимизга чақириб туришади. Тамошани далада, машинанинг очиб ташлаган орқа томонида кўрсатишади. Отелло блан унинг хотини Дездмона ўртасида бўлган можароларни ҳам машинада кўрамиз..

Қоронғи кеча. Теварак-атрофда ҳечнима кўринмайди. Фақат осмонда юлдузлар жим-жим қилиб туришади халос. Қуёш ўз жамолини кўрсатадиган кунчиқар ҳам ёришмаган.

Эшикни кимдир ғирт этказиб очди. Уйғонаман. Ким кирди экан ҳовлига? Ё биров чиқдимми? Қумринисанинг ўрни бўш! Уйқум қочади. Тавба, қиз жони блан кечаси кўчага чиқ-

қаня нимаси? Секки-аста кийинаман. Қизимнинг қаерга боришини биламан. Қишлоқ йўли блан шошиб бораман. Йўл лой, ўйдим-чуқур... Гойида қоқиниб-йиқилаёсаман. Ана гузарга етдим. Чойхона ёпиқ. Ҳамма уйқуда. Фақат дарахтларгина уйқусини тополмай гудрангандай шитирлашади.

Қишлоқдан чиқиб, далага буриламан. Даладан муздек шамол юзимга урилади. Ғалати бўй келади. Бу ниманинг ҳиди?

Узоқдан Қумринисанинг қораси кўринади. У дала ўртасида тикка турипти. Шамол эса бошидаги дуррасини учириб ўйнайди. У чуқур хаёлда, фақат лаблари шивирлайди. Бир вақт энгашади-да, ердан бир чангал тупроқ олади. Тупроқни чангалида гижимлаб кўзига яқин келтириб қарайди. Ё парвардигор! Менинг раҳматлик отам ҳам ҳамиша шундай қилар эди. Қизгинам, шу қилиқларинг блан ҳозир бобонгга бирам ўхшайсан-ки!..

Ким у кўйлагига ўралашиб югуриб келаётган? Мунча тез югуради? Ё бировдан қочиб келаяптими? Ие, Зайнаб-ку! Шундай тез югурадики, бир оёғидан ковуши чиқиб кетади. У, апил-тапил орқасига қайтиб, кавушини оёғига ила-ила узоқдан қичқиради:

— Қалай, етилипими, Қумри? Бошлаймизми?

Қизимнинг бошидаги ташвишини аллақачон пайқаган эдим. У ернинг етилганми-йўқлигини билишга келган. Ҳа, ер инжиқ бўлади. Унинг тобини билиш керак. Вақт кетса, бахт кетар, дегандай, ерга тобида, ўз вақтида ишламаса бўлмайди. Ер етилган бўлса, дарров ҳайдаш керак.

Мен қизларнинг ташвишини тушунаману, ўз маслаҳатларим блан уларнинг бошини қотирмай уйга қайтаман. Ҳа-демай, Қумриниса ҳам келади. Пича дўнғиллайди, хўрсинади, кейин ухлаб кетади. Мен эсам ортиқ ухлайолмайман. Тонг ёришар-ёришмас Сайидбоевнинг олдига бориб, трактор масаласини ҳал қиламан.

Таги тахта пол омборда Зайнаб лавлаги уруғларини ивитаётир. У челақда сув келтиради-да, шолоплатиб уоуққа сочади.

— Вой, опаюн, ҳаммёғимни ивйтиб юбордингиз! — деб Муслима чирқиради. Нима бало, кўзингизни мой босиб қолганми? Мени ҳам лавлаги уруғига аралаштириб экиб юборманг тагин...

Олимжон ота остонада пайдо бўлади.

— Нима қиляяписизлар, қизлар? Нима ишларинг бор бу ерда? — дейди у қўрслик қилиб.

— Бизми, ота? Уруғларни ивитаепмиз.

— Уруғни тахта полда ивитадимиз! Бошқа жой қуриб кетганми! — деб дўнғиллайди чол.

— Ерда ивитсак майда уруғ нобуд бўлади, шунинг учун тахта полда ивйтиш керак, — деб Муслима изоҳ беради.

— Баракалла, қизим. Мендай чол бобонга ақл ўргатганинг учун раҳмат. Уруғни тахта полда ивитиш кераклигини умрим биво бўлиб энди эшитишим,— деб Олимжон ота пичинг қилади.

— Обба, ота-ей,— дейди Қумри,— мулла билганини, кўр ушлаганини қўймас дегандай, эски одатингизни ҳеч ташламас экансиз-да. Бизам биламиз, илгариги вақтларда уруғни қопга солиб ариғда ивитишар эди. Унинг фойдаси блан бунинг фойдаси орасида ер блан тоғдай фарқ бор.

Шундан кейин қизлар ўз ишини давом этдиришади Уруғнам тортгунча омбор ёнидаги кўкаламзорга чиқиб ашула айтишади. Яна бирар соатдан кейин уруққа илиқ сув сочишиб, кейин уруғни полга ёйишади.

— Уруғжон, эртага сизни ерга сочамиз. Ана у ерда, юмшоқ тупроқ бағрига кириб яйрайсизлар — деб Муслима шивирлайди.

* * *

Ерни экишга тайёрлаш учун озмунча меҳнат сарф қилинади. Қумринисани ҳечвақт мана шундай ташвиш блан тўлиб-тошган бир аҳволда кўрмаган эдим. У неча йилдан бери звено бошлиғи. Илгарлари ҳам далани культиватор юмшатиб ўтгандан кейин мана шундай текислар эди. Лекин бу йил иш жуда ҳам бошқача бўлди. Тўғри, мажбурият қанча катта бўлса, иш ҳам шунча катта бўлади. Илгари бир кўз блан кўрилган жойни энди икки кўз блан кўришга тўғри келади. Қумриниса ернинг чуқурлигини ўлчайди, ҳисоблайди, дафтарига нималарнидир ёзади.

— Қатор оралари өллик-олтмиш сантиметрдан бўлиши керак.

Бу сўзни Қумриниса дугоналарига бирнеча бор қайтариб айтади-да, яна ўлчовни олиб нари кетади.

Илмнинг гапига қулоқ солиш деб мана шуни айтади. Қизим агротехника қонунларига мана шундай риоя қилади.

Қосимжон мийиғида кулиб Қумринисани кўрсатади. У илмнинг ҳикмати катта эканини гапиреди. Мен ёсам бир вақтлар ўтган қиш кечасини, қизимнинг ҳисоб масаласидаги штибосини эслайман...

* * *

Олти кун ўтди. Қумриниса ўз столи устидаги календарь варақларини олти кундан бери диққат блан узиб боради. Олтинчи куни эса календарь варағини юлатуриб, чуқур хурсинади. Қизимнинг ичи пушмаганига ҳайрон қоламан. Мундоғ ёрилиб гапирмайди, лекин мен унинг кўнглида нима борлигини айтмаса ҳам биламан.

— Ҳали эрта,— дейман
— Эртамикан, а, ота?— деб Қумриниса бетоқатланади.—
Отажон, сиз нима дейсиз, хато-мато қилиб қўйганимиз йўқми?
Қалай, ерни яхши ҳайдаб, яхши тайёрлаб, яхши экдикми?
Ё бирон нарса эсимиздан чиқдими?

— Назаримда, ҳамма нарса жойида бўлди.

— Нега бўлмаса ер ғиқ этмайди?

— Нега ғиқ этсин, қизим? Вақти-соати келганда ер ҳам
айтарини айтади. Сабр қилиш керак.

— Қачон айтади? Нега уруғ униб чиқмайди? Кошкийди
намунa кўрсатса.

— Шошилма, қизим. Кўрасан, ҳаммаси бирдан бодраб
чиқади.

— Еппасига чиқади демоқчисиз-да? Биламан, лекин, рос-
тини айтсам, отажон, тезроқ униб чиқсайди, кўргим келади!..
Бирон униб чиққан уруғни кўрсам, кўнглим жойига тушиб,
бошим осмонга етар эди...

— Қизим, ер жинни эмас, у бевақт ҳикмат кўрсатмайди...
Еттинчи куни уруғ униб чиқабошлайди.

* * *

Ҳар гектарда юз минг дона лавлаги тупи бўлиши керак.
Катта мажбуриятни бажариш учун ҳар гектар ерда юз минг
кўчатни парвариш қилиш керак!

Юз минг! Мен сизга айтсам, звено ҳарбир тупни ҳи-
собга олди. Ҳарбир тупни чақалоқ болани парвариш қилган-
дай парвариш қилди. Турли ўғитлар блан дармон берди.
Дундиқ қиз, кичкина қиз, жажжи қиз Муслиманинг бир кун
чўка тушиб олиб энди чиқиб келаётган лавлаги кўчатига
мана шундай деяётганини эшитдим:

— „Ўнгин, ўсгин, катта бўлгин, лавлагижон! Шарбатга
тўлгин, ширин бўлгин, лавлагижон! Бўлмаса сени юлиб таш-
лайман, ҳа!..“

* * *

Ҳали экин-тякин бошланмасдан Қумриниса Абдулла оқ-
соқолнинг ёнига тез-тез бориб-келиб турар эди. Абдулла
оқсоқол қишлоғимизнинг биринчи сиёсатчисигина эмас, у
машиналарни ҳам яхши биладиган, ернинг ҳам тилига яхши
тушинадиган киши. Ўзбеклардан чиққан машҳур машинасоз
Орзиев ҳам ҳаммавақт Абдулла оқсоқол блан маслаҳатлашиб
иш қилар эди...

Қумриниса Орзиев ўйлаб чиқарган окучник блан куль-
тиваторни кўргани келганда, Абдулла оқсоқол қизимнинг
кифтига қўл ташлаб:

— Яхшилаб қара бу машинани, — дейди. — Тишини кўрдингми, қоқроқ ерни ҳам писандига илмайди, қўйиб берсанг ярим газгача чуқурлаб ағдаради. Ернинг қатқалоқ юзини талқон қилиб ташлайди. Ёшлигимизда бундай аломат машинани етти ухлаб тушимизда ҳам кўрмаган эдик. Мана энди деҳқоннинг мушкилини осон қиладиган ҳархил машиналар кўпайиб бораёпти.

Оқсоқол тўғри айтади.

Бу аломат машинани далага чиқариб ишга солганда, ҳамманинг оғзи очилиши турган гап. Агар бу машинанинг ҳарқандай уловдан бирнеча бор кўпроқ, яхшироқ иш қилишини назарга олсак, яна ҳам қиммати ортади.

Лекин... кутилмаган бир ҳодиса юз берди. Йўлингда кўндаланг тушиб ётган тош турса-ю, ўтолмасанг, уни йўлдан олиб ташлайсан. Шунга ўхшаш, бизнинг ишимизда ҳам ана шундай тўсқинликлар бўлиб туради. Ҳаммавақт табиий офатларга қарши курашиб, уларни кўпинча енгиб чиқамиз. Лекин улар ҳарчоғ осонлик блан бўй эгишавермайди...

Бирдан ёмғир қуябошлайди. Бир кун ёғади, иккинчи кун ёғади, учинчи кун ёғади. Қизлар бошларига чопон ё камзулларини ёпиб далага югуришади. Ёмғир эса қизларни зарб блан хивичлайди. Қумринисага қарайман: унинг қалин қошлари жийярилади, хурмойи пешонасини тириш босади. Муслима қизнинг ширмон юзидан ёмғирми ё кўз ёшларими оқиб тушаётганини билолмайман.

Улар эндигина униб чиққан ёш лавлагиларга тикилиб қолади, ёмғир остида ўтиришади. Зулол баргларга гоҳ лой ўтиради, гоҳ ёмғир ювиб яна уларни яшартиради, гоҳ эса йиқитиб лойларга булайди. Энди нима қилиш керак? Ёш ниҳолни табиий офатдан қандай сақлаб қолиш керак? Ахир қизлар лавлагини кўз қорачуғидай асраб, ёш боладай парвариш қиламиз деб ва'да беришмаган эдимиз!

— Ёмғир бўлмай ўлсин, лавлагимизни жувонмарг қилди, — дейди Муслима йиғламсираб. — Энди ер бетини қотқолоқ босиб, лавлагини қуритади...

— Бирам йиғлоқисанки! Барвақт аза тутгандан кўра кетманни олиб ишга туш!

— Вой, ёмғирдан кейин ер бетини қотқолоқ босади, қотқолоқ эса ер нафасини бўғиб, ёш ниҳолларни касал қилиб қўяди деб ўзинг айтдингку ахир!

— Айтган бўлсам — тўғри айтганман. Лекин шунақа бўлар экан деб қараб ўтирсанг ўзинг айтгандай, биратўла жувонмарг бўлади. Шунинг учун олдини олиш керак. Докторлар эмлаб, чечакнинг олдини олишади, а? Ҳа, баракалла, биз ҳам худди шундай қиламиз...

Ана шундан кейин, ерни тобига келтириб, тупроқни юмшатишга, кетман чопишга киришадилар.

Ёмғирдан кейин ҳаммаёқ кўм-кўкариб, ёпроқлар қуёш нурлари остида товланади. Уни кўриб кўзлар қувонади. Лавлагилар бодраб чиқади, дадил дадил бўй тортиб, ҳосилнинг мўл бўлишидан дарак беради.

Шу орада бирданига ғала-ғавур бошланади. Муслима тўпроқни юмшата туриб, лавлаги ёпроғида ўрмалаб кетаётган кичкина қўнғизчани кўриб қолади. У худди чайн чаққандай чинқирайди. Гапнинг ростини айтганда, чайн чақса кишининг жони пича оғрийдию, кейин ўтади-кетади. Лекин қўнғизча лавлагига шундай зарар етказадик, бу, киши жонини, кўнглини ҳарқандай чаяндан ҳам баттароқ оғритади. Шунинг учун қўнғизча чаяндан минг чандон хавфли.

— Мен уни кўрдиму, дарров таниб олдим,— деди Муслима ўзини босиб олиб.

Ана шундан кейин лавлагиларнинг ҳарбир ёпроғини синчиклаб кўздан кечиришади. Яна бирнеча қўнғизча топилди, анчагина ёпроқ илма-тешик қилингани малум бўлади. Бу ҳам қизларни ташвишга солди.

— Вой ўлмасам, Қумри, энди нима қилдик?— дейди ташвишланиб Зулфия. — Агар қўнғиз териш блан авора бўлсак, ерни ким юмшатади, ким чопади? Ахир ер бети қотқолоқ бўлиб кетаётган!

Мен эсам Қумрининг ёшлик чоғларида қилган ишини эслатаман. Ўша вақт кичкина Қумриниса далага чиқиб: „Ҳеч бўлмаса менинг икки қўлим сизнинг бир бормоғингизча ишларку“, деган эди.

Ана шундан кейин Қумри майда болаларни йиғиб, уларга қўнғизни кўрсатди, унинг зарарли эканини яхшилаб уқтирди. Қумриниса болаларга худди катта кишиларга гашираётгандек сўйлайди, уларни „бизнинг ёш колхозчиларимиз“ деб атайдди.

Болалар шундай ғайрат, шундай қувонч блан ишга киришадик, ҳаш-паш дегунча ҳамма қўнғизларнигина эмас, лавлаги атрофидаги беозор хашаротларни ҳам қийратишди деб ўйлайсиз.

Кунлардан бир кун Қосимжон Рўзиев менга шундай дейди:

— Қизингиздан ҳўб бахтингиз бор-да, Са'дулла ака. Кўп аломат қиз. Меҳнатга келганда, манман деган йигитдан қолишмайди. Ўқиш-ўрганиш ҳам ундан қочиб қутилмайди. Жуда ҳаракатчан қиз.

Қосимжон оғзидан, коммунист кишидан бундай махтовни эшитиб, бошим осмонга етади, қуванаман...

Ана ўша ташвишлардан кейин, кўп вақт ва меҳнат талаб қиладиган иш — яғана бошланади. Звенода одам кўп бўлса ҳам бошқа гап эди. Атиги беш кишигина. Шу беш киши бепоеён ердаги минг-миглаб лавлагя тупларини қўша ёпроқ қилмай туриб яғана ўтказиши, бу оғир, майда ишни ўз вақтида қилиши керак.

Қизлар барвақт туриб далага чиқишади-да, қош қорайгунча ишлашади. Улар шундай ғайрат, шиддат блан яғана қилишадик, бош қашишга ҳам оғринишади. Аравакашнинг ашуласи қизларга, айниқса Зайнабга мойдай ёқади. Зулфия ўзини ойнага солишни ҳам эсдан чиқаради. Лекин бу тадбирлар ҳам оздай кўринади.

— Ота-оналаримиз бизни шу аҳволда қўйишмас, қарашиб юборар, деб ўйлайман. Ҳаммамизнинг ҳам ота-онамиз, кичкина укаларимиз бор, илтимос қилсак, ҳў-у бирдагидай ёрдам қилишади.. — дейди Қумри.

— Ҳа, тўғри, — деб қичқиради Зайнаб, — бобомга айтсам, у жон деб ёрдам қилади.. Укаларим ҳам чиқади...

— Тўғри-да, эртадан кечгача қушларни додини бериб юргандан кўра бизга ёрдам қилишса қандай яхши! — дейди Муслима шошиб-пишиб.

Тўрт қиз ва бир кекса жуяклар ичида нималардир қилиб юришади. Ҳарбирининг қўлида ораси ўн икки сантиметрдан қилиб кертилган таёқча. Бу ўн икки сантиметр — кўчат ораларини кўрсатадиган ўлчов. Яғана вақтида энг кучли, бардам кўчат қолдирилиб, қолганлари юлиб ташланади.

Қумринисанинг звеносига бўлак звенолардан одамлар келиб яғананинг қандай бораётганлигини, Умар ота қизлардан қолишмай кўчат ораларини бир ми'ёрда, ўн икки сантиметрдан қилиб кетаётганлигини кўришади.

Кичкина Муслима бир зумгина қаддини кўтаради-да, белини ушлаб-ушлаб қўяди, яна дарҳол энгашиб яғанасини давом эттиради.

— Белинг толган бўлса, пича дам ол, — дейди Қумри секингина. Лекин Муслима буни пичинг деб фаҳмлаб, кўнмайди:

— О, нега дам олар эканман? Белим толгани ҳам йўқ! Толган бўлса ўзларингники толгандир...

— Лавлагининг бир ми'ёрда ўсганини умрим бино бўлиб энди кўришим, — дейди, Умар ота, — ишқилиб, кўз тегмасин-да, ҳа, айтмоқчи биттадан қолдириб кетаётганларинг менга ботинқирамади. Офат бўлмайди деб ўйлаш ярамайди. Шунинг учун ота-бобомизнинг расмини қилиб, ҳар инда икки-учта-

дав кўчат қолдириб кетсаларинг чакки бўлмас эди. Бордию зараркунанда бирон тупни еб кетди, унда нима бўлади? Унда қолган туплар ўсиб чиқаверади.

— Хотиржам бўлинг, ота, зараркунандага егизиб қўймаймиз. Агротехникада нима айтилган бўлса, шуни қиламиз. Биттадан қолабергани яхши, — дейди Қумри.

Илм мевасидан мазаҳўрак бўлган ёшлар ана шундай ўй-лашади.

* * *

Тун жимжит, ҳатто дарахат ёпроқлари ҳам шивирламайди. Шамолдан асар йўқ. Ҳовлига қалин қилиб сепилган сувгина салқин бериб туради. Айвонда ўрин солиб ёта бошлаган қизларнинг гурунгини эшитаман. Зулфия ҳам бугун шу ерда қолади. Эртага Қумриниса блан барвақт туриб далага чиқишмоқчи. Зулфия уйига борса ухлаб қоламан деб қўрқади. Нимага десангиз, онаси уйқуга тўйиб олсин деб уйғотмас эмиш...

— Кўйлагинг чиройлик экан, — дейди Қумриниса. Бу махтов Зулфияни суконтиради.

— Ростданми? — дейди у. — Янги шойи кўйлагим қалай, ёқадими?

— У жуда ҳам яхши.

Менинг Қумринисам ҳам яхши кийинишни севади, лекин Зулфия сингари ўхшатиб кийинаолмайди.

— Машиначи ҳам жуда уста экан, эгнимга шундай ёпишиб ўтирадики, ўзимнинг ҳам ҳавасим келади...

— Ҳа-а... Шунақа... Хайр, кел энди ухлайлик...

Орага жимлик тушади. Яна бироздан кейин Зулфиянинг овозини эшитаман.

— Ҳай, Қумри, нега бундақа экан? Чиройли нарсаларни бирам яхши кўраманки, ҳамма нарсам, теваарак-атрофимдаги ҳамма нарса, ҳатто дун'ё ҳам чиройли бўлсин дейман. Ўзим ҳам чиройли нарсаларни қилгим келади. Эсингдами, бир вақтлар фабрикага бориб чиройли буюмларни кўриб келган эдик. Мен ҳам ўшандай нарсаларни қилсам деб орзу қиламан...

— Яхши орзу... Лекин ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ менга далада ишлаш ёқади.

— Ҳай, Қумри, умрбод далада қолиб кетмоқчимисан? Ўқишни хоҳламайсанми?

— Албатта, хоҳлайман. Дала иши ҳам илмни талаб қилади. Мен ҳам чиройли нарсаларни яхши кўраман. Аҳир ким ёмон кўради? Ҳамма ҳам яхши кўради. Назаримда даладай, даладаги ишдай чиройли нарса, қизиқ нарса камдай кўринади... Уруғни ерга сочсанг, у кичкина қулоқчаларини дир-

киллатиб униб чиқса, парвариш қилсанг, сув берсанг, қаддини кўтарсанг, ҳосилга кирса... Аҳ, қандай яхши, қандай чиройли, қандай аломат иш.

Кейин яна ўртага жим-житлик тушади, энди улар ухлаб кетишади...

* * *

Бўйи ўртадан келган, чаққон, ҳаракатчан агроном Петров Қумринисанинг участкасини синчиклаб текширади. Қумриниса эса у блан юриб, билмаганини ўрганади, яхши маслаҳатлар олади.

Агроном деҳқончилик илмини бошқалардан яхшироқ билди. У лавлагининг қандай экилганлиги, қандай ягана қилинганлиги, қандай парвариш этилаётганини текширади. У каттакан бир лавлагини қўлига олиб, одамларга кўз-кўзлайди.

— Мана бунинг узунчоқ, йўғон томирига э'тибор беринглар, — дейди у. — Мана шундай лавлагининг ширинлиги, мазаси кўп бўлади. Бу яйраб ўсган лавлаги. Агар бир инда икки-учтадан туп қолдирилса, лавлаги бундай сермаза бўлиб етилмайди. Лавлагиларингизни қараб чиқдим. Ҳаммаси ҳам бири-бирига ўхшайди, бири-биридан яхши. Бундан кейин ҳам парваришни бўшаштирмасангиз, мажбуриятни тўла бажараолишингизга қаттиқ ишонаман. Лекин йиғим-теримда ҳазир бўлинглар. Битта ҳам лавлаги нобуд бўлмаслиги керак...

* * *

Йиғим-терим звенога яна янги ташвишлар келтирди. Қумринисанинг ташвиши эса ҳамманикидан ошиб тушади. Гоҳо қизимга қарайман-да, унинг боши айланиб қолмадимикан деб уйлайман. Иш шундай қистовки, бирини қилсанг, иккинчиси ишқал бўлади.

Қизим ёнимга келади-да, лавлагиларидан шикоят қилгандай:

— Отажон, лавлагимизнинг илдизи шундай чуқур кетганки, кўрсангиз ҳайрон қоласиз! — дейди. У бу сўзларни худди онаси Тожихондай ташвиш, ҳаяжон блан айтади. Унинг онаси ҳам: „ҳой, дадаси, Файзулланинг тиши ёрипти, бола фақир шундай қўйналаяптики, кўрсангиз раҳмингиз келади...“ деяр эди.

— Чуқур кетган бўлса яхши-да, қизим! Бу — лавлагининг яхши етилганини, а'ло нав'лигини билдиради.

— Буниси-ку тўғрия, лекин машина қандай кавлаб олади. Пичоғи томирини қирқиб кетмайди-ми?

— Абдулла оқсоқолга айт. У ҳамма нарсанинг тилига тушунадиган киши. Бир тадбирини топади.

Абдулла оқсоқол эски одамлардан бўлса ҳам, янги одамлардай қўли гул одам. Гойида ҳазиллашиб: „Мана шунақа,

қари билганни пари билмайди“ деб қўяди. У ҳарқандай янгилikka қизиқиб қарайди. У, колхоз устахонасида ўтириб, мутахассислар маслаҳати блан бир плуг ишлаётир. Бу плуг лавлагини чуқур қазиб олар эмиш. Оқсоқол Кумринисанинг арзини эшитиб:

— Хотиржам' бўлавер, қизим; ҳали-замон жонингга аро кирамиз, — деди янги плукка ишорат қилиб.

Кумриниса Абдулла оқсоқолнинг ёнига, омборга тез-тез қатнаб туради. У ердан айрилар, пичоқлар, яшиклар, яна ҳархил бошқа нарсалар опкелади. Буларнинг ҳаммаси лавлага йиғим-теримига жуда зарур нарсалар.

Шу кунларда қизимни жуда кам кўраман. Кечаю-кундуз ўз участкасидан кетмайди. Кўриб келай десам, ўзимнинг бригадамда ҳам иш бошимдан ошиб ётипти, тақир қўлим тегмайди.

Қоронғи тушган; ишдан эндигина келган эдим. Кўча эшиги ғит этиб очилди-ю, Қосимжон кириб келди. Дарров ўрнимдан туриб қарши олдим. У биздан ёш бўлса ҳам, лекин кўп ҳурматли киши. Сўнгра таклиф қилдим, вақти эвқлигини айтиб кўнмади.

— Сиздан суюнчи олай деб келган эдим, — дейди кулмсираб. Мен: „Нима бўлса экан?“ деб ўйлайман-да:

— Суюнчи сиздан айлансин, Қосимжон, қани эшитайлик, — дейман. У юзига жиддий тус бериб:

— Қизингизни бугун коммунистлар партиясининг а'золигига кандидат қилиб олдик, — дейди.

Бу хушхабар, катта, улуғ хабар шу қоронғи оқшомда уйимга, ҳатто юрагимга маш'алдай ёниб киради. Мен қизим, бахтли Кумринисам учунгина эмас, бир жигаргўшасини шундай улуғ, шундай му'табар партия, Ленин — Сталин партиясини ўз қаторига олган ота учун, ўзим учун ҳам қувонаман...

* * *

Бу йил ҳосил тўкин бўлди. Кумринисанинг қўли ҳам, фикри-зири ҳам ором билмас эди. Бутун сентябрь ва октябрийнинг ярмигача куз куёши ўз ёғдуларини аямади. Обиҳавонинг яхши келиши пўлатга сув бергандай бўлди. Юлиб улгурилмаган лавлагилар яна ҳам етилиб, шарбат боғлаб боради. Шундай бўлса ҳам йиғим-теримни кечиктириб бўлмайди. Ноябрьда ҳаво салқинлашиб, аёзда қиров тушади. Тездан, жадаллик блан ҳосилни кавлаб олиш лозим. Шунинг учун қизлар кечалари ҳам ишлайдиган бўлдилар.

Кеч кирабошлайди. Қоронғи тушади, лекин даладан ҳечким кетмайди, ҳануз иш давом этади. Парпираб ёнаётган кучли электр лампалари олдида ой ҳижолат да қолади. Кундувги — жазирама офтобдаги ишдан, кечасинги — салқиндаги иш қизларга жон киргизади. Улар толиқмай, толпинмай ишлашади... Узоқ-узоқдан аллакимнинг ялласи эшитилади...

— Қани, пича дам олайляк! — дейди звено бошлиғи а'золарига. Ҳамма, худди команда берилгандай, қаддини бараварига кўтаради.

Ялла яқинлашган сари қизларда, айниқса Зайнабда жилмайиш бошланади.

— Ўртанглар тўлсин! — дейди Рўзимат дастурхонга ўралган иссиқ нонларни олиб. — Қумрихон қозонни қаерга туширайлик? — деб сўрайди у.

— Яшанг, Рўзиматвой, сиз бору — биз бор-да дун'ёда, — дейди Зайнаб ҳазиллашиб. Рўзимат эса дарҳол ше'р блан жавоб беради:

— Сиз борубиз — бор дун'ёда,
Умрингиз бўлсин зиёда...

— Бас-э, бизга овқат келтирдингиз десач, ше'р келтирибсиз-да, — деб Зулфия ўнинг фаолиятни буғади.

Ана шундан кейин аравадан қозонни туширишади. Қизлар чуғирлашиб овқатга утиришади. Уларнинг бу хушчақчақ ва тетиклигини кўрган киши „булар оғир иш қилаётган кишилар эмас, далага — қапага ўйнаб чиққан кишилар“ деб ўйлаши мумкин. На чора, ёшларнинг табиати шундай бўлади!...

* * *

Қумриниса лавлагини қандай жойлашни, машина ва аравага қандай юклашни, офтобдан сақлаш учун устига нам тупроқ ё шолча ёпиб қўйиш лозимлигини дуганаларига уқдириб тургани устига Рўзимат келиб қолади-ю, ўртага ше'р қотади.

— Ўргатсангиз илму — фанга,
Жон ҳам кирар ўлик танга...

— Оббо, ўлдириб бўлдингизку бема'ни ше'рларингиз блан! — деб Зайнаб уни жеркиб ташлайди. У Рўзиматга зарда блан ўгирилганда, камзулининг осилиб қолган тугмаси узилиб кетади. Рўзимат тугмани ердан олиб:

— Янглишмасам, тугмангиз тушди шекилли, — дейди уни Зайнабга узатиб. Кейин сўзида давом этади: — Бу ҳақда улуг Навоий шундай деган эдилар:

Не бўлди дардима, эй бевафо, даво қилсанг
Вафога ва'да қилиб ва'дага вафо қилсанг...

Ниҳоят, охирги лавлагилар қазиб олинабошланди. Қумринисам этидан бирмунча тушгандай кўринади. Қизларнинг ҳаммаси ҳам толиқишди.

— Чарчадингми, қизим? — деб сўрайман Қумридан. Лекин у сир бермайди:

— Йўқ, отажон.

Биламан, қизлар меҳнатнинг кучлигидан эмас, сўнги кунлардаги ташвишнинг зўрлигидан озишган. Ахир: „Ҳар гектар ердан қанчадан лавлаги олар эканми? Саккиз юз центнерга етармикан? Ва’дамиз устидан чиқаоламизми ё юзимиз қизариб, ерга қараб қоламизми?“ сингари ташвишлар кемирмайдими?

У кун, ўларимда сра-сра эсдан чикмайдиган у бахтли кун ҳали ҳам кўз ўнгимда. Ариқ бўйларини эрталаб қирсиллама муз босган, қишнинг яқинлигидан дарак бериб совуқ шамол эсиб турган ўша кунда, звенодан охирги лавлаги заводга олиб кетилди. Аҳмад ака қабул пунктдан бир қучоқ қоғоз блан қайтиб келди. Булар қуруқ ё бекорчи қоғозлар эмас, топширилган лавлаги учун берилган квантациялар, қабул қилиб олингани ҳақидаги актлар эди. Улар Қумриниса Са’дуллаеванинг звеноси Янгийўл қанд заводига ҳар гектаридан саккиз юз ўн центнердан лавлаги топширилганини ҳайқариб э’лон қилучи ҳужжатлар эди!

Аҳ бу кичкина, юпқагина қоғозчалар-а! Сизлар шоду-ҳуррамлик келтиргунча қанчадан-қанча меҳнат сарф қилинди, қанчадан-қанча тер тўжилди, қанчадан-қанча ташвишлар юракларга ништардай санчилди, қанчадан-қанча умид ва орзу-ҳаваслар ўз олтин қанотларида учирди!...

Звено ўз устига олган мажбуриятни бажарди! Шундай бажардики, ўша йил Ўзбекистонда энг юқори, энг мўл ҳосил берди!...

* * *

Ҳаётимизда бундан ҳам ёруғ кунлар жилваналабошлади. Колхозимизнинг ёш-яланглари, қари-картанглари Қумринисани Ўзбекистон Олий Совети депутатлигига номзод қилиб кўрсатишди.

Ўҳ, унинг номини айтишганда, бояқиш қиз жуда ғалати бўлиб кетди, хижолат тортди.

— Ҳурматли колхозчилар, аҳир мен ёшман. Бу улуг мартабага мендан кўра лойиқроқ кишилар орамизда кўп; шуларни кўрсатсаларингиз...

Умар ота ўтирган жойидан туриб кетди. Чоли тушмагур бирам ажойиб гап бошладики, ҳаммани қойил қилди. Узоқ гапирди, Қумринисани махтади, кўкларга кўтарди; провардида:

— Қумриниса мўл ҳосил учун жонига ачинмай курашди. У ўзи бўлай дейдиган қишилардан эмас. Ҳа, бошқаларни ҳам илгари тортади, ҳамма мўл-кўл ҳосил олсин деб куюниб ишлайди, ҳаммага қарашади...

Умар ота гапини шу сўзлар блан тугатди:

— Қумри ҳаммамизга ибрат. Бугун унга ўхшай олмаган бўлсак, эртага ҳаммамиз унга ўхшашимиз керак, ҳамма гап шунда!

Умар ота ана шундай гапирди. Одамларнинг меҳнатда ўзгариши ҳақиқат экан. Ёшларгина эмас, ёши қайтиб қолган Умар отаки шундай ўзгарган бўлса, эртамиз бугундан ҳам порлоқ, қувноқ бўлиши турган гап!..

* * *

Колхозда катта байрам. Қизим Қумринисага Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган унвон берилиши ва кўпгина колхозчининг орденлар билан мукофотланиши колхозимизда байрамга, катта шоду-хуррамликка айланди. Хушруй Зулфиянинг ҳам, опа-сингил Зайнаб билан Муслиманинг ҳам кўкракларига орденлар. Лекин ҳаммадан ҳам Умар ота ба-савлат кўринади. У аста-аста қадам ташлаб боради. У ерда-бораётгандай эмас, ҳавода сузаётгандай юради. Бийқасам чопонининг устига, кўкрагига тақиб олган Ленин ордени олтиндай товланади. Унинг қўлида атр гул. У колхоз байрами-га бораётир.

Рўзимат-чи? Э-э, уни кўяверинг, бугун жуда ҳам дови юрган кун. Колхоз тўйига Ўзбекистоннинг энг ўткир шоир-лари меҳмон бўлиб келишди. Ажойиб шеърлар ўқиб бе-ришди.

Колхоз идораси олдидаги майдонга одам лиқ тўлди; Қиш-лоқдаги стул-табуретка ва скамейкаларнинг барини келтириб қўйишди... Одам сиғишмай кетганидан болалар деворларга, томларга, тут шохларигача чиқиб жойлашдилар.

Ипак гиламлар устидан шойи кўрпачалар солиниб, пар ёстиқлар қўйилган супада қаҳрамонларимиз шаҳардан кел-ган меҳмонлар билан суҳбат қилиб ўтиришипти. Партия таш-килотчиси Қосимжон бўлса нутқ сўзлаётир. Унинг ҳам кўк-рагида янги орден. У кўп, мўл ҳосил олган кишиларнинг катта иззат-ҳурматга, шону-шарафга сазовор бўлганини, астойдил ишлаган, меҳнат қилган, жон куйдирган кишилар-га жонажон ҳукуматимиз Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган олий унвон берганини айтди. Кейин у совет деҳқон-лари колхоз тузуми шарофати билан давлатли, бахтли тур-мушга эришганлиги, бундан кейин яна ҳам бахтли ва бадав-латли бўлишимизни гулдурас олқишлар остида гапирди.

Эсингизда бўлса керак, ҳикоямизнинг бошида мен ҳам шу сўзларни айтган эдим.

Кейин шоирлар чиқиб шеър ўқиб беришди, Ўзбекистон-нинг отоқли шоирларидан бири қизимга атаб ёзган шеърини ўқиб берди.

Колхоз тўйи тугаб, уйга қайтганимизда, қизимни ўз но-мидан яна бир марта астойдил табрикладим.

— Раҳмат, қизим, шундай олижаноб ишлар қилганлигинг учун, Ватанимизнинг лойиқ қизи бўлиб етишганинг учун минг-минг раҳмат, — дедим.

Ортиқ ҳечнарсa деяолмадим. Беҳад қувонганим, ҳаяжонланганим учун ўпкам тўлиб, сўз тополмадим. Шу вақт ўтган кунлардан бири эсимга тушди. Бир кун кечася қизим блан айвонда ўтириб суҳбатлашган эдик. Қизим уруш қаҳрамонлари, уларнинг жангу-жадаллари ҳақида гапириб, меҳнат фронтида ҳам қаҳрамонлик қилиш кераклигини айтган эди.

Энди қизим ҳам уруш қаҳрамонларининг юзига тенгдош бўлиб қарай олади. Даладаги меҳнатнинг ачиқ-чучугини, оғир-мушкулини татиб, енгиб қаҳрамон бўлди!... Халқ, партиямиз, жонажон совет ҳукуватимиз, қизимнинг қаҳрамонлик меҳнатини тақдирлади, унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган юксак унвон берди...

Зар қадрини заргар билади, деган гап бор халқимизда. Шунинг учун ҳам ҳукуватимиз Қумринисанинг қадрига етди.

Бу йил колхозимиз Қумринисадан ибрат олиб, лавлагидан мўл ҳосил етиштириш учун қаттиқ кураш бошлади. Энди бу соҳада катта тажрибаларга эгамиз. Кичик қизим, дўндиқчам, Турсуной ҳам ўз звеносида қаттиқ ишлаб орасининг рекордини орқада қолдириб кетди. Энди у ҳам: „Бир ўзим ё звенoм Ўзбекистондаги ҳамма қанд заводларини лавлаги блан мўл-кўл қилолмайди. Шунинг учун ҳамманни лавлагидан мўл ҳосил етиштиришга ўргатишим керак. Ўргатайман. Улар ҳам илгорлар қаторига ўтсин“ — дейди.

Турсуной бошқа колхозларга бориб, қанд лавлагини қандай экиш ва уни қандай парвариш қилиш йўлини ўргатади.

Яна бир қизик нарсани айтиш эсимдан чиқипти. Зайнаб блан Рўзимат уйланишди! Энди Рўзимат Зайнаб туширган нарсаларни териб-ташиб юрмайди...

* *

Қумринисам Ўзбекистон ҳукуватининг а‘зоси. Шундай бўлса ҳам ота оталигича қолар экан. У ҳукуват а‘зоси бўлса ҳам, бурунгидай мeндан маслаҳат олиб туради.

Агроном Петров блан Қосимжон ака бизникига меҳмон бўлиб келди. Балки Қосимжонни ҳали ҳам колхозда партия ташкилотчиси деб ўйларсиз? Йўқ, энди у киши район партия комитетининг секретари. Бунга анча вақт бўлди. Раисимиз Аҳмад ака ҳам келди.

Бултур колхоз Қумринисага данғиллама уй солиб берди. Энди ҳарқанча меҳмон келса ҳам ўтқизишга, кутишга арзиғудай жойимиз бор. Қумринисани уйдан ҳам кўпроқ қувонтирган нарса шу бўлдики, Комсомол Марказий Комитети қизимга ўзбек ва рус тилларида бир қучоқ китоб ҳад‘я қилди.

Мен дастурхон тузаш блан, қизим эса янги идиш-товоқларга қанд-курс, мева-чева бўлиш блан овара эканмиз, Қосимжон ака раис блан колхоз плани ҳақида суҳбатлашиб ўтирди.

Дастурхон тахт бўлиб, меҳмондорчилик бошланганда, Қосимжон шундай деди:

— Мен муҳим бир иш блан келдим. Қумриниса, сени қишлоқ хўжалик институтига ўқишга юбормоқчимиз. Сен ҳам ўртоқ Петровдай агроном бўласан. Хўш, нима дейсан, борасанми?

Қумринисанинг юзига қизил югурди. У, менга ер остидан бир караб қуйиб, шундай деди:

— Жон кошки юборсангиз, тилагимга етар эдим! Сиз нима дейсиз, отажон?

Мен нима деяр эдим? Қизимнинг тилаги менинг тилагим.

— Ўқишга борсанг мен ҳам хурсанд бўламан, қизим! Қани энди сен ҳам ўқиб агроном бўлиб чиқсанг. Жон кошки эди, — дейман.

Ортиқ ҳечнарсга айтолмадим.

Камгап қизим шу вақт қўзларини пир-пиратиб, ҳаммага караб туриб, юрагини очиб солади:

— Кўрдингизми, менинг отам қандай яхши киши. Агар мен ўқишга кетсам ташвиши анча-мунча ортади, лекин унинг кўзига ташвиши эмас, эртаги куни кўринади. Отам ҳам замонамизнинг илғор кишиларидан...

Ҳеч вақт ёрилиб гапирмайдиган қизимнинг бу сўзлари бошимни осмонга етказди...

* * *

Мен қизим ҳақида кичкина бир ҳикоя айтиб бердим. Энди у далада эмас, шаҳарда, институтда агрономлик билимини ўқиб ўрганмоқда. Лекин Қумринисанинг ўрни бўш қолмади. Иккинчи қизим, дўндиғим Турсуной бу йил ҳар гектар ердан саккиз юз етмиш центнердан лавлаги ҳосили етиштирди!

Колхозчиларнинг кўпчилиги ҳам бултур Қумриниса олган даражада маҳсулот берди. Лекин Қумриниса буни ҳали ҳам оз дейди. Ҳамма, ҳамма колхозчилар, ҳамма лавлагикор колхозлар бу рекордларни йилдан-йил орқада қолдириб, яна ҳам кўпроқ ҳосил оляшлари керак эмиш.

Мана, биз шундай тез олға бораяпмиз!

Мен сизларга Қумрини ҳикоя қелиб бердим.

Мен ҳикояни сўзлар эканман бошқа ота-оналар ҳам шундан ўзларига хулоса чиқариб олишар деб ўйлайман. Ахир менинг қизим ҳам халқимизнинг миёна-миёна қизларидан бири-ку!

Ҳозир қизим ўқияпти. Унинг эртаги куни бугунидан порлоқроқ. У катта умидлар, орзу-ҳаваслар блан, элимга—севгили ватанимга яна ҳам кўпроқ, маҳсулдорроқ хизмат қилсам деган тилак блан яшайди, ўқийди. У тинмай олға босади, юради, илгарилайди... У тушган йўл—катта, ойдин йўл, унда адашиш йўқ. Сиз бошқа ота-оналар ҳам менга тилакдош бўлиб, мен блан бирга:

— Қумриниса, оқ йўл тилаймиз сенга!— деярсиз...

М. КАЛОН таржимаси

РАМЗ БОБОЖОН

ҚАДРДОН ДУСТЛАР¹

Поэма

Колхоз чойхонаси

Кунлар ўтди, саноқсиз кунлар,
Аҳмаджоннинг эғнида яктак.
Шинель.

Ўрмон.

Даҳшатли тунлар,
Бўлиб қолди гўё бир эртак.

Чойхонада, кечги паллада,
Тўпланишган эди дўсту-ёр,
Ё суҳбатда, ёки ялада,
Ҳар кишининг ўз ҳиссаси бор,
Чойхўрлар кўп. Самоварчининг
Жуда енгил оёқ олиши.
Ҳарким кўзлар эди тинчини,
Ёнбошида чопон —

болиши.

Ҳарким бирор нарса блан банд,
Биров сўзлар, биров чой ичар.
Аҳмаджоннинг оғзида оқ қанд,
Чойдан ҳўплаб, масала ечар:
— ... Шундай қилиб, гапнинг лўндаси,
Жон чекмасанг қайда жонона.
Ўтган йилнинг боқимондаси
Бу йил тўлар,

кетмас баҳона!

— Тўғри, — деди, — барака топгур!
Доврадаги чолларнинг бири.
Ошиб кетди чамамда гурур,
Ишимизнинг бўлмади жири.

¹ Боши 6 — сонда

Эл олдида уятли бўлдик,
Ва'дамизга қилолмай вафо.
Аммо имкон бор эди етук,
Айтиб бўлмас бизни рўдапо.
Болагинам, кўришинг мумкин,
Чўлни қишлоқ қилолдик, рости.
Айтгин, сувсиз битарми экин,
Нурсиз яшаб бўларми асти...
Ҳаммасини қурдик ўзимиз,
Топилмади биздан миришкор.
Ерда қолмай олган сўзимиз,
Хижолатни билмадик зинҳор.
Ҳа, гангидик дейман чамаси,
Бепарвороқ бўлдик пахтага.
Ўйладикки, ҳарвақт отаси,
Ёзиламиз ҳурмат тахтага.
Йўқ!...
Деди-ю, чойдан ҳўплади,
Ҳамма тинглар эди сўзини.
Уэр учун оғиз жўплади,
Қўйгани жой топмай ўзини.
Чойхонада кўп эди одам, —
Шинаванда кекса, ўспурин.
Қизиқишиб излар ҳамма ҳам,
Ўтган йилги қолоқлиқ сирин.
— Кибирланиш, деди, сабаби!
Пакса елка, чорбағил йигит.
— Хотиржамлик, дер Абдунаби,
Экилмади вақтида чигит...
— Гап кўп, аммо кўмир жуда оз,
Биз эмас-ку иш ёқмас, латта!..
Бел ушласин, бўлса ишқибоз,
Ман-ман деган кичикми-катта?
Ҳарбийларча ичайин қасам,
Кўрсатайин матонатимни.
Уддасидан чиқаолмасам,
Бошқа қўяй Аҳмад отимни!

У шунақа,

нақ чапани фе'л,
Тутилмаган ишни қилади.
Гоҳ қалбига сиғмай қолар қил,
Гоҳ ўзини дар'ё билади.

Кеча ойдин — сутга чайилган,
Йўл ёқада дарахт сояси.
Бир томовда элга ёйилган,
Аҳмаджоннинг жанг ҳикояси.

Мусобақадолар

Далаларда гала-ғувур гап:
— Аҳмаджоннинг омади келган...
— Иши йирик, Ойнисахон зап
Қарашмоқда...
— Билгани-билган,
Аҳмаджоннинг ҳосили бўлса,
Ойнисанинг бахт-саодати...
— Бу йил пахта плани тўлса,
Зўр қувончининг бир аломати...

Тушги ҳордуқ. Ер этагида —
Қора қумғон роса қайнаган.
Ана, Аҳмад жийда тагила
Ўлтиради, фе'ли айнаган.
Дўстларига ишонарди у,
Звенода бугун иш чатоқ.
Юрагида бир дун'ё қўрқу,
Урушда ҳам қўрқмаган мундоқ.

Чопиқ давом этади, чопиқ...
Аҳмаджоннинг ерида ҳомон,
Ўйлайдью қийналар қаттиқ,
Фронтдан кеч қайтгани армон.

Катта-катта гапирган кеча,
Бугун эса ич-этин ейди.
(Исиб қолар офтобда гўжа)
Норбўтадан тоза ранжийди:
— Шуми ҳали сендан келгани,
Шуми ҳали дўстга оқибат!
Уятмасми шундай қилгани,
Ақлинг бутун, тан-жонинг сиҳат?!
Менинг юзим қизарса ўртоқ,
Сенинг юзинг қизаргани-ку!
Районда не қилдинг бесўроқ,
Яхши эмас кўп ҳаддан ошув!
Яхши эмас, ганимат дамни
Қўлдан бериб, орқада қолиш.
Ўйлаб босиш керак қадамни,
Звенода бор сендан волиш!
— Ерга урманг, Аҳмадjon ака,
Ёмон бўлиб қолдикми бу йил?
Сути бўлсин, бўлса ҳам така,
Биз аввалроқ қилганмиз қойил!

Мана орден, нечтаси керак,
Уруш бўлса тамоман тинди.
Совет даври ўйнасак-кулсак,
Ишламаган ишласин энди!

Аҳмаджоннинг ғазаби ошди,
Пешонаси бўлди уч қатлам,
Ажинлардан тер оқди-тошди,
Бир икки бор артиб қўйса ҳам.
— Бу гапларни ўйлабсан чакки,
Иш кўрсатган озми бу элда,
Ёвни елғиз енгдингми ёки!
Халқ шарафи тилда-мас, дилда!
Уруш бўлса тамом битган йўқ,
Дун'ёда бор ҳали қора, оқ,
Қўйиб берсанг, отмоқ бўлар ўқ,
Океанларнинг ортидан олчоқ!

Васелийдан хат олдим кеча,
Тузатмоқда эмиш қишлоғин.
Иш ўрнида биз бўлсак шунча —
Борди-келди қиламиз тағин.
Яхши эмас, ўзинг ўйлаб боқ,
Эр кишига керак номус-ор!
— Айтиб берай, солсангиз қулоқ,
Қитғимга теккан ери бор.
Каптин ишқаб қўйдию Бўта,
Келган жойдан гапни бошлади.
Юрагига туккан уч-тўртта
Гинасяни очиб ташлади:
— Яхши эмас, ака, чиндан ҳам,
Қаттиқ ботар экан кишига!
Келиб-келиб қиз бола ёрдам —
Берар бўлса йигит ишига.
Тағин ким денг, Ойнисахон у,
Бизлар блан мусобақадош!..

Кумуш жийда ортидан кулку —
Кўтарилди,

Бўта қотди тош.
Қаршисига келди Ойниса:
— Тушунмабсиз мусобақани,
Чиқарволинг савқдни тоза!
Кузда санашамиз жўжани,
Қиз бола деб кўп ерга урманг,
Қиз болага тенг келинг аввал!
Санамасдан саккиз деб юрманг,
Ховрингиздан тушинг, ака, сал!

Норбўтанинг ранги бўзарди,
Норбўтани босди хижолат.
Ойнисахон гапни чўзарди,
Охир деди:

— Уятдир, уят!

Колхозчилар чайқаб қўйди бош,
Ҳаммасида ягона хаёл.

Норбўта жим. Чимирилган қош,
Чимдиб-чимдиб юлади соқол.

Ўз ишидан ўзи пушаймон,
Йигитларнинг зўри, хўрози.
(Ўзин шундай атарди ҳар он,
Тантлиқда эмиш торози).

Аҳмаджондан қолишмас сира —
Бўйи баста, тузилиши бир.
Тавба дейсан, бурни ҳам қирра,
Фақатгина ўхшамас фикр.

Аҳмад дейди:

— Ўйлабсан хато,
Мусобақа рақобат эмас!
Баланд ҳосиял айни муддао,
Муддаога эришсалсак бас.
Ёрдамлашсак бир-биримизга,
Айб эмас ҳеч,

Бу фикрингдан қайт!

Ўзгани-мас, ўз еримизга —
Меҳнат қилсак жиноятми, айт!?
Йўқ!

Жиноят сенинг қилганинг!!

Еру-кўкни ёндираб офтоб,
Бир туп жийда бошга соябон.
Ўз-ўзига бердию ҳисоб,
Бўта олди қўлига кетмон.
Қўзғалдию ўрнидан Аҳмад,
Ғўзаларни оралаб кетди.

Мусобақа қизиди беҳад,
Юракларга илҳом бахш этди.

Асад, ғўзани ясат!

Кўм-кўк дала, кўзлар қамашар,
Кўсақларин санар Ойниса.
Ажаб эмас,

балки ярашар,
Булар менинг меҳнатим деса.

Ғўзаларни қилар парвариш,
Пахтазорни айланар, кезар.
Табиатда эса асоийиш,
Фақатгина кечки ел эсар.
Жазаваси тутган офтоб
Нақ юмалаб кетган бўлса ҳам,
Далададир Ойниса шу тоб,
Ҳали уйга қўймаган қадам.
Далададир — қўлида кетмон,
Икки сочи бошда чамбарак,
Икки юзи қип-қизил ширмон,
Шабадада ҳилпирар кўйлак.
Қошларини чимириб турар,
Оёғида паст пошна этик.
У барини, бу барга урар —
Жуда эпчил, ақли ҳам этик.
Ғўзага сув берар бу кеча,
Дардга даво асад суви, дер.
Шарт бойлашган, қўл қўйган кеча,
Гектаридан тўқсон центнер.

Пахтазорга югуртирсанг кўз,
Эгатларда сув тўла бирам.
Тополмайсан бошқачароқ сўз,
Ўйлайсанки, йўл-йўл беқасам.
Ёз кечаси ойдин нақадар,
Далаларда ой нурими, сув?..
Фарҳод ГЭСдан Чирчиққа қадар,
Тортган симни эслатади у.
Шу кунлари ҳар деҳқон —

мироб,

Асад вақтин ўтказмас, пайдам.
Кечаси сув, кундузи офтоб,
Ғўзаларни ясатар кўркам.
Ойнисахон ернинг бошида,
Аста юриб қилар хиргойи.
Унинг ҳарбир кўз қарашида,
Равшанланар пахта чиройи.
Кўм-кўк дала, кўзлар қамашар,
Кўсакларин санар Ойниса.
Ажаб эмас,

балки ярашар,

Булар менинг меҳнатим деса.
Аммо қизнинг паришон ҳоли;
Ўртар эмиш иккита армон.
Бир пахта —

халқнинг иқболи,

Бири қалбин олган Аҳмаджон.

Аҳмаджонни ўйлару, ба'зан
Кетмонига суялиб қолар.
Шитирласа ғузалар бирдан,
Чўчиб тушар, уялиб қолар.

Ўқ ариқдан ҳатлади биров,
Елкасида шаҳрихон кетмон.
Ҳали етиб келмасдан:

— Биров

Салом бердик, дер, офатижон.
— Бевақт нима қилиб юрибсиз?
— Сув баҳона, дийдор ғанимат,
Ойнисахон хушвақт кўрибсиз,
Ҳа деди-ю, қўл чўзди Аҳмад.
— Ҳазилингиз қурмасин сизнинг,
Гапга туққан дейман онангиз.
Ичга тортиб юраги қизнинг,
Деди:
— Тупда қанча шонангиз?
— Шартингиздан, жоним, кам эмас,
Йигит қайтмас айтган сўзидан.
Ўлтиришди марзага бирпас,—
Иш шунақа, деди, кўзидан!

Кеча ойдин, нақадар сулув,
Пахтазорда йигит, қиз ва ой.
Эгатларда жимирлайди сув,
Олисларда шовуллайди сой.
„Ленин йўли“,

„Социализм“,

Қушни колхоз, жонажон колхоз.
Аҳмад блан Ойниса гўё
Битта бошда икки қулган кўз.
Асад, асад ғўзани ясат!
Боболарнинг қадим мақоли.
Шу кувлари уйқусиз меҳнат,
Очвледи кузакнинг фоли.

Р а и с

Аҳмаджонни чақирмиш раис,
Аҳмаджоннинг хаёли тарқоқ.
Хомчўт қилиб кўрар бир текис,
Қай иши соз,
қайсиси чатоқ...
Назарида ҳаммаси ҳам бут,

Қўл узатди.

— Бормисиз омон?

— Раҳмат, иним, ўзингиз қалай?

Суҳбат қазиб кетди бир замон,

Гаплар бўлиб ўтди бир талай.

Ҳал этилди қанча масала:

Ишчи кучи,

сув ва та'минот...

Раис деди:

— Ҳа, баракалла,

Колхоз шундоқ бўлади обод.

У билади ишнинг кўзини,

Пахта экиб сочи оқарган.

Ажин босган ялпоқ юзини,

Кетмон чопиб қўли қабарган.

Телефон бирдан жиринглаб қолди,

Трубкини кўтарди раис.

Аҳмад ердан кўзини олди,

Ён-верига боқди бир текис:

Деворларда Ленин,

Сталин,

Портрети турарди осиқ.

Ташқарида пахтазор қалин,

Кабинетнинг дарчаси очиқ.

Стол узра ташланган алвон,

Атрофида беш-олти стул.

Уйнинг ичи тоза, чароғон,

Тувакларда пушти, сариғ гул.

Бир томонда кичик кўرғазма,

Пахта тури — яшил, оқ, қизил...

Бир томонда рақамлар ёзма,

Газетада ўртоқлик ҳазил.

Аҳмаджонда ғалати бир ҳис,

Алла нима дейишни уйлар,

Трубкини илди-ю, раис,

Бағрин қўйиб столга,

сўйлар:

— Эрта-индин қўшни колхоздан,

Текширишга келармиш вакил.

— Келаверсин, колхоз ўттиздан —

Беришига имоним комил.

Раис ота, ишларимиз бут,

Шартномадан баланд қўлимиз.

Жойидадир сугориш, ўғит...

Чакки эмас „Ленин йўли“ миз.

Иш раисга кафтадай аён,
Колхозчи ҳам яширмас сири.
Аҳволидан воқиф ҳар қачон,
Ҳатто билар туғса сигири...

Ҳар иккиси жим қолди жиндак,
Ва ечилди сўнги масала.
— Хўш, Аҳмаджон, тўйни шу кузак
Қилсак, деди раис баралла. —
Кузда тугар ишнинг чаласи,
Бўшашмасак бу йил пахта юз.
Бахтимизга колхоз ғалласи,
Ҳар йилгидан бўлиқ ва дуруст.
Ҳа ма'қулми?

Индамас Аҳмад,
Қочди оз-моз оғзин таноби,
Ич-ичидан севинди беҳад,
Шундай бўлди охир жавоби.
— Ўзингиздан қолар гап борми,
Ўзингизга ма'лум ҳамма сир.
— Ма'қул, деди, келин тайёрми?
Тўкиб солди Аҳмад бирма-бир...

Хаёлида тўй, базм, улоқ,
Меҳмон кутиб чарчар ўша кун.
Келаберар яқин ва йироқ,
Юқорида ўлтирар Теркин.
Ўйлагани ҳосил, барака,
Ўйғим-терим,
ва суюкли ёр,
Шаҳрихондан тортиб Асака,
Табриклашга тургандай тайёр...
Ўйлайди-ю, босар салобат,
Интизомни сақлайди жадал.
Хаёлида ҳали ҳам солдат,
Қаршисида турар генерал.

Куз келди

Кузак келди, кунлар бир тутам,
Ҳа демасдан ўтиб кетади.
Кузак келди баҳордан кўркам,
Кўнгилларни мафтун этади.
Боққа кирсанг, япроқлар олтин,
Сувлар тиниқ — эриган шиша.
Булут қоплаб осмоннинг бетин,
Тегажўғлиқ қилар ҳамиша.

Қовун-тарвуз палакда ҳали,
Хусайнилар тоқдан моралар.
Келиб қолди кузнинг гўзали,
Дала кимхоб тўнга ўралар.
Қурт-қумурсқа қишнинг ғамида,
Ўз инига ташийди дон-дун.
Пичанларнинг тик ғарамида —
Паррандалар солади шовқин.
Чанг кўтарган мизон шамоли,
Кўз-кўз қилар харир ипагин.
Барг тўкилар гилам мисоли,
Билиб бўлмас дарахтзор тагин.
Тоғдан қайтар колхоз подаси,
Қўю-кўзи, эчки-ю — така.
Ерга тегар гўза шонаси,
Дала — тошни тутган барака.
Ҳар кунгидан бошқача бугун
Аҳмаджоннинг оёқ олиши.
Терилажак оқ олтин учун,
Ер текислар беш-олти киши.
— Қани, ҳа бўл!

мана хирмон жой.

Тозаланди унинг атрофи.
Правление а'зоси Холтой,
Тупроқ ташир елкада қоли.
Тепа кетди сув сепиб Карим,
Кўтарилган ясси хирмонни.
Тиззагача шимарилган шим,
Кўринг, ишга бош Аҳмаджонни.
Қиртишланди қовжираган ўт,
Шиббаланди кафтдай нам тупроқ.
Чаноғдаги пахтани хомчўт —
Қвлаётир агроном ўртоқ.
Уфқ туташ яшил пахтазор,
Теримчини кўмар кўкракдан,
Ҳа демасдан тўлар қоп-қанор.
Тошиб кетар этак-этакдан.
Чайқалади гўё кўк денгиз,
Оқ пахталар тўлқинли кўпик.
Дам ганимат, кечаю-кундуз
Колхозчилар ечмайди этик.
Бодироқ-бодироқ пахта чаноғда,
Теримчига ол мени, дейди.
Олдинда бор, қолма оёғда,
Этагингга сол мени, дейди.
Пахтазорни айланар раис,
Уч-тўрт киши—партком, ҳосилот...
Ўтқазилар кўздан бир текис,

Мўлжалланар арава-ю-от,
Машина-ю, этак, қоп-қанор,
Теримчининг сону-саногин,
Иссиқ овқат қилишга тайёр —
Бригаданинг қозон-товоғи...

Ҳамма ерда раис ишбоши,
Торозуга кўрсатди ўрин.
Келтирилди торозу — тоши,
Тайёрланди теримдан бурун.
Режадаги ишлар бўлди бут.
Тарқалишди эркагу — аёл.
Қуёш ботди, уфқлар ёқут,
Пахтазорда қолди бир хаёл.

Соли бетоб, Аҳмаджон нотинч

Шаҳрихоннинг йўли серқатнов,
Пахта ортган машина елар.
Тиним билмас шу кун от-улов,
Нақ бурнидан тортуғдай келар:
Четан пахта —

тўнқарилган тоғ,
Биринчи нав, бўлиб боради.
Ҳосил бўлуқ, хирмон сўлу-соғ,
Терим блан тонг оқаради.
— Қани, ҳа бул!

айни маҳали!
Улгуролмас колхозчи териб,
Чавоғдаги кузнинг асали,
Тез олмасанг тўкилар эриб.
Қор тушгандай пахтазор оппоқ,
Ойдин тунда алданиш мумкин:
— Нега қиш тез келмаса мундоқ,
Ҳали ерда ётади экин..
Ҳамма қўчиб чиққан далага,
Ҳатто врач,

фоточи,

мухбир...

Ўқ ариқдан Зайнаб холага:
— Бўшашманг, дер, Хадича кампир.
Шодмон ота этак бўшатар,
Пахта каби соқоли ҳам оқ.
Торозибон кесак ушатар,
Посонгига тош келса чатоқ...

Теримчилар фурсат ғамида,
Бебарака кузак офтоби.
Ҳар колхозчи терар камида,
Саксон кило ўрта ҳисоби.

Безовтадир бизнинг Аҳмаджон,
Назарида тераётир кам.
Кўнгли тўлмас, кўнглида армон,
Ҳар кунгидан ошиб кетса ҳам.
Звеноси бут эмас бугун,
Пахтазорда кўринмас Соли.
Қалбга тушган чигал бир тугун,
Шунинг учун паришон ҳоли.
Шунинг учун суради хаёл,
Йиғим-терим,

ишлар тиқилинч,
Соли бетоб, ҳаво ҳам дудмол,
Аҳмад эса безовта, нотинч.

Денгиз каби чайқалар дала,
Оқ елканга ўхшар этаклар.
Кеч кирмоқда, Аҳмад баралла,
Шовқин солар гуё алақлар:
— Менга деса ёғмайдими қор,
Пахтани терамиз бари-бир!
Нобуд қилмай,
бўлмай шаримсор
Давлатга берамиз бари бир!

Юриб борди тороз бошига,
Пахта деган бўлибди хирмон...
Ўлтираркан от ёнбошига,
Қамчи урар Тошпўлат карвон.
Пахта,

пахта,
еру-кўк пахта...

Аравалар оғиб боради,
Тўқин кузнинг ўзи бир бахт-да,
Шуҳрати шон ёғиб боради.

Осмондаги бир парча булут,
Орасига беркинди офтоб.
Машинадан кўтарилди дуд,
Шофер деди:

— Қани, биз готоп!

Кабинага ўтирди Аҳмад,
Ва раёнга қараб йўл олди.
Пахта ортган машина шу вақт,
Чанг кўтариб, аста йўқолди.

Соли бетоб, Аҳмаджон нотинч,
Излаб борар бир дору-дармон,

Ийғим-терим,
ишлар тиқилинч,
Юрагида бир дув'ё армон.

Терим қўшиғи

Меҳнат қилган қаримас,
Олган ҳосили ҳалол.
Кўзидан нур аримас,
Ҳаёт боғидан иқбол.

Эгатларни оралаб,
Қизларжон, келинг қизлар...
Барг остидан моралаб,
Сизни кутар юлдузлар.

Бу йил ҳосил жуда мўл,
Қарор топар тилаклар.
Ишга тушса чевар қўл,
Тўлиб кетар этаклар.

Тонг елида қалтирар,
Ғўзаларнинг шонаси.
Кун нурида ялтирар,
Оқ олтинлар донаси.

Пахтада бутун хаёл,
Пахтазор маконимиз.
Пахта бўлса баркамол,
Обруйимиз, шонимиз.

Ер ҳайдасанг қуз ҳайда

Кеча ойдин, серюлдуз осмон,
Қулоқларни ачитар аёз.
Соч-сақоли олинган симон,
Ер тап-тақир,

Ташлаб кетган ёз.

Дала бўм — бўш қолди ҳувуллаб,
Суғирилган ғўзапоя ҳам,
Қушлар учиб кетди чувуллаб,
Хоки тупроқ қуриқ эмас, нам...
Ҳаво мужмал, безовта кунгил,
Эрта-индин балки ёғар қор.
Куз ер ҳайдаб қўймадингми,

бил,

Баҳорда юз ҳайдасанг бекор!

Тракторлар солади шовқин,
Қора тупроқ бўрсиллаб ётар.
Кундуз қисқа, кечалар узун,
Ҳайдов блан ҳар кун тонг отар.

Қорабайир минган мисоли,
Тракторчи рулида бардам.
Балки жангда бўлган суворий,
Балки танкист,

ичгандир қасам...

Хаёлида юртнинг ташвиши,
Қалбда ишонч,

жангларда ўсди.

Чакки эмас колхозда иши,
Аҳмаджоннинг энг яқин дўсти.
Юз-қўли мой кийган жомакор,
Бекасам тўн, қийиғин ечиб.
Шудгор қилар ерни шиддаткор,
Саҳарлари уйқидан кечиб.

Далададир бизнинг Аҳмад ҳам,
Марзаларни тузатиб юрар.
Керосину — сувидан пайдам,
Ҳаммасини кузатиб турар.

Тонг отгунча шудгорда шов-шув,
Тракторнинг тепар юраги.
Қулоқ солса уйда тинч уйқу,
Чол-кампирнинг отган хурраги,
Қулоқ солса, осойишталик,
Соғлом нафас олади қишлоқ,
Кеча ойдин, кеча наш'али,
Бугундан ҳам эрта яхшироқ.

Гулхан атрофида

Қор учкунлар,
дала, адр қор,
Ҳаво совуқ, кесади дамни,
Келаётир Аҳмадjon девкор,
Катта-катта ташлаб қадамни.

Сельсоветда кечқурун мажлис,
Келаётир отлиқми, яёв.
Келаётир ҳосилот, раис,
Келаётир барча —
серқатнов.

Бир томонда ёнади гулхан,
Дам ўтказмай қаланар ўтин.
От устида оёқлар қотган,
Исинишар бирин ва кетин.
Ҳамманинг ҳам кўнгли безовта,
Ҳисоб - китоб қилинар йиллик.
Бугун ма'лум бўлар, албатта,
Кимга суяк, ва кимга илик.
Ҳамманинг ҳам ўйлагани бор,
Ва ўзига яраша ғурур.
Колхоз иши эмаски қимор,
Келиб кетса бахт деган бир қур.
Бахт деган бу кураш, матонат,
Қаҳрамонлик, меҳнатнинг нони.
Оғир жангда олинган давлат,
Оталарнинг орзу армони.
Шунинг учун юртнинг бошига,
Қонли кунлар тушганда, дарҳол —
Шаҳрихоннинг йигит — ёшига,
Мадад бўлди ҳатто кампир, чол:
Қўлдан олди кетманин, ишин,
Қўлдан олди бору-йўғини.
Енгиллатди йигит ташвишин,
Ўт олдирди қасос чўғини.
Шунинг учун қозондик зафар,
Дўстлигимиз асли боиси.
Тақдирланди командир, аскар,
Колхозчи-ю, колхоз раиси...
Шунинг учун эл хурсанд беҳад,
Тер тўқади азиз тупроққа,
Пахтасини мўл қилди Аҳмад,
Лоп бўлмасин, Ҳимолай тоққа.
Юзи ёруғ эди жангда ҳам,
Бугун эса ёрқин кечадан.
Бугун қишлоқ бу кеч жамул-жам',
Пахта ошиб кетган режадан.
Ойнисанинг оти ҳам йўрға,
Елиб борар Сельсовет томон,
Йўл босади Болтавой зўрға,
Авзойидан ҳосили ёмон.

Нега шундай?

Ғала-ғовур гап...

Эл ўраган гулхан атрофин.
Тутайётган оловни пуфлаб,
Аллакимдир излар сабабин:
— Негашундай, турлича ҳосил?
Суриштириб келсанг бир тупроқ.

Аҳмаджоннинг пахтаси кокил,
Болтаники ўлгудай пачоқ.
— Сенга нима, нима фарқи бор?
Пландан ҳам ошди барибир!
Якка хўжа эмас, бродор,
Ҳаммамиз ҳам колхоз-ку ахир!
План тўлса, бас-да!

юз еруғ...

Болтавойнинг узия қийин!
— Зап, ўйлабсан Норбўта сариғ,
Мунақанги важлар бир тийин!
Қолоқлиққа айтгин не сабаб,
Ёки меҳри йўқми пахтага?
Кўрдинглар-ку Аҳмаднинг махтаб,
Ёзибдилар Ҳурмат тахтага.

Қор учқунлар,

Дала, адр қор.

Ҳаво совуқ, кесади дамни,
Келиб қолди Аҳмаджон девкор,
Катта-катта ташлаб қадамни,
Қийиқ блан дўппи аралаш —
Ўралганди яккала қулоқ,
Пахталик тўн,

елкаси баркаш,

Этиги қор аралаш батқоқ.

— Ассалому алайкум!

— Ҳорманг!

— Ҳорганча йўқмиз жўралар,
Қор пуркийди гўё ёзги чанг,
Фурсат ўтмай туриб бўралар.
Гулхан ёнар,

давом этар гап...

Айтиб берар балки Аҳмаджон,
Қолоқлиққа нимадир сабаб,
Ҳамма тинглар мисоли бир жон.
— План тўлди,

хурсандчилик бу,

Бир нечамиз Ҳурмат тахтада.
Бир нечамиз уятликмиз-ку!
Махтанишлар, демак сохта-да!
Ҳаммамиз ҳам бўлсак бир текис,
Ярашарди ҳарқанча ғурур.
Ёр ориқмас, бир хилда семиз,
Сабабчимиз ўзимиз қурғур.
Ўйлаб кўринг, жанг майдонида,
Сану-манга бормадиқ асти.
Нега энди, пахта конида,

Ола-тароқ бўламиз, рости.
Нега энди колхоз плани
Тулдирилар бошқа ҳисобдан,
Ҳар кимнинг ҳам бор-ку виждони,
Бу иш, айтинг, қайси китобдан!
Мен нормадан оширган бўлсам,
Ҳалок бўлган Иваннинг ҳаққи.
Шундай колхоз плани тўлса,
Болтавойлар ўйлабди чакки.
— Ма'қул, деди Раҳимқул бобо,
Барака топ, отанга раҳмат!
Мажлисгача ҳамма ўзаро
Қилиб кўрди тортушув, суҳбат.

Газетадан йиртиб Аҳмаджон,
Махоркани ўраб тутатар.
Ҳолмат мироб, Назармат полвон,
Бир-бир келиб табриклаб кетар.
От устидан тушар Ойниса,
Изғириндан юзлари анор.
Аҳмад келиб бир нима деса,
Йўқ демайди гўёки тайёр.

Учрашдилар лабларда кулгу...
— Омонмисиз Аҳмаджон ака!
— Дуруст синглим!
— Ишингиз беш-ку!
— Ҳа, ишимиз доим шунақа.
Ойнисахон уялгансимон,
Ўйнар эди рўмол учини.
Кўз ташласа севги, ҳаяжон,
Тимдаларди Аҳмад ичини.
Айви фурсат, йиғилди барча,
Етиб келди райком вакили.
Сельсоветда мажлис бу кеча,
Рўзномада:

пахта ҳосили...

Теркинга мактуб

Жигар бағрим, азизим Теркин,
Кеча олдим яна хатингни.
Толи'га минг қатла шукурким,
Эшитолдим соғ-сихатингни.
Тунов кун сени тушимда —
Кўрдим,

яна ишимиз йирик:
Олтин юлдуз ёнар тўшингда,
Ўлиб кетган Иван ҳам тирик.

Шундан бери соғиниш, армон,
Дўстлик ҳаққи, киши қийналар.
Шундан бери хаёл, ҳаяжон,
Юрагимни ўртар, қиймалар.
Ёдингдами оғир жанг куни,
Тинчлик учун кўтарилган жом.
Орзуларнинг ўтли учқуни,
Аланггага айланди тамом.
Мана, хаёл қилинган дамлар,
Уруш тинди,

яна тинч меҳнат.

Меҳнат қилар ғолиб одамлар,
Вайроналар бўлмоқда жаннат.
Мен биламан сен ўсган элни,
Кўз олдимда куйган ўрмонлар...
Тўхтатгудай бўламан елни,
Омонми деб дўсту-ёронлар.
Тутқич бермай алдаб кетади.
Мен ҳам сра қилмайман ўпка.
Яхши гаплар келиб етади,
Яхши гаплар татийди кўпга.
Тинч, фаровон қишлоқ ва шаҳар,
Бунинг учун кетди қанча жон,
Пўконидан ел ўтмаганлар,
Уруш истаб тўкмоқ бўлар қон.
Черчелл эса бугунги Гитлер,
Алмаштирмиш кийим-кечагин.
Такрорлашни қилмоқда фикр —
Унитилмай туриб, кечагин.
Кўтарилган дейман ёдидан,
Москванинг ёнидаги жанг.
Тўйган бўлса, майли, жонидан,
Биз бу ишнинг устаси —

фаранг...

Дўстим Вася, биз ёлғиз эмас,
Оиламиз жуда ҳам улуғ.
Қалб тепиши, олинган нафас,
Дўстлик, севги, шафқат-ла тўлиқ.
Мен қайтганда ўз қишлоғимга,
Қўраолдим ўсиш, бойликни.
Ўралишди гул оёғимга,
Пастда кўрдим гўзал сойликни.
Бир келиб кўр халқнинг ижодин,
Ўйлайсанки, афсона, эртак...
Биз берганда душманнинг додин,
Шаҳрихонлар бўлолди тирак.

Кечир дўстим,
айтгин рўйи-рост,
Мактубимнинг бўлса хатоси.
Сенга кўпдан қўйганман ихлос...
Ерда қолмас дўст илтимоси,
(Хатим қисқа икки-уч эллик.)
Қизитвордик мусобақани,
Тўрт йилда ҳал булар Бешйиллик,
Маҳкам тутсак биз алоқани.
Олдим колхоз кўчма байроғин,
Дўстим, икки бўлмади сўзинг.
Чакки эмас ишим,

бу ёғин

Газетада ўқирсан ўзинг.
Ҳозир бизда тугаб олтин куз,
Қиш кўтариб келган қиличин.
Бу йил пахта яхши, — ҳосил юз,
Фаровонлик эрта-ю кечин.
Бейхтиёр эслаб кетаман,
Сенинг блан ўтган чоқларни.
Бир кўришни хаёл этаман,
Фронтдаги дўст-ўртоқларни.
Келаси ой бизнинг қизил тўй,
Ойнисахон келиннинг оти.
Келишингга сўйя семиз қўй,
Қўй сўйишлик ўзбек одати.
Албатта кел, отамлашайлик,
„Казбек“ чекиб, сибқарайлик май.
Гармон чалиб, бас-баслашайлик,
Чакки эмас ақанг қарағай!
Хум-хумчада қайнар мусаллас,
Сузилади гулгун саполда.
Биз томонда бугина эмас,
Дурда бойлаб ётар нишолда.
Албатта кел, азизим Теркин,
Ғарам-ғарам пахтамизга боқ!
Сизда ҳам куз келибда тўкин,
Билишимча, буғдой сербашоқ.
Душманларга бўлган нафрат,
Халқда яна ошиб кетибди,
Ўз юртига бўлган муҳаббат,
Қалбга сиғмай тошиб кетибди.
Албатта кел, кутаман жўра,
Бир мен эмас, кутар Шаҳрихон,
Биз тарафни келиб бир кўр-а...
Салом блан,

дўстинг Аҳмаджон.

САИД АҲМАД

ХОТИНЛАР

Хикоя

Ла'лихон колхозга раис бўлсин, деган таклиф овозга қўйилганда ҳамма бир қўлини кўтарса, Бодомхола икки қўлини баббаравар кўтарди.

Негадир, Фанижон мўйлабининг бир учини сўриб бўйнининг аллақайси бир томири узилиб кеткандек афтини буриштирди.

— Хотинлардан раис қилиб нима, пахта ўрнига ўсма экамизми? Раис эркаклардан бўлсин!

Унинг гапига қулоқ соладиган одам топилмади. Ҳатто олдинги қаторда ўлтирган Ражаббобо Фанижон гапирдим, пашша финғилладими билолмадим. Мажлисви олиб бораётган партком секретари Хайринисо опа Фанижонга бир қараб олгач бош чайқади. Фанижон жойига ўтирди. Кўпчиликка гапини ма'қул қилаолмаганидан хижолат чекиб иягига пашша қўнгандек остки лабини икки-уч марта қимирлатиб ҳам қўйди. Охири жаҳлига чидайолмай жойига ўлтирди.

Ўз хотинининг колхоз раиси бўлишига севинмай тўнглик қилаётган, ҳатто раис эркаклардан бўлсин, деб икки оёғини бир этикка суқиб туриб олган Фанижон ҳақида икки нарса ўйлаш мумкин. Фанижон ё хотинларни ўзидан бир поғона паст кўради, ёки хотинларнинг қўлидан дурустроқ иш келишига ишонмайди. Ким билади дейсиз, инсоннинг юраги елкасида эмаску ахир, ёқасини кўтариб қўнғлидаги бор гапни дарров билиб қўяқолсанг. Йўқ. Фанижон бутунлай бошқа бир дарднинг азобини чекмоқда эди.

Фанижон хотинини астойдидил севар эди. Ҳатто жаҳли чиқиб турганда ҳам уни сизлаб гапирар, районга ҳар тушганида „хотинимнинг оғзига ёқадиган нима олсам экан?“ деб магазинларда эринмай айланиб юрар эди.

Ғанижоннинг бирданига ўзгариб қолгани ва кўпчилик ўртасида шундай гапни тортинмай айтгани ҳаммани ажаблантирди. У ўйлар эди:

— Ҳар кун этигимни тортиб, тўнимнинг бир енгини кейгунимча иккинчи енгини ушлаб турадиган хотин, энди кўпчилик ўртасида менга иш буюради, мажлисда мен пастда у юқорида ўлтиради. Энди мен ҳам бошқалар қатори уни „раис опа“ дейманми?

Ғанижон шундай хаёллар блан кечгача дала айланиб юрди, у борган сари тутақар, ўзидан-ўзи чилимнинг сувидай ғулдираб гоҳ тегирмон, гоҳ чойхона олдидан чиқиб қолар эди.

Оёғига арра ковуш кийиб, симёғоч устида радио тузатаётган монтер бола унинг тажанглигига ҳайрон қолиб гап ташлади:

— Аячам колхозга раис бўптилар деб эшитдим. Зап иш бўпти-да. Ўзлари ҳам қирқ йигитга сардор бўладиган...

Ғанижон унга еворгундек бўлиб ўқрайган эди, у белидаги занжирини шилдирашиб кулди. Ғанижон самоварга кириб уст-устига уч пайла совуқ сув ичди. Самоварнинг оташхонасига чўп суқаётган Ражаббобо унга қараб кулди.

— Юрагингга ўт кетганми нима бало? Хумни бўшатдинг-ку, қуридим дар'ёмисан ўзинг!

Ғанижон жавоб бермади, хаёл суриб супага ўлтирди. Чеккасига райхон тақиб олиб, тарвуз кўтариб келаётган Бодомхола иссиқдан шикоятланиб ўзини салқинга урди. Садаф тугмали, бироз пати тўзғиган қора бахмал нимчасини ечиб ўзини елпиди.

— Ҳой менга қора, — деди у Ғанижонга. — Севи нима жян урди, ҳалиги гапингни қара, бир оғиз гап блан обруйинг уч пул бўлди-я. Партком опа сендан хафа бўлдилар, кўрарсан, бир кун эмас, бир кун, партияга ўтаётганингда шу гапни юзингга соладилар. Ушанда нима деган одам бўласан. Хотинингнинг шунчалик бўлганига севинмайсанми, дўппингни осмонга отмайсанми? Э, галати одам экансан-ку!

Ғанижон гардонини қашиб гапиришга оғиз жуфтлаган эди, Бодомхола яна тутақиб кетди,

— Ҳа, ўқинг ўзганми. Сенга қолса хотининг қошига ўсма, кўзи-га сурма қўйиб, ипакдек буралиб ўлтирсин, гаҳ десанг қўлингга қўнсин. Шундайми? Агар шундай ўйласанг нома'қул бузоқнинг гўштини ебсан. Сенга ўхшаган сояпарвар, бўйни йўғонлар ўзини салқинга уриб жўжахўрознинг шўрвасини ичиб ултирганда, хотинлар терлаб-пишиб кетман чопган. Ориятинг бўлса сен ҳам далага чиқ, кучингни кетманда кўрсат, мен сени мард билай.

Ғанижоннинг кўзи ола-кула бўлиб кетди.

— Уша, оиймтиллаларнинг ишини қилаолмайди деб ўйлайсизми, нархимизни кўпам ерга ураверманг.

— Биламан, қиламан десанг айтганингдан кўра кўпроқ иш қиласан. Хотинингни гапига киргинг келмайди, бўйнинг ёр бермайди. Сенда ақл бўлса, хотиним эл олдида уятли бўлмасян деб ёнига кириб ҳамма ишига ёрдам берар эдинг. Ғанижон гап тополмай пешонасини уқалади. Самоварнинг қувурига гишт бостираётган Ражаббобо гапга аралашди.

— Бола бечорани унақа кўп уялтираверма! Билмасдан оғзидан чиқиб кетганда. Тил деган нарса шунақа бесуяк бўлади.

— Оғзига қараб гапирсинда, агар райондаги слётга борганида билар эди, хотинларнинг ким эканлигини Ҳар суқсурдай жувонларки, кўкраги тўла орден. Оғзим очилиб қолипти. „Ғайрат“нинг ҳосилоти қўлимдан байроқни олатуриб нима деди денг „энди байроққа овора бўлманглар, даст-рўмол ҳам ололмайсизлар“ деди. Ер ёрилсаю ерга кириб кета-қолсама. Бир маҳал қарасам ёнимда турган ўзимизнинг одамлар аллақачон жуфтакни ростлаб қуён қочди қилишибди, Қани энди дейман, битта паранжи топилса-ю шу тумонат ичидан ёпиниб чиқиб кетсам. Бодомхола паранжи ёпинди деган та’нани ҳазм қилиш осонроқ эди, бу шармавдалиқдан, Энди бурчак-бурчакда хотинлар ша’нига шувақа гап айтиш қолувдими? Қани айтчи, далада қарсиллатиб кетман чопаётган хотинлар олдида сен нима деган одам бўлдинг.

Агар Ғанижон ўрнидан туриб кетмаганида Бодомхола ҳали анча гапирмоқчи эди. Тишсиз оғзини очиб анграйиб қолган Ражаббобо Бодомхолага имлади.

— Бўлди энди, бола бечорани ёмон ўсал қилдинг.

— Кўрмайсизми, олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ дегандай Ла’лихоннинг ша’нига бир гап айтди, ҳамманинг тепа сочи тикка бўлди.

Ғанижон ўша мажлисда айтиб юборган бир оғиз гапи учун озмунча та’налар эшитмадими, қаерга борса, самоварда ҳам худди шу тўғрида гапириб уни мулзам қилишади. Унинг назарида ҳатто районда ҳам, областда ҳам одамлар хотинлар ша’нига тухмат қилган Ғанижон ҳақида газабланиб гапирётгандек туюларди.

Ғанижон нима қилишини, кимдан уэр сўрашини билмас эди. Шу куни у йўл устида яна Бодомхолага дуч келиб қолди.

— Сени Ойнисанинг звеносига ўтказадиган бўлишди. Ҳозир партком опанинг олдиларига борар эмишсан.

Ғанижоннинг жони-пони чиқиб кетди. У Ойнисанинг звеносига ўтгани учун эмас, ҳозир партком секретари унга нималар дейиши ва яна ўша хижолатли бир оғиз гап тўғрисида уни сиқиштириши ҳақида ўйлар эди. Ғанижон юраги белламай идорага кирди. Партком Хайринисо опа телефонда гаплашаётган эди. У „Йўқ, йўқ бўлмайди“ деб трубкани шақ этиб жойига қўйди.

„Оббо, жаҳли чиқиб турганда рўпара келиб қолдимку“ деб ўйлади Ғанижон.

— Келдингми, қаёқда юрибсан, раис опа сенга ҳечнарсга демадиярми?

— Жон опа, тавба қилдим, Энди ўша гапни сиз ҳам қайтарманг. Билмасдан оғзимдан чиқиб кетган экан. Хижолатман.

— Аввал гапга қулоқ солгин, сени Ойнисанинг звеносига ўтказдик. Правление шунга қарор қилди. Хотининг — раис опа ҳам рози бўлдилар. Шуни айтмоқчи эдим халос.

Ғанижон ўрнидан туриб хижолат бўлгандек дўпписини чаккасига тушириб бошини қашлади.

— Э, хайрият-э, партком опа чақираяпти деса жонипоним чиқиб кетиптя. Мен яна ўша гапми деб ўйловдим.

Хайринисо опа гўё ўша кундаги мажлисда Ғанижоннинг айтган гапани эшитмагандек, ҳозир ҳам Ғанижон нима учун хижолат чекаётганлигини билмагандек унга савол назари блан қаради.

— Опа, кечирасиз-да, янглишиб бир нодонлик қилиб қўйдим...

...Ғанижон эгарга қийшиқ ўлтириб аравадаги звено бошлиғи Ойнисага гап уқдириб борар эди.

— Битта гапимга кирсангиз ғўзаларнинг тагига солиш керак. Этакдаги ғўзалар сал ўсишдан қопти. „Ғайрат“дан текшириш бригадаси келар эмиш, раис опани хижолатга қўймайлик.

Хумга сув солаётган Ражаббобо Бодомхолани туртди. Бодомхоланинг жаҳли чиқиб кетди.

— Сизни нима жин урди, нега биқинимни ушлайсиз?

— Анавини қара дейман, анавини.

Бодомхола ўгрилиб қараган эди Ғанижоннинг от миниб аравада иссиқдан бўртиб кетаётган Ойнисага мулойимлик блан гап ма'қуллаётганини кўрди.

— Дуруст-дуруст, эси кириб қопти-ку. Ишқилиб энди айнимасин-да.

— Йўқ-йўқ, асло айнимайди. Кўр хассасини бир марта йўқотади. Кеча далада чунонан чеканка қиляяптики, бамисоли уста сартарош ғўзани попатка қиляяпти деса бўлади.

Ражаббобо ҳузур қилиб кулди. Бодомхола эса илжайди.

В. В. МАЯКОВСКИЙ

ЖУДА СОЗ!

(ОКТАБРЬ ДОСТОНИДАН ПАРЧАЛАР)

Шу йил, июль ойида туғилганига эллик беш йил тўлган буюк совет шоири В. В. Маяковский ўзининг оташин поэзиясида совет халқининг ўлмас ғайратларини, социалистик Ватанимизнинг улуғ ша'нини, большевиклар партияси ва унинг йўлбошчилари тўғрисидаги чуқур муҳаббатни куйлаган ажойиб сан'аткордир. Ўзининг машҳур достони бўлмиш „Жуда соз!“ (Хорошо!) асарида Маяковский, контрреволюцион вақтли ҳукуматга қарши, большевиклар раҳбарлигида қўзғолон кўтарган ишчилар, матрослар, солдатларнинг ва уларга эргашган деҳқонларнинг кайфиятини ҳамда ғалаёнларини тасвирлаб, кичилик тарихида янги давр очган Октябрь революциясининг оламшумул ғалабасини куйлайди. Биз бу ерда бу дostonдан бирнеча бобини ўқучига тақдим этамиз.

6

Октябрьда
 эсарди
 одатий еллар,
Капиталда алдашлик
 одат бўлгандай,
Троицкий ортида
 тўлғониб чопар
Трамвайлар,
 автолар
 издан пайдарпай.
Кўприк ости оқади —
 Нева дар'ёси,

Ҳечким бу панжаларни ажратмас, узмас,
 Тузаолмай жимликка заифнинг тани,
 Ваҳмаланиб кетарди ожиз, бенафас.
 Дастлаб бўлиб безовта, қўрқиб бу ерда
 Кампирлар батальони кетди дарбадар.
 Кетди батареядан соат ўнбирда
 Константинчи¹ ва ёки михайловчилар...²

— Керенский хилватда! Топасан энди!
 Ўйлашарди казакнинг калладорлари,
 Гуё тароқ тишлари синиб тушганди,
 Сийраклашди Қишлиқнинг соқчи аскарари.
 Жуда узоқ чўзилди бу хомушлик дам,
 Умидворлик ҳам бунда, умидсизлик ҳам.
 Қишлиқ саройда бўлса зийнатли уй бор,
 Креслолар дастаги нақшин бронза,
 Министрлар ўтирмаш бунда ҳам қатор,
 Тарошланган бетлари барчаси тоза.
 Уларга на қараш бор, на қулоқ солиш,
 Улар сўнгу ўрмони ичра бир тутқуи,

¹ ва ² — чор кўшинидаги имтиёзли полкларнинг номлари.

Петропавлов портлари
шарақлар балким...
Юқорда — гўёки
зўр шаҳар портлар,
„Аврора“нинг тўплари
„бах-бах“ бовуллар.
Гувиллаб
олов-ўқлар
ҳавода ёнар,
Ерга энди сочилай
деганда
балки

Петропавлов устидан
юксалди фонар,
Бу — қўзғолон дегани,
шартли бир белги.
— Йўқолсин!
Ҳужум!
Олга!
Босайлик, ҳужум!

Киришдилар.
Гиламлар устидан тошиб,
Ҳатто ҳарбир зинада
бўлишиб ғужум —
Юришарди,
юнкерлар устидан
ошиб.

Гўёки,
хоналарда тўлиб тошди
сув,

Оқар эди
аломон
бериб қурбонлар.

Худди қиём чоғидай
қизишган
қий-чув,

Бунга гувоҳ деворлар,
ҳамда девонлар.

Бу даҳлизда шоҳларга
албат бир маҳал

Тожлар тутиб
бож бериб
Бўлмиш табриклар.

Энди босиб
залларда
мармару бахмал —

Трамвайлар
 юришин қиларди давом,
Социализм даврида
 бошқа бир айём.

7

Шундақ келган кунларнинг
 шу кеча чоғи,
Ёлғизликнинг туйғуси
 дилдан сўғрилар,
Кўчаларда
 соялар
 жимлик ўртоғи,
Учрар фақат шоирлар
 ҳамда ўғрилар.
Ҳаволар ғира-шира,
 дун'ё соязор.
Осмон мовий.
 Гулханлар тепаси —
 кулранг,
Тагидан портлатилган
 қайиқдай
 ночор,
Петербург
 ботиб кетди
 сувга ҳангу-манг.
Гангираркан
 оташин қуюнлар аро
У қоромтил соялар
 солиб суронлар,
Чор атрофдан
 келарди
 эсга дубора —
Муттасил гув этучи
 илдам бўронлар.
Ғира-шира кўланка —
 ўзи
 сўв янглиғ,
Зотан
 Мовий фазонинг
 йўқ ниҳояси.
Яна
 шунинг устига
 мисли кит-балиғ
„Аврора“нинг
 қўққайган базўр жуссаси

Майдондан қирқиб ўтди
эпчил пулемёт,
Дар'ёнинг қирғоқлари—
бўмбўш ва хилват,
Гулханларда
кеккайиб ловиллайди
ўт—

Бир чеккада,
кўп қуюқ сояда фақат.
Ҳароратдан шу тупроқ
Бўлмиш ёпишқоқ.
Қурққанидан
ё қўли музлаганидан,
Ёки
бунда тасалли излаганидан—
Бир гулханнынг ёнида
яппа-ялғуз зот,
исинар солдат.

У солдатнинг
кўзида акс этди
олов,
Сочида ялт этди нур,
оқарди билак,
Ҳайрон бўлдим,
мен уни танидим
дарров:

— қалай, саломатмисиз
Александр Блок!¹
Омад футуристларда, —
эскирган камзул —
Сўкилиб бораётир
чоклари
нуқул.

Блок боқди
гулханга
ўйланиб бироз:
Деди: „Жуда саз!“
Кўрдимки, чоратрофда
чўқиб боради,

Блокнинг Россияси
оғир, абадий...
Унинг севган олами:
„Нотаниш хоним!“
„Шимол ёқнинг дудлари“²
бариси бугун

¹ Блок А.—(1886—1921)— машҳур рус шоири.

² Тирноқ ичига олинган бу сўзлар Блокнинг символистик даврида яратган сеvimли образларидир.

Гичоқ
тиқ
по—
меш—
чикка!

Энди
жа—
ноб
по—
меш—
чик,

Шара—
баранг
о—
либ
чик!

Чик,
май—
дон—
га
оч—
юпун,

Яланг
бош,
яланг
оёқ,

Қайра
болтангни
букун,

Кўтар
чалғи ва
ўроқ!

Нимаси
кам
Нинамни?

Ўзлари
ойимтилла,

Торт
уйга
пианинони,

Грамафон,
соат-ла!

Я
қин
ке—
линг
палвонлар!

Булсин: торож-толонлар.
 Қозиқ блан кутиб ол,
 Хаскаш блан йўлга сол!
 Стеньканинг¹ Пугачевнинг²
 Ишлари оловлансин!
 Биз, бойларнинг қўрасин
 Пачақлаймиз барисин!
 Хурозни³ қўйиб юбор!
 Паншахани баланд тут!
 Ҳай, ўч — магин,
 ёниб бор,
 Жоним хў — роз,
 олов ют!
 Энди унга хеш шайтон⁴!
 Каллалар — карам боши.
 Тачанкадан бетўхта —
 Ёғар ўтли қўрғошин!
 — „Оппоқ олмам, асилсан,
 Сутдай оқсан кесилсанг.
 Ўнгдан оққа тиг суғур,

¹ Стенька Разин (XVI аср) ва ² Е. Пугачев (XVIII аср) революцион ҳаққон ҳаракатининг раҳбарлари

³ Деҳқон қўзғолонлари чоғларида ёнғин симболи (белгиси).

⁴ Деҳқонларнинг стихияли ҳаракатидаги тўпалонга ишора.

Чапдан қизилларни ур!
Фикрларда, ишларда ҳархил уюрма,
Қурилишлар, ёнғинлар қаришиқ тамом,
Партия бу кучларни тийиб қўлида
Сафга тизиб бошларди мақсадга томон.

М. ШАЙХЗОДА таржимаси

ЙЎЛМИРЗА

ШЕ'РЛАР

ЙЎЛЛАР

Йўллар узоқ эди, йўллар бепоён,
Ваҳимага чўмган яйдоқ саҳролар.
Яйдоқ саҳроларда беюрт, саргардон,
Кезди яёв, юпун бизнинг боболар.

Йўллар узоқ эди, қоронғи, туман,
Эл қўниқ тополмай ютарди зардоб,
Қумларни кўтарар қаҳрли бўрон,
Йўллардаги азоб — гўрдаги азоб.

Йўллар узоқ эди, сўрар эди жон,
Қумларнинг қа'рига ботди карвонлар.
Қумларга қувланган эди беомон;
Элимнинг қалбида ётди армонлар.

Йўллар узоқ эди ва мудҳиш эди,
Ҳар фарсахда тузоқ, ҳар фарсахда гов.
Боболар қисмати қора қиш эди,
Дўзах азоблари ва қонли қуршов.

* * *

Қора туманлардан ва қуршовлардан
Ёруғ сочди бизга Ленин қуёши.
Сталин омон олиб чиқди ойдинга,
Октябрдир ёруғ йўлларнинг боши!

Дардга даво бўлди янги замонлар,
Ёруғлик юртимга ейди кенг қулоч.
Ёруғ йўлга тушди эркин инсонлар,
Кечаги қул, чўри, гадо, юпун, оч.

Ватаннинг суюкли ўғлининг бири,
Катта йўлга тушди Қорақалпоқ ҳам.
Ёруғ бу йўл боши, ёруғ охири,
Бу йўлга тушганлар бахтли чинакам!

* * *

Шодлан, Қорақалпоқ, бахтиёр халқим,
Очиқдир, ёруғдир, шонлидир йўлинг.
Эллар сенга қардош, мадакор, халқим,
Етмас муддаога етолди қўлинг!..

ЁРУҒЛИК...

Ильич чироқлари ёнар ярқироқ,
Саҳрони сартопо қучгандай нури.
Шу'ласи бағишлар сулувлик ва шон,
Ёруғи йўлларда жонлар ҳузури.

Нурдай ярқиради халқнинг кўнгли ҳам,
Йўллари ёруғ бўлди мисоли кундуз.
Ерга агар нина тушса топилар,
Кашта тиксанг бўлар чизиб гулдан из.

Ёруғда товланар нақадар сулув:
Тепалару, қирлар, элим сазҳоси;
Ярашди узукка кўз солган янглиғ...
Жонга ёқар ёруғ туннинг ҳавоси.

Ёруғда товланар нақадар сулув,
Ҳар ённи ўрамыш гуё кундузлар,
Ёруғлик селининг барқ уришидан
Кўкда таслим бўлди ёруғ юлдузлар.

Юлдузлар не, ҳатто таслим бўлди ой,
Йуқ бундай му'жиза эл эртагида.
Кўринар нурида олис олислар,
Уйвашган балиқлар кўлнинг тагида.

Ильич чироқлари ёнар ярқироқ,
Нур қўйнида шаҳар кўчалари ҳам.
Ёруғликка улашали ёруғлик,
Таслим бўлди саҳро кечалари ҳам.

Нур қўйнида Қорақалпоқ ерлари,
Нур қўйнида қишлов, кўкламлар, ёлар.
Тоғдан ларзон берган янглиғ янграйди
Ёруғликни маҳтаб чертилган созлар.

Ёруғ йўл маш'али бўлди ёруғлик,
Халқим эга бўлди учмас чироққа.
Қоронғулик қочди менинг юртимдан,
Қоронғулик қочди мангу йироққа...

ТАМОШО

Ёруғ тун қўйнида шодон эди халқ,
Тўпланиб келганди барча майдонга.
Садо солар эди созлар, қўшиқлар,
Жонбахш кўйлар оқар эди ҳарёнга.

Ёруғ тун қўйнида шодон эди халқ,
Бунда: кўнгилларни ишқ ёқишлари.
Бунда чечакларнинг анқийди атри,
Бунда: юлдузларнинг им қоқишлари.

Бунда: қўлтиқлашган ошиқ ва ма'шук,
Қизлар, келинчаклар, элнинг чоллари.
Бунда: балиқчилар, пахтакорлар бор.
Бунда: ёз тунининг тинч хаёллари...

Бунда меҳнат эрларининг йиғини,
Бунда: озод элнинг шодумон саси.
Бунда: кўнгиллардан тошар туйғулар,
Бунда: голибларнинг қувноқ давраси.

Ўртага чиқади гўзал сан'аткор,
Овози булбулни эткудай мафтун.
Ҳушини йўқотиб тинглар уни эл,
Ҳушини йўқотиб тинглар ёзги тун.

— Камол топ! Ҳа, соғ бул! Кам булма, асло!
Чапаклар мазмуни — эл олқишидир.
Бу хушомад эмас, бу юрак сўзи,
Бу тоза севгининг қалб ёқишидир...

Ўйинга тушади сан'аткор бу гал,
Оҳангга жўр ўрилади чапаклар.
— Тағин! Тағин! деган товушлар янграр,
Қиз устига ёғилади чечаклар

Бу гал ўйнаб туриб куйлайди лапар,
Бу гал авжга минар инжа сан'ати,
Юзларидан ёғар ёшлик, гузаллик.
Бу гал тағин ошар унинг ҳурмати.

Нечун бунча янгроқ бу қиз овози?
Нечун мунча гўзал ва шўх ўйини?
Бунчалик сан'атни қайдан ўрганмиш?
Қайдан олмиш бу ёқимлик куйни?

Нега ол юзидан қочолмас кулгу?
Нега икки юлдуз ёнар кўзларда?
Нега барқ уради ойдаин жамол?
Нега мазмун тошар учган сўзларда?

Ҳа, биламан! Бу ғам билмас сан'аткор,
Бахтиёр элимнинг эрка қизидир.
Унинг ҳар қўшиғи — элим қўшиғи,
Унинг айтган сўзи — элим сўзидир.

Бу шундай бир бахтки, ололмас ҳечким,
Куйласа арзийди бутун жаҳонга.
Бу шундай бир бахтки, эртақларда йўқ,
Бир сўзи татийди катта дostonга.

Шунинг учун эл ордоқлар ўз қизин,
Олқишларга, э'тиборга арзийди.
Шунинг учун қимматбаҳо бу сан'ат,
Бундай сан'ат ифтихорга арзийди.

Шунинг учун эл бахтидан шодумон,
Бу шундай соз замон, бу шундайин вақт!
Шунинг учун қиз сан'ати му'жиза,
Бу улуг Сталин берган битмас бахт!

ОЙДИН ЙЎЛ

Асов нордай маст эди чўл ёз чоғи,
Оғзидан сочарди ёлқин кўпиклар.
Эрта куздан ўз аслига қайтипти,
Чўккан нордай тинч кўринар уфуқлар.

Чунки, бандга тушди асов ва маст нор,
Уркачидан эса чиздик чўнг чизик.
Бу — анчайин чизик эмас, ажойиб,
Тарих тамғасидай мазмуни қизик...

Бу чизик жой олур хариталардан,
Халқим меҳнатининг белгиси бўлур.
Янги темир йўл-ку, дерлар кўрганлар,
Ватандошлар кўнгли қувончга тўлур.

Дерлар: бу анчайин му'жиза эмас.
Дерлар: ҳа, чинакам чекинипти чўл.
Дерлар: бу халқ авлодига қурипти
Ажойиб, чиройлик, ёруғ, ойдин йўл...

Йўл ёқалаб қанча шаҳар ва қишлоқ,
Заводлар ёяжак кўкка тутунлар.
Экинзорлар яшнаб ётар бепоён,
Узоқ эмас, узоқ эмас у кунлар!

Аму дар'ёга ҳам ургаймиз юган,
Даҳшат солмас элга қора ўпқинлар.
То оролга қадар ёқамиз чироқ,
Узоқ эмас, узоқ эмас у кунлар!

Борса-келмас даштда конлар очилур,
Бир-бир ечилажак асрий тугунлар,
Қорақалпоқ ери шу қадар бойки...
Узоқ эмас, узоқ эмас у кунлар!

„Оқ Бўгат“, „Шумоной“, „Гулдирсин“, „Қирқ қиз“,
„Қизил Қола“, „Тумон Қола“ — кенг макон,
Сувга қонар, боғу-роғга ўралур,
Қорақалпоқ бўлур шундай ободон!..

Эртаги кун шундай порлоқ, шундай кенг,
Ери чексиз, тошқин, давлат мўл.
Дерлар: бу халқ бекор қурмапти экан —
Эртаги кун учун ёруғ, ойдин йўл.

МИРТЕМИР таржимаси

ЮСУФЖОН ҲАМДАМ

ЛОЛАХОННИНГ ЗВЕНОСИДА

Олмос кетманларда акс этар қуёш,
Меҳнатдўст билаклар қорайган анча.
Шула'ли юзларда тер доналари
Лолахон бир эмас қарангиз қанча!..
Эгатга ярашган қадди — бўйлари,
Чуқур чопадилар роса кетманлар,
Буйруқдай ким ўзар иш шиорлари,
Юракдош, меҳрибон чин меҳрибонлар.
Мирзачўл ерида ҳосил ўстириб,
Олий унвонларга сазовор қизлар.
Меҳнатдан шуҳрати тарқалиб баланд,
Юзлари ёруқ юз—порлаган юзлар..
Мирзачўл эскидай қамвишзор эмас,
Кўнгилга хуш келган катта пахтазор,
Очилган қўриқни обод қилишда
Лоладай қизларнинг зўр ҳиссаси бор!..
Ишга меҳрин қўшган колхоз қизлари,
Сизга қанча қўшиқ бағишласам кам,
Ишдаги дўстликнинг ҳикояларин,
Сизлардан эшитдим унитилмас дам.
Қаҳрамон пахтакор асл қизларнинг
Фикрида-зикрида серрақам центнер,
Чўлларда мўл ҳосил ўстираолган,
Шу чевар қизларга эл офарин дер.
Қўлинг дард кўрмасин деганларидай
Ўстирган ғўзангиз тизза бўйича.
Кўриб кўз қувнайди махтавга арзир,
Меҳнат баракали, то йил бўйича
Олмос кетманларда акс этар қуёш,
Меҳнатдўст билаклар қорайган анча,
Шула'ли юзларда тер доналари,
Лолахон бир эмас, қарангиз қанча!

7.VII-1948 йил

МАННОН ҒАНИ

ЗВЕНОВОЙ

Райим бугун шошар далага,
Гўё кимдир унга интизор.
Ғўзасига суқланиб боқар,
Туни бўйи бўлгандек хуммор.
Мана кўринг кўм-кўк бепоён,
Ғўзалари ўсган ва бўлуқ.
Эшитилар олис — олисдан,
Холпош, Ойша кўйлаган кўшиқ.
Яроқлайди куннинг тигида,
Ер бағрига урилган кетмон,
Упа бўлиб кетган тупроқлар,
Ғўзаларга бераётир жон.
Қуш тинади, аммо у тинмас,
Ҳар туб гўза жони ва тани.
Пахтазорда уни синайди —
Бағри улкан она ватани.
Уялади бултурги ишдан,
Тўлмаганди плани пича,
Қизиғида босар темирни,
Бу йил унинг иши янгича.
Тер тўкади, қўл қабаради,
Кун тигида иш эмас осон,
Бой бермайин дейди бир кунни,
Ғаниматдир унга ҳарбир он.
Иш завқида толма, чарчамай,
Ғўзаларни қилар парварिश
Тарихини ясар эртанинг,
Ҳал қилучи шу бугунги иш.
Ҳурмат қилар каттаю кичик,
Ўз ишининг биледи тилин,
Райимбойнинг иши жойида
Бу йил маҳкам боғлаган белин.

ПЎЛАТ МЎМИН

ҒАЛЛАКОР КОЛХОЗДА

Очерк

Ғаллаорол район комсомол комитетининг секретари Каримов блан унинг кабинетида турли янгиликлар ҳақида гаплашиб ултирар эдим. У менга Ленин номли колхозга боришимни таклиф қилди. Мен ҳам ма'қулладим. Бу колхознинг та'рифини эшитганман. Ғалладан мўл ҳосил етказганлари учун бу колхозда мукофотланганларни ҳам биламан. Бир-қанча вақтдан кейин, кабинетнинг эшиги очилди. Эшикдан йўғон гавдали 44 — 45 ёшлардаги бир одам келиб кирди. У, мен блан ҳам сўрашди.

Каримов гап бошлади:

— Қалай, ишлар дурустми, Даврон ака?

— Жойида, ёмон эмас. Арпа ўрминини тугатай деб қолдик.

— Қачон энди, яқинми? Ё ёрдамга чиқайликми?

— Бир-икки марта ёрдам бериб келганмидиларинг, деб кулди ҳалиги одам. Бу киши Ленин номли колхознинг раиси Даврон ака эди. Даврон ака анча суяги йўғон, гавдали одам. Кўринишдан содда кўринса ҳам гап сўзи пишиқ ва аниқ. Кўзи тийрак ва ўзи зийрак эди. Мен блан олдин сўрашганда ошна-оғайнилардек самимий сўрашган эди.

— Қалай ўғлим, бизнинг районлар жойидами, зерикиб қолмадингизми?

— Одам бор жойда одам зерикмайди, — дедим.

— Албатта, шунчаки айтаман-да. Тошкентлар жуда ўз-гариб кетгандир, жуда гавжум бўлса керак. Бу шаҳар жуда Масковча шаҳарда, бизнинг бў ерлар ҳаммаси қир, дала, кўпчилиги буғдойзор — деб ўз ерини ё мақтади, ё камситди. Мен буни, унинг сўз оҳангидан ҳам, ма'носидан ҳам аниқ-лай олмадим. Шундай бўлса ҳам бу ерларнинг азизлигини кўрсатиш учун ҳаракат қилдим:

— Даврон ака дейман, ҳамма нарсанинг ўзига яраша хусни бўлади-да. Тошкентлар ҳам ўзича яхши. Мана Ғаллаорол бўлса, ўзича, чиндан ҳам ғалла ороли экан. Халқимизнинг оппоқ ноилари шу ерларда етилади. Шунинг учун ҳам бу ерлар жуда азиз ва қимматлидир. Айниқса бу ердаги кишилар ҳамманинг ҳурматига лойиқ.

Менинг гапимдан Даврон ака мамнун бўлиб кетдики, хурсандчилиги унинг кўзидан, ўлтирган ерида бир қимирлаб кўйганидан билинди. Даврон ака ундан кейин Каримовга бир қараб кўйди.

— Уёқ-буёқдан анча суҳбатлашиб ўлтирдик. Каримов Даврон акага менинг колхозга нима учун чиққанимни ва колхоз ишлари билан танишишга қизиққанлигимни айтди. Ташқарига чиқдик. Даврон ака қаёққадир кетиб 10 минутча ўтар-ўтмас от олиб келди. Ёнида кўк той минган 45 ёшлардаги қорачароқ одам ҳам бирга келди. Кейин билишимча, бу одам Ленин номли колхознинг чорвочилик мудирини Холмурод Одиллов экан. Мен шу одам билан ҳамроҳ бўлиб колхозга жўнадим. Даврон ака районда озроқ иши борлигини ва буни тезда битириб етиб боришлигини айтди.

Холмурод ака оғир, камгап, ўйчан одам экан. Йўл-йўлакай гаплашиб кетдик. Иккаламиз кўпроқ қолоқ колхозлар ҳақида гаплашардик. Қишлоқ советидаги қолоқ колхозлардан ҳасрат қилиб қолди у. Қолоқлигининг сабабини сўрадим. Холмурод ака бу ҳақда билганича айтиб ўтди. Иккаламиз анча йўл босиб кўйдик. Биз кетаётган кўча катта тош йўлга тўташгандан сўнг, сал юриб чойхонага етдик. Чойхонанинг ёнида Ғаллаорол қишлоқ советининг идораси жойлашган экан. Холмурод ака отдан тушиб, қишлоқ советининг идорасига кириб чиқди. У билан бирга қишлоқ советининг раиси Тўланбой чиқди. У ҳам биз билан ҳамроҳ бўлиб олди. Тўланбой Одиллов „Нурли қуёш“ колхозига бораётган экан. Холмурод ака ундан у колхоздаги ишларни, ўрим-йиғимнинг қандай бораётганини сўради.

— Қишлоқ советдаги колхозлардан, — деб, гап бошлади Тўланбой, — Ленин колхозининг иши тузуқроқ. Мана Чкалов колхозининг ғалласи яхши бўлсаям пахта чопиғининг мазаси йўқ. „Нурли қуёш“ да бўлса ишга чиқмаётганлар кўпайиб қолди. Нега бундай деб сўрасак, ғалла яхши пишсин, ундан кейин бира тўла ишга ёпирилиб чиқамиз дейишади. Ишқилиб, ҳаммасининг ўзига яраша қамчилиги бор.

Тўланбой билан анча суҳбатлашиб борганимиздан кейин, у „Нурли қуёш“ колхозига бурилиб кетди.

Биз йўлда давом этдик. Холмурод ака:

— Бу йигит бизнинг колхоздан. Ўзимиз тарбиялаганмиз, анча иш билади, барака топкур жуда эпчил. Колхозма-колхоз югургани югурган.

Йўлимиз қир томонга кетган кўчага тушди. Кўча тўқой-

лик ўртасидан ўтган эди. Анча юрганимиздан кейин туқойлик томон бурилиш олдида, каттагина ариқ келди, отимиз блан кечиб ўтиб яна йўлга тушиб олдик.

— Ўғлим, — деди Холмурод ака қўлидаги қамчиси блан ўнг томондаги ерларни кўрсатиб, — Мана шу ерлар бизнинг колхозимизники.

— Мен қарадим, кўмкўк пахтазор кўринди. Пахтазордан юқорироқда пастак девор блан ўралган дарахтзорга кўзим тушди.

— Холмурод ака, мана бу деворнинг ичи қанақа жой?

— Бу бизнинг боқчамиз, Мана шу деворнинг ичи 9 гектар. Бу боғимизни ташкил қилганимизга уч йил бўлди. Ўтган йили мевасига оғзимиз теккан. Беш гектар ток эканмиз. Икки ярим гектари бўлса турли мевазор. Ярим гектарига ҳам унчамунча экилган. Боғимиз ташқаридан унча яхши кўринмайди. Аммо экилган нарсаларни жуда яхшилаб план блан экканмиз. Одамнинг қўли гул деб шуни айтадилар-да. Қадимги отабоболаримиз бекорга айтиб кетмаган бундай сўзларни. Мана, меҳнат қилган эдик, мақсадга эришиб қолдик. Колхозимизда жуда янгиликлар кўп. Ҳали қайсибирини ёзишни ҳам билмай қоласиз.

Холмурод ака жуда очилиб кетди. Биз электр сими тортилган ердан ўтканимиздан кейин, Холмурод ака менга қир бағрини кўрсатиб:

— Ҳўв, анави қир бағридаги ўй чага ўхшаб кўринаётган жой — колхозимизнинг электростанцияси, — деди.

— Қачон қуриб олгансизлар, — деб сўрадим.

— Бизнинг колхоздаги кўп янгиликлар уруш даврида бунёдга келди. Бу ГЭСни ўз кучимиз блан қуриб олганмиз. Тўрт йилдан бери қора чироғ еқмайдиган бўлдик. Колхозимиздаги 119 хўжаликнинг ҳаммасида электр бор. Колхозимизни бундан икки йил олдин телефонлаштириб олганмиз. Ҳаммамизнинг уйимизда радио вадаванг. Концертларни эшитишга ҳеч бўш келмаймиз. Ипидан-игнасигача эшитамиз. Кўпчилик уйларда приёмниклар ҳам бор. Буни қарангки, электр станциясининг усталари ҳам ўзинмиздан чиқишган. Бизнинг қишлоқлилар бўш келишмайди. Успириин йигитлардан Оллоберди Избосаров, Жўрабой Мирзақулов ва яна бир йигитимиз Тошкентга бориб, электрчиликка ўқиб келишган. Бизнинг чироғимиздан кўшни колхозларимизнинг ҳам уйлари равшан. Станциядан нарига кетган сим ёғоч Чкалов колхозига боради. Улар ҳам биздан жуда хурсанд бўлишган.

Ғапимизнинг мавзу'и чорвочиликка кўчди.

— Колхозчиларимизнинг пичоғи мой устида. Сигири бўлмаган хонадон йўқ. Ба'зиларимизда иккита-учтадан сигир бор. 5-6 тадан бўрдоқи қўйларни айтмайсизми. Колхозимизнинг ўзи ҳам чорвога бой колхоз ҳисобланади. 2 мингга яқин қўйимиз бор. Тоққа чиқариб юборганмиз. Мен тунов

куни тоққа чиқиб келдим. Қўйлар дейман роса семириб кетибди. Наҳ думбасини кўторолмайди жониворлар. Бир чўпонимиз бор, барака топкур ўз хўнарига қизиқади, шу колхозли Абдурасул аканинг ўғли, оти Қурбон. Колхоз ишига жонини ҳам қурбон қиладиган йигит чиқди. Ёши 24-25 ёшларда бўлса керак. Қурбонбой бу йил ўзи боққан қўйларидан 616 та қўзи олди. Колхозимизнинг қора моли ҳам а'золаримизникидан ташқари 150 га етди. Колхознинг 124 та йилқиси бор. Бу йил 21 та сигиримиз туғди. 17 та қулин олинди. Йилдан йилга колхозимиз бойиб бормоқда. Колхоз уруш бошланган йилларда анча ёсанкираб қолган эди. 1943 йиллардан бошлаб ўзини ўнглаб олабoshлади.

Биз гап блан овора бўлиб, идорага яқин келиб қолдик. Отдан тушдик. Колхоз идорасига яқин жойда ҳовуз бор. Унинг бўйида каттакон сада соя ташлаб турипти. Биз гулзор ёнидаги йўлакдан борар эдик. Идорага кираверишда ҳам кичкина гулзор бор экан. Унинг гуллари чамандек бўлиб очилган.

Бизни раиснинг кабинетига бошлаб киришди. Шинамгина ясатилган хона. Унда девон, стол, стул. Деворда ўртоқ Сталиннинг маршал формасида тушган каттакон портрети турипти. Кабинетга кирганимиздан кейин, четроқдаги стол да тўлагина бир йигит нималарнидир ёзиб ўлтирар эди. У колхознинг бош табельчиси эди. Холмурод ака узур сўраб чиқиб кетди. Мен ҳалиги йигит блан анча суҳбатлашиб ўлтирдим. Идорага 27-28 ёшларидаги озғингина бир йигит кирди. У ҳам бизнинг суҳбатимизга қўшилди. Кейин билишимизча унинг номи Отабек экан. Утган йил бухгалтер бўлиб ишлаган. Бетоблиги туфайли ҳозир ишламайди. Колхознинг агитация ишларида ёрдамлашиб юради.

Ярим соатча гаплашиб ўтирганимиздан сўнг раис ва колхоз бухгалтери кириб келишди. Мен бу йил Ленин колхозидан мўл ғалла ҳосили етказилганлиги учун ҳукуматимиз томонидан мукофотланган кишиларни билардим. Буларнинг рўйхати ён дафтарчамда бор эди. Колхоз бўйича, энг биринчи марта билишимча, Ғаллаорол районидagi колхозчилар орасида ғалла масаласида биринчи мартаба Избосар ота Турдибоев Ленин ордени олган бўлса керак.

— Даврон ака, бу Избосар отамизни қандай учратилса бўлади — дедим. Бу гапни айтмасимдан олдин кўнглимда Избосар ота звеносига боришни жазм қилиб қўйган эдим. У одам блан мириқиб суҳбатлашиш, унинг ерларини ўз кўзим блан кўришни, гаплашишни истардим. Даврон ака:

— Мулла, сиз овора бўлманг. Ҳозир от юбориб, Избосар отани қирдан олдириб келамиз. Мана, салқин жой, бемалол суҳбатлашиб оласиз.

— У, киши ишдан қолади. Ҳозирги кун ҳаммамиз учун ҳам ғанимат. У киши блан иш жойида суҳбатлашиш керак, — дедим. Улар менинг бу гапимдан жуда мамнун бўлишди.

Мен Отабек блан биргаликда қирга чиқмоқчи бўлдим. Раис ва бошқа кишилар қолишди.

Отабек иккаламиз иккита от миниб, қир томонга йўл солдик. Ана, пастки-баландликлардан ўтиб, қирга чиқиб бораётирмиз. 10 минутча йўл юрганимиздан кейин, қир бошланди. Биз сап-сариқ буғдойзор орасидан ўтган тўғри арава йўлига тушиб олдик.

Олдимизда уфуққа туташиб кетган ғалла майдони. Бошоқлар ҳар томонидан сидирғасига тебранади.

— Бу йил буғдойларимизнинг бўйи ўтган йилгидай эмас. Ўтган йил одамни нах кўмиб юборар эди. Бу йил уларнинг бўйи паст бўлишга қарамай, унинг мағзи жуда тўқ. Бунақа буғдойнинг нони ҳам жуда мазаллуғ бўлади. Сиз бунақа ерларда кам бўлганга ўхшайсиз-а?

— Жуда кам бўлганман. Бунақа бўғдой қирларида бўлмаганман.

Отабек биз кетаётган ердан 300 метрча наридаги ҳайдалиб мола босилган қизғиш бир бўлак қирни кўрсатади.

— Ҳўв, анави колхозимизнинг қовун полизи. Яқиндагина қовун, тарвузни экиб бўлдик. Ўша ернинг ҳаммаси 80 гектар. Балки, бу ердан озгина кўринса керак.

— Қир-ку бу ер, сув қаёқдан келади?

— Сувсиз бўлаверади.

— Сувсиз қовун-тарвуз бўлармишми?

— Ишонаверинг. Бунинг ҳам илми бор, бўлади. Ерн-уч-тўрт марта чуқур қилиб ҳайдалади, кейин қўлинг ўргулсин қилиб мола босилади. Бир ғайрат қилинади-ю, кечаси уруғни экилади, ҳайдалган ер кечаси ўзига намликни тортиб олади. Тунда экилган уруғ нам тупроқ блан ўзининг бағрида намликни сақлаб қолади. Шу орқали қовун уруғи униб чиқади. Кейин суғорилмайди, чопилмайди ҳам. Шундай ўзи бўлаверади. Жуда ширин бўладик, асти қўяверинг, наҳ тилингизни ёриб юборади. Ўтган йил анави қирга қовун эккан эдик. Ўша еримиз 92 гектар келиб қоларди — деди ва қирнинг ён томонидаги буғдойи сарғайиб ётган узунроқ қирни кўрсатиб, — ҳар қовунлар бўлдик, ақлнинг ҳайрон қолади. 35 килограмм келадиган қовунлар ҳам бўлди. Пишган қовунларни йиғиштириб олишда шошиб қолдик. Шу қовундан колхозимизга бир миллион сўмдан ортиқ даромад келди. Мунақа усул бошқа жойларда кам қўлланса керак. Қўлланганда ҳам бундай ҳосил бермайди. Колхозчиларимизнинг ҳар меҳнат кунига 2 килограммдан қовун-тарвуз тақсимланди. Қовуннинг қолганларини Самарқанддаги ишхоналарга олиб бориб, хизматчиларга арзон нарх блан сотдик. Жуда сенже-менже бўлди.

Мен Отабекнинг гапини бўлдим.

— Колхоз а'золари жуда тўқ яшасалар керак-а?

— Эҳҳа, нимасини айтасиз. Колхозчиларимизнинг кол-

хоздан олган бир йиллик даромади 5 йилга етади. Улар ўтган йили ҳар меҳнат кунига 4 килограмму 150 грамм буғдой, 1 килограмму 700 грамм арпа, 400 грамм зиғир, 70 грамм гўшт олишди. Колхозимиз давлат планини ошиғи блан бажарган. 2 минг 114 центнер ғалла топширдик. Давлатга 426 центнер ғалла қарз берганмиз. Бу йил ҳам 2 минг центнердан ортиқ ғалла беришга аҳдимиз бор. Бу йил 772 гектар буғдой, 80 гектар зиғир, 169 гектар арпа экканмиз.

Йўлда давом этаётирмиз. Буғдойзор орасидан кетаётган арава йўл тамом бўлиб, ёлғиз оёқ йўлга айланди. Отимиз-олдинма-кетин бораётир. Бу суқмоқ йўл блан икки қир ўртасидаги чуқурликка тушдик. Кейин кўз олдимиздаги тикка қирга қия, йўл солдик.

Гаплашиб кетаётирмиз. Мўлжаллаган қирга ҳам чиқиб олдик. Бу қирга арпа экилган эди. Арпа жуда пишиб кетса, унинг ялтираши кўзни жуда қамаштириб юборар экан. Отимиз блан қирнинг тепасига арпапояга чиқдик. Бу ерлардаги арпаларни ўриб бўлишган эди. Узоқда чайла кўринди. Отимизни ўша томонга бурдик. Кун жуда исиб кетган. Қуёшнинг нурида баданларимиз эриб кетаётгандек эди. Арпа ўраётганларга яқинлашиб қолдик. Отабек отини пастроқда тиззаси блан арпа боғини босиб боғлаётган бир одамга томон бурди.

— Ҳорманг, Ҳасан ота, — деди Отабек. У одам арпа боғини боғлаб бўлган эди. Қаддини кутариб қаради:

— Саломат бўлинг, келинглар — деди Ҳасан ота.

— Избосар ота звеноса қаерда ишлаяпти? — деди Отабек.

Ҳасан ота кун тифига қараб тургани учун чап қўлини пешонасига саябон қилиб туриб:

— Ҳўв, юқори қирга ўтиб кетишган. Қизил байроқ ҳам ўшаларда. Стахановчасига арпа ўришяпти. Бизлардан ўзиб кетишган, — деди. Бу одам иккинчи бригаданинг а'зоси. Менинг фаҳмимча 50 ларга яқинлашган бўлса керак. Тепасида байроқ хилп-хилп қилаётган чайлага кўзимиз тушди. Отабек блан яна илгарига, байроқ томонга, Избосар ота звеноси томов йўл олдик. У блан иккинчи бригада а'золари ишлаётган ерга етиб келдик.

Колхоз бўйича 5 та ғалла бригадаси бор. Ҳозир бешолови ҳам арпа ўроғида. Биз арпа ўраётган эркак, аёл, қизлар, йигитларга „ҳорманглар“ дея илгари кетаётирмиз. Ўроқчиларнинг юзлари янги ёпилган нондек қизариб кетган. Терлашган. Тўртта чайладан ўтдик. Ҳарбир бригаданинг ўзига битадан чайласи бор. Бешинчи чайлага ҳам етишимизга яқин қолди. Қун тўпотарга яқинлашиб қолган эди. Чайла ёнига келиб отдан тушдик. Қирда юздан ортиқ ўроқчи бор эди. Бир четдан ўриб, боғ-боғ қилиб юмалатиб кетишмоқда. Бўш-бекор турган одам йўқ. Биз чайлага келганда унинг ичида 19-20 ёшлардаги йигит нималарнидир ёзиб,

ҳисоблаб ўлтирар эди. Бизга кўзн тушгач, қилаётган ишини йиғиштириб қўйиб, келди, Иккаламиз блан саломлашди. Кўришдик. Отимизни унга топширдик. Ўзимиз ўроқчилар томонга йўл олдик. Отабек ўроқчиларнинг ҳаммасини танийди. Узоқроқда бир чол иштаҳа блан арпа ўрарди. Отабек менга қараб:

— Ана, Избосар ота шу киши, — деди. Яқинлашиб бордик. Ишлаётган хотинлар, эркаклар, йигитлар дам ўтмай қараб-қараб қўйишаётганини мен сезиб турардим. Уларнинг қандай қилиб ўроқ ўраётганига, бир пастда боғлаб ташлаётганига қизиқар ва ҳайрон қолардим. Отабек блан Ҳалиги одамга яқинлашдик:

— Ҳорманглар-ў, ялписига, дедик.

— Саломат бўлинглар! — деб қўйишди. Избосар ота қайрилиб қараб:

— Саломат бўлинглар! Келинлар, қайси шамол учирди, баракалла, баракалла — деб биз блан қўл олишиб кўришди.

— Қалай, ота, бақувватмисиз, чарчамай юрибсизми? — деди Отабек. Нарироқда ўроқ ўраётган 40 ёшлардан ошиқ бир ўроқчи биз блан келиб кўришди. Бу одам Избосар ота звеносининг а'зоси Эшмат Эшонбоев эди. У кунига бир ярим, икки норма бажарар экан.

Избосар отанинг меҳнат блан пишганлиги гавда тузилишидан кўриниб турарди. Зуваласи пишиқ, гавдаси кичикроқ бўлишига қарамай, суяклари йўғон—йўғон эди. Ранги буғдой рангда-ю, аммо офтобда анча қорайиброқ қолгани сезилиб туради. Қўли ҳам жуда қадоқ бўлиб кетган экан. Буни қўл бериб кўришган зоҳотиёқ сезиб олган эдим.

— Э, ўғилларим-э, меҳнат одамни чарчатар эмишми, мана борган сари куч йиғиб, қирчыллама йигит бўлаяпмиз. Меҳнат қилган қаримас деб айтиб кетишган эди, ота-боболаримиз. Мени қўяверинг, анави чолнинг ишлашини қаранг, „давай“ йигитларинг блан бел олишаман дейди хумпар чол, — деди 60 ёшлардаги оқ соқолли бир ўроқчини кўрсатиб. У Йўлдош ота Ҳасанов эди.

Биз келгандаёқ вақт тушки овқатланиш пайти бўлган эди. Қўшни қирда иккинчи бригада томонидан занг овози эшитилди. Бу блан ўроқчиларни тушки овқатланиш учун чақирилди.

Отабек, Избосар ота ва бригадир Тожи ака далани айланиб келиб, чайлага кирдик. Чайладан нарироқда ўлтирган хотин-қиз ўроқчиларга бир кампир гўжа сузиб берар эди. Булар Избосар ота звеносининг ўроқчилари эди, шу доврага яна беш-олтита қизлар келиб қўшилишди. Булар эса шу бригаданинг иккинчи звено а'золари. Бизнинг чайлада Избосар ота, бригада бошлиғи Тожи ака Муродов, табельчи Журабой, ҳалиги Избосар ота махтаган чол Йўлдош ота Ҳасанов, иккинчи звено бошлиғи Ҳамза Дустмуродов, ўроқчи

йигитлардан Оллақул ва бошқалар ўлтирар эдик. Шу маҳалда иккинчи бригаданинг табельчиси Ҳайдар Йўлдошев келди. Мен зўр бериб Избосар отани гапга солмоқчи бўлардим, гоҳо жям бўлиб унинг ҳарактерини, дилини билиб олишга тиришардим. Избосар ота бугдойнинг хикматли эканини гапириб ўтди. Отабек овқатдан кейин Избосар отага ўз тажрибасини сўзлаб беришини сўради.

Избосар ота анча ўйлаб нима дейишини билмай қолди.

— Ота, қилинган ишлардан аввал сўзлаб беринг, кейин ўзингиз ҳам қизиқиб кетасиз, — деди бригада бошлиғи Тожи ака.

— Қизиқ айтасиз-а, Тожибой, бир-икки жойда махтаниб юрганмидик, — деди қизаринқираб Избосар ота. Отабек гапнинг ётиғи блан тушунтиришга киришди:

— Избосар ота, бу ўртоғимиз сизнинг доврўғингизни эшитиб, газетага ёзгани кепти, — деди кулгуси қистаб Отабек. Избосар отанинг ўғли Жўрабой бунга кулиб юборди.

— Ўғилларим, мава меҳнат қилаяпмиз. Хўш, ҳаммамиз ҳам биламиз, — ота-боболаримиздан қолган қимматли ва ҳикматли сўз бор. Дангаса булма, бахтсиз бўлмайсан, дейишган.

— Жуда одилона гап, — деб қўйди бригадир Тожи ака.

— Шундай экан, — яна гап бошлади Избосар ота, — ишлаган, меҳнат қилган киши кам бўлмас. Ишлаганимиз учун шунчалик баобрў, иззат-ҳурматга лойиқ бўлмоқдамиз. Аммо меҳнатни оёқ ости қиладиган довр бўшқа-ю, уни қадрлайдиган давр бошқа экан. Биз ёшлигимизда ҳам меҳнат қилардик. У давр бошқа эди. Ҳалиги айтгандай меҳнатимиз қадрланмасди. Чунки, у вақт ҳақиқат ўз йўлини тополмаган эди-да. Шунинг учун шундақа бўлгандир деб ўйлайман ўзимча. Ҳозир ундай эмас. Меҳнатинг зойи' кетмайди. Отам ҳам ғаллакор деҳқонлардан эди. Ишни пухта қилишни, қалбакичилик қилмасликни ўргатар эди. Ғаллакорлик ҳам жуда назик касб. Нечоғлик хўш'ёр ва меҳнат севар бўлишни талаб этади. Ба'зилар ғаллани бир бор экасан, кейин ҳеч меҳнат қилмай ўриб олаверасан деб айтишади. Бу қуруқ гап. Ўтган йили ҳар йилдагиларга қараганда мўл ҳосил олдик. Звенoмиз 20,6 гектар ернинг ҳар гектаридан 30,2 центнердан бугдой олди. Бизнинг колхозимиз ташкил бўлганига ҳам анча йиллар бўлиб кетди. 20 йиллар бўлди чамаси. Колхозимиз шундан бери ғалла экади. Яхши меҳнат қилиб, йилдан-йилга ҳосилни оширмоқдамиз. Мен ўз ишимда шундай тажрибаларни ма'қул деб биламан. Шундангина қилган меҳнатимдан мўлжаллаган ҳосилни оламан. Биринчи галда уруғ сочиладиган ернинг фе'лини, қанақа эканлигини, ернинг куч-қувватини билиб олиш, ўрганиш зарур. Бунда меҳнат бекор кетмасликни кўзда тутилади. Буни билиб олингандан кейин, албатта ерни кузда ҳайдаш зарур. Куз ҳайдаган юз ҳайдагандан ортиқ бўлади. Ҳосил-

нинг мўл бўлиши экиладиган уруғга ҳам боғлиқ. Уруғнинг сарасини танлаш ва тозалаб экиш керак. Экиладиган уруғ мўлжалдаги ерга жуда порам келишини аниқ билиш катта фойда келтиради. Мана, айтайлик, ер ҳам танланди, яхшилаб ҳайдалди, уруғни ҳам сараланди. Энди иш куч блан пайтда қолди. Экиладиган уруғни ма'лум бир пайтда экиш керак. Бунда обҳавони жуда яхши ўрганиб олинмаса, ишнинг пачаваси чиқади. Ҳамма вақт куч етарли бўлиши лозим. Мана юқоридаги айтганларим, уруғ экилгунча, униб чиққунча бўлган тажрибаларимиздан ба'зи бирларидир. Юқоридаги ишлар бажарилгандан кейин ҳам қараб туриш керак эмас. Ба'зида ўт босиб кетади. Бунда ўташ керак. Ҳарҳил касал тарқалса, у кўпаймасдан олдини олиш зарурдир. Ўриш, янчишда ҳам катта тажриба керак. Авжи тобида ўроққа тушиш ҳосилни қўлдан бой бермасликка сабаб бўлади. Агар ўроққа эртaroқ тушсангиз дон пучроқ ва намроқ бўлиши мумкин. Агар аксинча, кечроқ ўроққа тушсангиз-чи, бунда қовжираб кетиб қолиб, донларнинг кўпроқ тўкилишига, нобуд бўлишига йўл очган бўласиз.

Избосар ота бошидан тўпписини олиб, бир қўли блан сочини сийшалади-да, яна гап бошлади:

— Айтгандай, ҳозирги вақтда агрономнинг гаплари ҳам ма'қул. Унинг гаплари илмга асосланади-да. Кўпинча бунга қойил қолиб қўямиз. Буғдойларимизнинг янги-яғни номи бор. Уларнинг агрономлар тажрибада топишди. Айниқса, районимиздаги совхозларда, топилган янги хил буғдойлардан „Ватан“ деган буғдойнинг ҳосили жойида, мазали ва мағзи тўқ. Ишқилиб, мана ишлаб келаямиз. Ҳар йили неча мартадан мукофот беришади.

Бригадир Тожи ака гап бошлади:

— Бригадамиздаги барака топкурлар яхши ишлашади. Мана ҳаммамиз қирга кўчиб чиқдик. Ана ўзянгиз ҳам кўрдингиз, девдай ишлашмоқда. Айниқса Избосар отамизнинг звеносида ударниклар сероб. Йўлдош отамиз ўримда ёшларга бош бўлмоқда. Кунига бир ярим-икки норма бажаради. Меҳнатсевар қизлардан Инобат Норматова, Зиёда Холбўтаева, Оққиз Давронова, Эшбеквой акамнинг қизи Шарофатойлар жуда газетада махталса арзийдиган иш қилмоқдалар. Агар ул-бул ёзмоқчи бўлсангиз шуларнинг ҳам номини эслаб ўтасиз-да, мулла—деди менга қараб. Яна давом этиб:

— Избосар отамиз ҳам ҳалол меҳнат қилгани учун Ленин ордени блан мукофотланган. Отамизнинг олган ҳосили ордenga арзийди. Ахир, бундай ҳосилни районимиздаги колхозларнинг ҳечбирида учратаолмаймиз. Лекин совхоздагиларнинг бизга қараганда анча илғорлик томони бор. Улардан ўрнак олишга ҳаракат қилмоқдамиз. Избосар отамиздан ташқари, мана раисимиз Даврон ака Йўлдошев ҳам, иккинчи бригадамизнинг бошлиғи Холмат Холмирзаев, ҳо-

силотимиз Эрбута Холматовлар ҳам Меҳнат Қизил Байроқ ордени блан мукофотландилар.

— Тожи акамиз ҳам Меҳнат Қизил Байроқ ордени блан мукофотланганлар,— деб қўйди табелчи Жўрабой.

Булар блан суҳбатимиз тугатгандан кейин, иккинчи бригадага ўтдик. Бригадир Холмат отанинг ишлари, планлари блан танишиб олдик. У ўтган йили 20,3 гектар ернинг ҳар гектаридан 30,2 центнердан буғдой ҳосили топширди. У ҳам, Избосар отадан қолишмай, ўз тажрибаси, меҳнатни уюштириш масаларида анча гаплар айтди.

Кун пастга анча оғиб қолган эди. Биз келган йўлимиз бўйлаб яна қишлоққа жўнадик. Ҳуроқчилар Ҳуроқда. 5-нчи бригададан ўтаётганимизда, унинг Ҳуроқчилари қия қирнинг пастидан юқори томонга қараб қатор бўлишиб арпа ўраётган эдилар. Мен буларни куриб, айниқса киноларда аскарлар тепаликни ишғол қилиш учун қилинаётган ҳужумига ўхшатар эдим. Ҳақиқатан ҳам бу ер меҳнат жанги. Жангчиларимиз қон тўкиб, ғалабани қўлга киритганлар. Колхозчиларимиз эса, меҳнат қилиб, пешона тери тўкиб, ғалабани,— ҳосилни қўлга киритаётирлар.

Биз қишлоққа томон борардик. Узоқда кўм-кўк бўлиб колхоз қишлоғи кўринарди.

— Избосар ота блан кўпроқ суҳбатлашаолмадик. Чунки ишдан қолдириб қўймайлик деган андишага бордим,— дедим Отабекка. У индамади. Кейин ўзи гап бошлади:

— Раисимиз Даврон Йўлдошев колхоз бўйича 41, 1 гектар ернинг ҳар гектаридан 30, 2 центнер буғдой олгани учун мукофотланган. Бу йил Избосар ота 86 гектар буғдой, 18 гектар арпа, 12 гектар зигир, 7 гектар кунжит, 2 гектарча жуҳория өкди. Бу йил ҳам булардан мўл ҳосил олишимиз турган гап. Избосар отанинг 4 та азамат ўғли бор. Биря ҳалиги табельчи Жўрабой, бири Оллақул, у колхозимизнинг ГЭС ида ишлайди. 16 ёшлардаги Ҳудойберди деган ўғли 5-нчи синфни битирди. Ҳозир каникул бўлгани учун колхозда аравақашлик қиляпти. Отанинг катта ўғли армияда, чегарачи. Хат келиб туради. Ўтган йили Избосар ота колхоздан жуда катта даромад олди. Отанинг ўзи 480 меҳнат куни ишлаган экан. Уни қарангки, хўжалиги бўйича 45 центнерга яқин буғдой, 6 центнер арпа, 2 центнер зигир, иккита қўй, 15 центнер қовун-торвуз олишди!

Июнь ойининг бошларида Ғаллаорол районига борганим, Ленин колхозидаги орденли звено бошлиғи Избосар отанинг чайласига тикилган қизил байроқнинг ҳилпираши, саёқ дуҳобадек товланаётган буғдойзор, қир бағридан қирнинг тепасига кўтарилаётган Ҳуроқчилар кўз олдидан срасра кетмайди.

1948 йил, июль.

Н. Г. ЧЕРНИШЕВСКИЙНИНГ ТУҒИЛГАНИГА 120 ЙИЛ
ТЎЛИШИ МУНОСАБАТИ БЛАН

П. ФЕДОСЕЕВ

**БУЮК РУС МУТАФАККИРИ ВА
РЕВОЛЮЦИОНЕРИ**

Рус озодлик ҳаракатида Николай Гаврилович Чернишевский кураш майдонида ўзининг қудратли кучини кўрсата бошлагандан бери юз йилча деярлик вақт ўтди. Шу ўтган юз йил тарихий тараққиёт сур'атларининг тез бўлиши, синфий курашнинг кескинлиги ва ўткурлиги жиҳатидан жамиятнинг бутун ўтмиш тарихида тенги бўлмаган бир давр бўлди. Чернишевскийнинг ватани инқилобий ўзгаришларнинг буюк йўлини ўтиб, ўтмишда ўзини бўғиб келган ижтимоий ва сиёсий зулм занжирларини парчалаб ташлаб, ўзини барча паразитлар, текинхўрлар ва қонхўрлардан тозалаб, таниб бўлмас равишда ўзгардики, Чернишевский ҳам мана шундай паразитларга, текинхўрларга, қонхўрларга қарши жуда катта ғайрат блан курашган эди.

Большевиклар партияси ва бутун совет халқи Россиядаги илмий социализмнинг буюк салафи бўлган Чернишевскийга ва унинг Ватанимизни инқилобий тарзда янгилаш ишига қўшган ҳиссасига жуда баланд баҳо бермоқдалар. Чернишевскийнинг номи рус халқи учун миллий ғурур манба'и бўлиб қолди. Ўртоқ Сталин, 1941-нчи йил олтинчи ноябрьда, Октябрь социалистик революциясининг 24 йиллиги тўғрисида қилган ва бутун совет халқининг эсидан чиқмайдиган докладда, Чернишевский номини рус миллатининг ҳаёт кучини, ижодий даҳосини ва енгилмаслигини гавдалантиручи шу миллатнинг энг яхши кишиларининг номлари блан бир қаторда тилга олди. Совет Иттифоқининг ҳамма халқлари, ижтимоий ва миллий зулмга қарши хормай-толмай курашиб, мамлакатимиздаги барча миллатларнинг илғор демократик маданиятини ривожлантиришга самарали та'сир ўтказган Чернишевскийнинг хотирасини ҳурматлаб ёдламоқдалар.

Чернишевский крепостнойликка ва ҳарқандай эксплоатацияга қарши олиб борган ўзининг инқилобий кураши блан, ўзи-

нинг зўр илмий асарлари ва фoш қилучи оташин мақолалари блан, бутун тараққийпарвар инсониятнинг таҳсин ва ҳурматига сазовар бўлди. Чернишевский асарларини диққат блан ўрганиб, бу асарларга баланд баҳо бериб келган, унинг фаолияти ва тақдирига ниҳоят даражада қизиқиб қараган Маркс Чернишевскийни буюк рус олими ва таъкидчиси, XIX асрнинг ўрталаридаги рус инқилобий ёшларининг устози ва йўлбошчиси деб атаркан, бу блан бутун дунё социалистларининг халқ оммасини озод қилиш учун курашаётган фидокор рус революционерига бўлган ҳурмати ва миннатдорчилигини билдирди.

Николай Гаврилович Чернишевский тарихнинг шундай буюк арбобларидан биридики, бу арбоблар фақат ўз замонларидаги озодлик ҳаракатигагина эмас, ҳатто кейинги авлодларнинг ҳам инқилобий курашига қудратли таъсир ўтказиб келдилар. Ленин рус инқилобий ҳаракатининг тараққиётида, социалистик ғояларни тарғиб қилишда ва кўп сонли рус революционерлари кадрларини тарбиялаш ишида, Чернишевскийнинг жуда катта роль ўйнаганига баҳо бериб, уни Марксгача бўлган даврнинг буюк рус революционери ва буюк рус социалисти деб ҳисоблади.

Чернишевский ўз замонларидаги кўзга кўринган илғор кишиларни ўз атрофига тўплади. Чернишевскийнинг Добролюбов, Салтиков-Шчедрин, Некрасов ва бошқа сафдошлари рус озодлик ҳаракатида ва рус маданиятини тараққий қилдиришда жуда катта роль ўйнадилар.

Чернишевскийнинг инқилобий фаолияти деҳқонлар ислоҳоти деб аталган ислоҳотни ўтказиш йилларида жуда авж олиб кетди. 1854—1856 йиллардаги Қрим урушида чор Русиясининг мағлуб бўлганлиги ўша вақтдаги Русиянинг крепостнойлик асосига қурилган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тузуми бутунлай чириб кетганлигини кўрсатди. Крепостной деҳқонларнинг ўз озодликлари учун олиб бораётган курашлари ўша йилларда жуда кучайиб ва кенгайиб кетди. Деҳқонларнинг қўзғолони бутун мамлакатга худди тўлқин каби ёйилмоқда эди. Ўқучи ёшлар ва пешқадам зиёлиларнинг кенг доираси орасида инқилобий ҳаракат кучайиб кетди. Қишлоқ блан жуда яқиндан боғланган ва „Ислоҳот“ тўғрисидаги овозаларни эшитиб ғалаёнга келган шаҳар камбағаллари ҳам туғён кўтармоқда эди. Худди ўша вақтда кучайиб кетган поляклар қўзғолони чоризмнинг позициясини заифлаштириб, умум Русия миқёсидаги демократик лагерни кучайтирмоқда эди. Русияда инқилобий ғалаён етилиб келмоқда эди!

Чор ҳукумати крепостнойлик ҳуқуқини сақлаб қолиш мумкин эмаслигини кўриб ва деҳқонлар революциясидан ўлғидай қўрқиб, ислоҳот тўғрисида ўз гап очишга мажбур бўлиб қолди ва деҳқонлар ўзларининг настандан туриб озод

қилишларини кутиб ўлтиргандан кўра юқоридан туриб ислохот э'лон қилишни афзалроқ деб билди. Чор ҳукумати крепостнойлик ҳуқуқини бекор қилиш тўғрисидаги бу ислохотни крепостникларнинг ўз қўллари блан ўтказди. Крепостниклар эса деҳқонларни талаб, уларни помещчикларга қул қилиб қоядирмоқ учун бутун ҳийла-найранглар ва маккорликларни ишлатдилар.

Чернишевский ва унинг тарафдорлари бу „ислохот“нинг крепостниклар манфаатига хизмат қилаётганлигини очиб ташлаб, крепостнойлик тузумини бутунлай тугатишга уриндилар ва чор самодержавиясини шипириб ташлаши лозим бўлган халқ революциясига умид боғлаб, иш кўрдилар. Цензура томонидан ҳарқандай тўсиқлар кўйилганига қарамай, Чернишевский ошкора нашр қилинган китоблар ва мақолаларда крепостнойлик ва чоризм тартибларининг зулмини очиб ташлади, деҳқонлар революциясининг бўлиши муқаррар ва зарур деган ғояни тарғиб қилаолди. Чернишевский томонидан „Бойлар қўлидаги деҳқонларга“ деб чиқарилган варақада у деҳқонларни инқилобий кўзғолонга тайёрланишга чақирди.

Чернишевский утопик социалист эди. У пролетариатнинг жамиятни социалистик асосда қайтадан тузишга қодир бўлган куч эканлигини тушиниш даражасига етмади. Лекин социализмни тинчлик йўли блан вужудга чиқариш мумкин деб ҳаёл қилиб юрган Ғарб утопик социалистларидан Чернишевскийнинг фарқи шуки, у революция қилмасдан туриб социализмга йўл очиш мумкин эмаслигини тушинар эди. Чернишевский социализмни бун'ёдга келтирмоқ учун эксплуататор синфларни революцион куч блан ағдариб ташлаш зарурлигини тушинмаган сен-симончиларни, фурьерчиларни ва луйбланчиларни масхара қилиб ёзди. Уртоқ А. А. Жданов айтиб ўтганидек, Марксга қадар бўлган даврдаги ҳамма социалистлардан фақат Чернишевский илмий социализмга ҳаммадан кўра кўпроқ яқинлашди. Чернишевский коллектив меҳнатни астойдил тарғиб қилучи пропагандист эди. У санотда ва қишлоқ хўжалигида коллектив бўлиб меҳнат қилгандагина шундай коллектив меҳнат инсониятни бахт йўлига олиб чиқиб, одамларнинг барча ижодий қобилиятларини ривожлантиришини та'минлайди деб ҳормай-толмай исбот қилиб келди.

Крепостник-помещчиклар ва уларга бош бўлган подшо ҳамда унинг яқинлари Чернишевскийдан қўрқар эдилар ва уни деҳқонларни озод қилиш учун курашга бош кўтариб келаётган йўлбошчи деб, уни ниҳоят даражада ёмон кўрар эдилар. Чор ҳукумати Чернишевскийни Петропавловский қал'асига қамаб қўйиб, сўнгра эса ҳечқандай юридик асос ва далил бўлмагани ҳолда каторгага ва умрбод сургунга ҳукм қилиб, ундан жуда қаттиқ ўч олди.

Ўша вақтдаги либераллар я'ни буржуазиянинг мафкурачилари ҳам Чернишевскийнинг номини эшитишни асло истамас эдилар. Либераллар озодлик, ислоҳатлар туғрисида ҳечбир тўхтамай гапирсалар ҳам, лекин революциядан ниҳоят даражада қўрқар эдилар ва ҳақиқатда инқилобий халққа қарши курашда крепостниклар партиясининг иттифоқчиси бўлиб қолдилар. Либераллар крепостниклар блан олишган вақтларида фақат деҳқонларни талаш орқасида ўзларига қанча ҳисса берилиши туғрисидагина жанжаллашар эдилар.

Ленин бундай деб ёзди:

„... Чернишевский фақат социалист утопистгина бўлиб қолмади. У революцион демократ ҳам эди, у деҳқонлар революцияси туғрисидаги идеяни, омманинг барча эски ҳокимиятларни ағдариб ташлаш учун кўрашуви лозим деган идеяни — цензуранинг тўсиқ ва ғовларидан ўтказиб, — ўз давридаги барча сиёсий воқиаларга инқилобий руҳда та'сир ўтказолди. Либераллар аввал бўяб кўрсатган, сўнгра эса ҳатто махтаб юрган 61-нчи йилги „Деҳқонлар ислоҳоти“ни у разиллик деб атади, чунки у бу ислоҳотнинг крепостниклик характерида бўлганлигини аниқ кўрди, озод қилучи либерал жаноблар деҳқонларни дарахт пўстини шилгандек шилаётганликларини аниқ кўрди. Чернишевский 60-нчи йилларнинг либералларини „маҳмадоналар, мақтончоқлар ва ахмоқлар“ деб атади, чунки у ўша либералларнинг революциядан қўрққанликларини, бетайинликларини ва мулкдорларнинг кучи олдида тиз чўкиб та'зим қилаётганликларини аниқ кўрди“ (Асарлар, 17 том. 97 бет).

Чернишевский ўз тарафдорларини ва ўзига эргашучиларни мурасасиз инқилобий кураш руҳида, либерализмга нафрат ва душманлик блан қараш руҳида тарбиялади. Чернишевский либералларга қандай муносабатда бўлиш масаласида Чернишевский блан Герценнинг ораси анча бузилиб қолди, чунки ўша вақтда Герцен либерализмга мойил бўлиб, либералларни Чернишевскийнинг танқидидан ва Чернишевский раҳбарлигидаги „Современник“ журналининг танқидидан ҳимоя қилиб мақолалар ёзди.

Чернишевский Герценнинг рус зиёлилари орасида та'сири катта эканлигини назарда тутиб, у блан гаплашмоқчи бўлди ва шу мақсад блан Лондонга борди. Чернишевский Герценнинг либералларни ҳимоя қилаётганлигига ғазабланиб, унга қуйидаги гапларни айтди:

— Сиз бу дангасалар, текинхўрлар, ишёқмаслар, қўлни совуқ сувга урмайдиган танбалларни нимага ҳимоя қилаяпиз?

Герцен либералларнинг ҳеч иш кўрсатмаётганликларига Русияда ошкора ижтимоий фаолият кўрсатиш мумкин эмаслигини баҳона қилган эди, Чернишевский бунга жавобан:

— Белинский бемалол ёзар эдику, у қўл қовуштириб ўтирмадику! — деди.

Чернишевский, гиламлар устида ва чиройлик уйларда ўтиришга ва Невский проспектида сайр қилиб юришга ўрганиб колган одамларнинг ўзларини жамоат арбоблари деб кўрсатишлари асло тўғри келмайдиган гап эканлигини ўз асарларида ҳар доим тушинтириб турди. „Тарихий йўл, деди Чернишевский, — Невский проспектининг йўлкаси эмас, бу йўл ба'зан сер чанг, ба'зан ифлос далалардан, ба'зан ботқоқликлардан, ба'зан унқир-чўнқирликлардан ўтади. Кимки чанг босишдан ва этигининг лой бўлишидан кўрқса, у жамоат арбоби бўлиб ишлаш учун уринмай қўяқолсин“. (Асарлар, VIII том, 37—38 бет).

Чернишевский сиёсатда қат'иятсизлик кўрсатиб иккиланучиларни, дадил ва қат'ий иш кўрсатишдан қўрқучиларни ҳар доим фош қилиб, жуда шафқатсизлик блан қоралади. „Буюк кишилар, — деди у, — шунинг учун ҳам буюк киши бўлсалар керакки, улар темирни қизигида босишга ҳаракат қиладилар; вазият иш учун қулай бўлиб турган пайтда фурсатни қўлдан бермасликни биладилар. Лекин уйқидаги кишиларни тақиллатиб чўчитишдан ҳайиққан кишилар темирни қизигида босолмасликлари малум бир нарсадир“.

Тарихий воқиялар омманинг ҳаракати блан юзага чиқади, шунинг учун ҳам воқиаларга раҳбарлик қилишни истаган киши оммага таяниши, курашда ўткур воситаларни қўллашдан қўрқмаслиги, зарур бўлиб қолган пайтда қурбонлар беришдан қайтмаслиги керак. Чернишевский фақат кураш йўли блангина тараққиётга эришиш мумкинлигига қаттиқ ишонган эди.

Чернишевский либералларнинг халқ ишига тамомила душман эканликларини ҳормай-толмай фош қилиб турди. У айтдики, либерал энг ашаддий аблахдан ҳам ёмонроқ кишидир. Халқ оммаси ўз озодлиги учун курашаётган вақтда либераллар оёқ остида ивирсиб юриб, ҳаракатга халақит берадилар ва бу ишга аралашиб, ҳамма нарсани бузиб қўядилар.

Чернишевский яна шу нарсани исбот қилиб айтдики, ҳокимият тепасида турган либераллар революция ағдариб ташлаган эски ҳукумат каби халқ оммасининг маңфаатларига душмандирлар. Умри тугаб қолган тескарчи кучларга қарши курашда қат'иятсиз, қўрқоқ либераллар инқилобий кучларни бостиришда ниҳоят даражада шафқатсиз ва қаттиқ қўлли бўладилар. Чернишевский француз либералларининг 1848 йилда Париж ишчиларининг июль қўзғолонини бостирган вақтда кўрсатган вахшийликлари ва шафқатсизликларини „Современник“ журнали саҳифаларида тасвирлаб берди. Либералларнинг ҳарбий министри генерал Кавеньяк минглаб ишчиларни тўпга тўтган эди.

Чернишевский либералларнинг ҳамма жойда — Ғарбий

Оврупада ҳам, Америкада ҳам, Русияда ҳам бир хил эканликларини кўрди. У, меҳнаткаш деҳқонлар мулкдор синфларга қарши бевосита жанг қиладиган пайт келганда, либераллар ўз бетларига раҳимдиллик ниқобини йиртиб ташлаб Кавеньяк сингари жаллодларга айланиб кетишларини тушинар эди.

Чернишевский либерализм меҳнаткашларнинг манфаатларига душман мафкура ва тактика эканлигини фош қилиб ташлаб инқилобий ҳаракатга жуда катта хизмат қилди. Революционерларнинг либерал-реформистларга қарши кураши янги замондаги озодлик ҳаракатининг характерли белгисидир. Кейинги ўн йиллар ичида буржуа либерализми социал-демократик реформизм тусини олди. Ҳозирги вақтдаги ўнг социалистлар империалистларга хизматкор бўлиб қолдилар ва илғор, инқилобий ишларнинг ҳаммасига ниҳоят даражада душман бўлиб йиртқишларча нафрат блан қарайдилар. Чернишевскийнинг озодлик ҳаракати душманларини жуда ўткурлик блан фош қилиб ташлаган, либераллашучи сиёсатчиларни заҳархандалик блан қаттиқ савалайдиган, жанговар мақолалари ҳозир ҳам бундан юз йил бурунгидек ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда.

Чернишевский жасур революционер эди, шунинг учун ҳам у ғоявий ҳаётнинг ҳамма соҳаларига инқилобий руҳ киргизди. У фалсафани, сиёсий иқтисодни, тарих фанини, эстетикани, адабий танқидчиликни, этикани революция ишига, социализм ишига хизмат қилдиришга уринди.

Чернишевский фалсафа соҳасида идеализмнинг турли-туман кўринишларига қарши кураш олиб бориб, материализмни қаттиқ ғимоя қилди. Ленин бундай деган эди: „Чернишевский 50 нчи йиллардан тортиб 88-нчи йилга қадар тўлиқ фалсафий материализм даражасида қолиб, неокантчилар, позитивистлар, махчилар ва бошқа чалканчиларнинг разилона бема'ниликларини улоқтириб ташлай олган бирдан-бир ҳақиқий улуғ рус адибидир“. (Асарлар, 14 том, 346 бет.)

Чернишевский, фалсафа турмушдан юқори бўлиши ва ўз принципларини ижтимоий ҳаётга боғламасдан туриб ишлаб-чиқиши лозим, деб да'во қилучи файласуфларни қаттиқ масхара қилар эди.

Чернишевский та'лим бериб айтар эдики; ўтмушда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам фалсафа соҳасида партияларнинг кураши бўлиб келган ва бўлмоқда. У турли фалсафий оқимлар му'ян тоифаларнинг, муаян партияларнинг манфаатларини ғимоя қиладиганликларини билар эди, шунинг учун ҳам у фалсафий оқимларнинг синфий моҳиятини тушиниш даражасига анча яқинлашди.

Плеханов, Чернишевскийнинг фалсафий қарашларини баён қилиб беришда қўпол хатоларга йўл қўйди, чунки у

Чернишевскийни Француз материалистлари ва Фейербах блан бир қаторга қўйди. Ҳақиқатда эса, Белинскийдан кейин, Чернишевский материализм фалсафасини ривожлантиришда олға томон жуда катта қадам қўйган эди. Француз материалистлари блан Фейербах метафизик эдилар, диалектикага юксак баҳо бериб ва ўзининг тадқиқот ишларини диалектика методидан кенг суратда фойдалангани учун ҳам Чернишевский улардан фарқ қилар эди. Гап бундагина эмас; Чернишевскийнинг улардан фарқи яна шундаки, ўзи революционер бўлгани сабабли ўз материализмининг ижтимоий ҳаётдаги революция идеяси блан бирга қўшди. У диалектикага революцион характер берди, шунинг учун ҳам диалектика унинг назарида тарихий тараққиётнинг муқаррарлигини исбот қилучи далили, халқ ишининг ғалаба қозонишига бўлган қаттиқ ишончнинг негизи бўлиб қолди.

Ленин Плехановнинг Чернишевский тўғрисидаги китоби ҳақида айтдики, Плеханов тарихга идеалистик қараш блан материалистик қараш ўртасидаги назарий фарқга берилиб кетиб, либерал блан демократнинг сиёсий ва синфий тафовутларини амалда кўрмай қолди. Чернишевскийнинг фалсафий қарашларини унинг инқилобий ишларига боғламасдан туриб, унинг жамиятни ривожлантириш йўли блан қайтадан тузиш учун олиб борган кураши блан боғламасдан туриб тушиниш мумкин эмас.

Русиядаги шароитнинг қоқоқлиги сабабли Чернишевский Маркс ва Энгельс диалектик материализми даражасига, тарихни материалистик асосда тушиниш даражасига кўтарила олмади. Чернишевский ишлабчиқаришнинг ижтимоий ҳаётда ҳал қилучи роль ўйнашини ва ишлабчиқариш процессида вужудга келучи ижтимоий муносабатларнинг ролини тушунмади. Чернишевский инсоният тарихида иқтисодий ҳаётга муҳим аҳамият бериш блан бирга жамиятнинг ривожланишини таъминловчи умумий сабабларни изоҳлашда одамларнинг маънавий тараққиёти асосий роль ўйнайди, деб ҳисоблаб, бу нарсани тарихий тараққиётнинг негизи деб билди.

Лекин Чернишевскийнинг ижтимоий тараққиёт тўғрисидаги материалистик назарияси тўлиқ бўлмаса ҳам, аммо бу нарсани унинг фалсафий қарашларини, Плеханов қилганидек, француз материалистлари ва Фейербахнинг қарашларига ўхшатишга асос бўлаолмайди. Чернишевский революционер эди. У революционер бўлгани учун ҳам ижтимоий ҳаётнинг муҳим масалаларини материалистик асосда изоҳлаб берди, тарихий материализм йўлидан борди. Чернишевский Русиядаги жамиятнинг синфий тузилишини тўғри очиб бериб, 1861 йилги ислохот теварагидаги синфий курашни кўрсатиб бераолди. Франциядаги синфий кураш тарихини, итальян халқининг ёт мамлакатлар зулмига қарши ўзини озод қилиш учун олиб борган курашлари тарихини, Америкадаги граждандар уру-

шининг асосий масалаларини, Оврупо мамлакатларининг янги замондаги сиёсий тарихини изоҳлаб тушинтириб беришда Чернишевский инқилобий мутафаккир нуқтаи назаридан қараб иш кўрди ва ҳодисаларнинг ташқи кўряниши остида чуқур ижтимоий процесслар борлигини зийраклик блан кўра олди.

Малумки, Чернишевский ўша вақтда „Ирқ назария“сини ўйлаб чиқарувчиларга жуда катта ғазаб блан ҳужум қилган эди, шу назариянинг синфий томирларини ниҳоят даражада ўткирлик блан очиб ташлаган эди. Чернишевский бундай деган эди: „Қулдорлар оқ ирқ кишилари бўлиб, қуллар негрлар эди; шу сабабли қулдорликни ҳимоя қилиш илмий асарларда турли ирқдан бўлган кишилар ўртасидаги асосий тафовутлар тўғрисидаги назария шаклини олди“. Чернишевскийнинг мана шу ўткир фикрлари ҳозир „инглиз — америкон ирқининг“ усғунлиги тўғрисида вайсаб, Америка Қўшма Штатлари ва Англия империалистик қулдорларининг дун'ёдаги халқлар устидан ҳукмронлигини ўрнатишга интилаётган „Ирқ назария“сини тарғиб қилувчиларга катта калтак бўлиб тушади.

Ба'зи бир миллатлар томонидан дун'ёдаги халқларни қул қилиш йўлида қилинаётган уринишларнинг ҳалокатга учраши муқаррар эканлиги тўғрисида Чернишевский томонидан айтилган ажойиб фикрларни ҳам эсга олиб ўтиш керак. Чернишевский айтган эдики: „.... Ҳамма вақт шундай бўладики, миллат инсониятни қул қилишга интилиш блан ўзини ўзи ҳалок қилади“. Оврупони фатх этиш учун келган Ченгизхон мўғулларининг ярми Русияни босиб олиш вақтида ҳалок бўлди, қолганларини эса ўзини унглаб олган руслар тор-мор келтирди. Германлар Румо империясини босиб олиш блан унчалик кўп наф топмадилар; герман қабилаларининг кўплари ҳалок бўлиб кетди. Бир вақтлар Оврупони қуритган испанларнинг ўзлари хонавайрон бўлиб, қул бўлиб қолдилар ва очликдан қирилиб кетдилар. Французлар Наполеон I даврида Оврупони қуритишга интилиб, ўзлари бошқаларнинг қўлига тушиб қолдилар ва 1814—1815 йилларда хонавайрон бўлдилар.

Чернишевский томонидан келтирилган мана бу тарихий мисолларга Гитлер Германияси томонидан жаҳонга ҳукмрон бўлиш мақсадида тузилган планларнинг барбод бўлганлигини ҳам қўшимча қилиш керак. Чунки Гитлер Германияси ғарб ва шарқдаги иттифоқчилари блан бирликда Совет Армияси томонидан тор-мор келтирилди. Англия ва Америка империалистларининг жаҳонга ҳукмрон бўлиш учун уринаётган ҳозирги гуруҳлари мана шу тарихий сабоқларнинг ҳаммасини назарда тутишлари керак.

Чернишевский босқинчилик ва таланчилик урушларини қаттиқ қоралади. У та'лим бериб айтдики, босқинчилик

урушлари фақат ҳукмрон эксплуататор синфлар учунгина фойда келтиради. Чунончи, Чернишевский Англия томони дан олиб борилган урушларнинг сабабларини текширган вақтда бундай деди: „Уруш миллат учун зарарлидир, лекин Англияни бошқариб турган синф кишилари учун эса уруш жуда фойдалидир“. Чернишевский давлатни меҳнат қилмайдиган синфлар бошқариб турган пайтда урушларнинг бўлиб туриши муқаррар деб ҳисоблади. Ҳамма давлатларда ҳокимият меҳнаткашлар қўлига ўтгандан кейингина урушлар бутунлай йўқолади.

Чернишевский сиёсий иқтисод принципларини революцион тарзда изоҳлаб бераолди, капитализм ҳимоячилари бўлган буржуа иқтисодчиларининг синфий маҳдудлигини кўрсатиб берди ва меҳнаткашлар сиёсий иқтисодини яратишга уринди. Қимматли буюмларнинг ҳаммаси меҳнат блан вужудга келади, деган фикр асосида Чернишевский меҳнатнинг бутун маҳсули меҳнаткашларники бўлиши лозим деган ҳулоса чикарди. Чернишевский капиталистик ишлабчиқариш усулининг моҳиятини илмий нуқтаи назардан анализи қилиб бермаса ҳам, лекин капиталистик ҳўжаликнинг зиддиятларини ва анархиясини аниқ кўраоладиган зийрак олим бўлгани учун капитализмнинг ўткунчи бир нарса эканлигини ва унинг ҳалок бўлиши муқаррарлигини айтиб берди. Чернишевскийнинг капитализм тўғрисидаги танқиди ҳозирги вақтда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Чернишевский ўз асарларида шу нарсани кўрсатиб ўтдики, капиталистнинг ишлабчиқариши ҳардоим турғунликка учраб туради, бундан бутун иқтисодий тартиб эса муқаррар бўлиб турадиган саноат ва савдо кризисларига учраб туради, шу кризисларнинг ҳарқайсиси миллионлаб ва ўн миллионлаб иш кунининг нобуд бўлишидан иборатдир. Чернишевский капитализм даврида халқ меҳнатининг каттагина қисмини ўзгаларнинг меҳнати блан кун кўручи кичик бир тўдадан иборат бойлар томонидан қамраб олинишини доимо таъкидлаб ёзди. Ленин айтганидек, Чернишевский „ўзи утопик социалист бўлишига қарамай, капитализмни ўтқир танқид қилган буюк танқидчидир“, (Асарлар, XVII том, 3-нашр, 342 бет).

Чернишевский материалистик эстетикани такомиллаштириб, унга жуда қимматли ҳисса кўшди. У ғоясиз сан'атни тарғиб қилучиларга қарши қаттиқ курашди. Чернишевский таълим бериб айтдики, адабиёт бирон ғоя ва маслакнинг хизматкори бўлмасдан иложи йўқ. Адабиёт ўзининг мана шу вазифасидан бош тортмоқчи бўлганда ҳам, бунга қўрби етмайди. „Соф сан'ат назариясининг тарафдорлари ўзларини ҳаёт ишларида бутунлай чет қилиб кўрсатишга уринаётган бўлсалар ҳам, улар алданмоқдалар ёки муғомбирлик қилмоқдалар“. „Сан'ат ҳаётдан мустақил бўлиши лозим“ деган сўзлар шу кишиларга адабиётни ўз дидларига ёққан адабий

оқимларга хизмат қилдириш учун ва ўзларига ёқмаган бошқа адабий оқимларга қарши курашмоқ учун ҳамма вақт, фақат ниқоб бўлиб хизмат қилмоқда" (Асарлар, III том 301 бет). Чернишевский, сан'ат—сан'ат учун назариясини тарғиб қилучилар сиёсат соҳасида конституция — конституция учун, деб тарғиб қилаётган либералларнинг ўзгинаси дяр, деб ҳисоблайди. Чернишевский сиёсатдаги либерализм блан эстетика соҳасидаги либерализм ўртасида боғланиш борлигини, ҳар икки соҳадаги либерализм ўз моҳияти блан халққа бутунлай зид эканлигини яққол кўрсатиб берди.

Чернишевский сан'атдаги формализмни ва халққа қарши бўлган оқимларни шафқатсизлик блан савалади. Белинский каби Чернишевский ҳам та'лим бериб айтдики, сан'ат ҳаётнинг ин'икосидир, сан'атнинг жуда катта ижтимоий аҳамияти бор.

Чернишевскийнинг фикрича, сан'аткор фақат шаклларнигина эмас, балки ғояларни ҳам тараннум қиладиган шоир бўлиши лозим. Адабиёт ўз давридаги ғояларни ифодалаб бериши керак. Кучли ғоялар та'сири остида вужудга келган, даврнинг энг муҳим эҳтиёжларига жавоб берадиган адабиёт оқимларигина жуда яхши тараққий қилади. Турмишга томир ёймаган адабий оқимлар эса бўшанг, нурсиз ва пастарин оқим бўлиб қолаверади. „Турмиш блан қаттиқ алоқада бўлиш, турмиш учун жиддий аҳамиятли бўлиш — бадий асарнинг энг буюк фазилатидир“.

Чернишевский адабий танқид соҳасида фикрларнинг қаттиқ ва принципиал бўлиши учун мустаҳкам туриб курашиб, самимий бўлмаган фикрларни ва „Му'табар кишилар“ олдида кўр-кўрона тиз чўкиш ҳолларини фош қилиб ташлади. Чернишевский ҳам доим уқдириб айтдики, ҳақиқатни гапиролмайдиган, тўғри фикр айтсам ёзучини хафа қилиб қўяман, деб ҳайиқадинан киши танқид қилишга киришмаслиги лозим. „Агар сиз бирон кишига ёқимсиз гап айтиш асло мумкин эмас, ҳечбир наф етказмайди, деб ўйласангиз у вақт оғзингизга толқон солиб олинг“. (Асарлар, I том, 154 бет). Танқид жамиятдаги пешқадам доиралар фикрини ифодалаши ва шу фикрларни халққа янада ёйишга ёрдам бериши лозим. Танқидчи жамият олдидаги ўз мажбуриятларини англаб, зарарли асар машҳур ёзучиники бўлишига қарамай, адабиётдаги зарарли нарсаларнинг ҳаммасини фош қилиб ташлаши лозим.

Чернишевский Белинский ижодиётини самимий, тўғри, виждоний танқид ва публицистиканинг намунаси деб ҳар доим кўрсатиб келди. Белинский душманларининг гўё, буюк рус танқидчиси ҳаддан ташқари талаблар қўяр эди, деган тухматларини Чернишевский ўринсиз ва бема'ни гаплар, деб ҳисоблади. „У фақат ҳақиқат бўлишини кўзлаб ва ўз фикр

ларини аниқ ифодалайдиган сўзларнигина ишлатиб, ўзи нима ўйлаган бўлса шуви ёзар эди. У аҳмоқона нарсаларни тўғридан-тўғри аҳмоқона деб атади, ўз фикрларини дипломатия писандалари ва илмоқли гаплар блан пардаламади. Шу сабабли ҳарқандай ҳаққоний сўз, ҳарқанча му'тадил бўлса ҳам, қаттиқ туйиладиган кишиларга Белинскийнинг фикрлари кескинроқ бўлиб кўринди: кўп кишилар тўғрилиқни ҳамма вақт кескинлик деб ҳисоблай берганларидан кейин, нима ҳам қилар эдик" (Асарлар, II том, 210 бет).

Чернишевский янги олижаноб аҳлоқ принципларини тарғиб қилди, халққа хизмат қилиш эса шу янги аҳлоқнинг асосий талаби эди. Чернишевский ўзининг „Нима қилмоқ керак?“ деган машҳур романида кўпчилик ишига хизмат қилишни ўз шахсий манфаатларидан устун қилиб қўючи янги кишиларни тасвирлаб берди. Чернишевский оилавий турмушдаги муносабатларнинг виждоний ва самимий бўлишини талаб қилиб, реакционерларнинг, гўё коммунизм мустаҳкам оилавий алоқаларни рад қилади, деган туҳматларини ғазабланиб рад қилди. Чернишевский ўз романидаги қаҳрамонларидан бирининг тили блан сўзлаб, коммунистлар никоҳни тан олмайдилар деб да'во қилучи аҳмоқ бюрократни жуда қаттиқ койиди. „Пасткаш, тузалмайдиган пасткаш! „Никоҳни рад қилучи коммунистлар“ тўғрисида жуда яхши тушинчанг бор экан! Сен аввал коммунизм нималигини ва коммунистлар нималарни деяётганини хўб тушиниб ол, аҳмоқ ҳайвон. Коммунистлар сени эшак ва ваҳший демоқдалар. — коммунистлар мана шундай деяптилар“.

Рус халқининг содиқ фарзанди бўлган Николай Григорьевич Чернишевский ўз Ватанини севган оташин ватанпарвар эди, уни бутун жови-дили блан севар эди, рус халқини эзиб, шарманда қилиб ва унга исвод келтираётган паразитларни ниҳоят даражада ёмон кўрар эди. Чернишевский ўз мамлакатининг қулликдан озод қилиш учун, ўз халқининг озод ва бахтли бўлиши учун бутун умрини сарф қилди. Революционер ва ватанпарвар бўлган Чернишевский либераллар чет мамлакат олдида думларини ляккилатаётганликлари учун уларга ниҳоят даражада нафратланиб қаради. Чернишевский, рус либераллари лаганбардорлик қилиб, чет элларнинг миллатчилик хурофотлари блан тўлган қолюқ китобчаларидан ақл ўрганадилар, деб ғазабланиб ёзди. Чернишевский айтдики, бу либераллар француз мовутидан тикилган кийимларини инглиз коленкоридан, кулранг немис мовутидан ясалган ва русча тўқилган гуллар блан безайдилар. Чернишевский, чет мамлакат олдида тиз чуқиш халқ оммасига тураларча менсимай қарашдан келиб чиққан ва халққа қарши бўлган бир ҳол деб ҳисоблади. „Ба'зибир руслар француз тили деб ўз она тилларидан воз кечдилар ва китобларни мужик тилида ўқиб бўл-

майди, шу сабабли французча ўқимоқ даркор, деб рус адабиётидан жиркандилар“.

Чернишевскийдаги ватанпарварлик миллатчилик хурофотидан покиза эди. У турли миллат меҳнаткашларининг манфаатлари бирлигини ва бу манфаатларнинг ҳамма миллатлардаги бойлар синфи манфаатларига қарама-қарши эканлигини доим тушантириб келди. Улуғ демократ фақат рус халқинигина эмас, Русиядаги ҳамма халқларнинг ҳам миллий маданиятларини ривожлантириш учун курашди.

Чернишевский Русиядаги бошқа халқларни озод қилмасдан туриб рус халқининг озод бўлиши мумкин эмаслигини тушинди. У полякларнинг озодлик ҳаракатини астойдил қувватлаб, бу ҳаракатнинг Русиядаги демократизм тараққиёти учун бўлган аҳамиятини тушинди. Чернишевский миллий душманликни авж олдириш сиёсатини жуда қаттиқ қоралади. У Австрияни мисолга олиб, ҳарбир халқни бошқа халқнинг кучи билан эзиб турмоқ учун халқлар ўртасида душманликни авж олдириш реакционерларга фойдали эканини кўрсатиб берди.

Чернишевский ўз халқининг озод ва бахтли бўлиши учун олиб бориладиган курашни инсониятни прогрессив асосда тараққий қилдириш учун курашдан ажратиб қўймади.

„Ўз ватанингни юзаки шуҳратга эмас, балки абадий шуҳратга эриштирмоқ ва инсониятни бахтиёр қилмоқ учун кўмаклашишдан кўра олижаноброқ ва буюкроқ иш бўлиши мумкинми?“

Чернишевский букулмас иродали, ўткур характерли ва мустаҳкам эътиқодли киши эди. Чоризмнинг ҳечқандай таъқиблари ва қувғин қилишлари Чернишевскийнинг иродасини букаолмади. Чернишевский чор жалодларининг қулида 27 йилча асир бўлиб турди: турмаларда ётди, каторгаларда, сургунларда бўлди, лекин у ўз умрининг охиригача астойдил революционер ва ҳақиқий социалист бўлиб қолди.

Рус марксистлари рус революцион демократларидан мерос бўлиб қолган энг яхши фикрларни сақлаб, ривожлантирдилар. Ўзларини „меросларни сақловчи“ деб э’лон қилган народниклар ҳақиқатда революцион демократларнинг ан’аналари билан бўлган алоқани узиб юбордилар. Улар Чернишевский материализми билан бўлган алоқаларини узиб, синфий курашдан воз кечдилар. Ҳолбуки Ленин, Чернишевский асарларидан синфий кураш руҳи келиб туради, деб айтган эди.

Чернишевский ғоялари абадий аҳамиятга эга, чунки бу ғоялар — инсониятни иқтисодий ва ма’навий қулликдан қутқариш учун кураш ғояларидир, озодлик учун кураш ғоялари эса ўлмайдди, чунки капиталистик мамлакатларнинг эзилган ва мазлум оммалари одам одамни эксплуатация қилиши учун ҳечбир имконият қолдирмайдиган ижтимоий тартибларни ўрнатмагуналарича шу курашнинг ўзи ҳам тўхтамайди.

МАУИДАРИЖА

	Бет
М. Бобоев. Юрак садоси. Ше'р	3
Ирина Гуро. Оқ йўл	5
Рамз Бобожон. Қадрдон дўстлар. Поэма (Охири)	58
Саид Аҳмад. Хотинлар. Ҳикоя	80
Маяковский. Жуда соз	84
Йўлмирза. Ше'рлар	99
Юсуфжон Ҳамдам. Лолаҳоннинг звеносида	104
Маннон Ғани. Звеновой	105
Пўлат Мўмин. Ғаллакор колхозда. Очерк	106
Федосеев. Буюк рус мутафаккири ва революционери	116

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: *Ойбек* (мас'ул муҳаррир), *Ғафур Ғулوم*, *Яшир*, *Уйғун*, *Абдулла Қаҳҳор*, *Шайхзода*, *Ж. Шарифий*, *М. Ашр* ва *М. Сами* *Абдуллаев*.

На узбекском языке

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“

№ 7

Орган Союза советских писателей Узбекистана

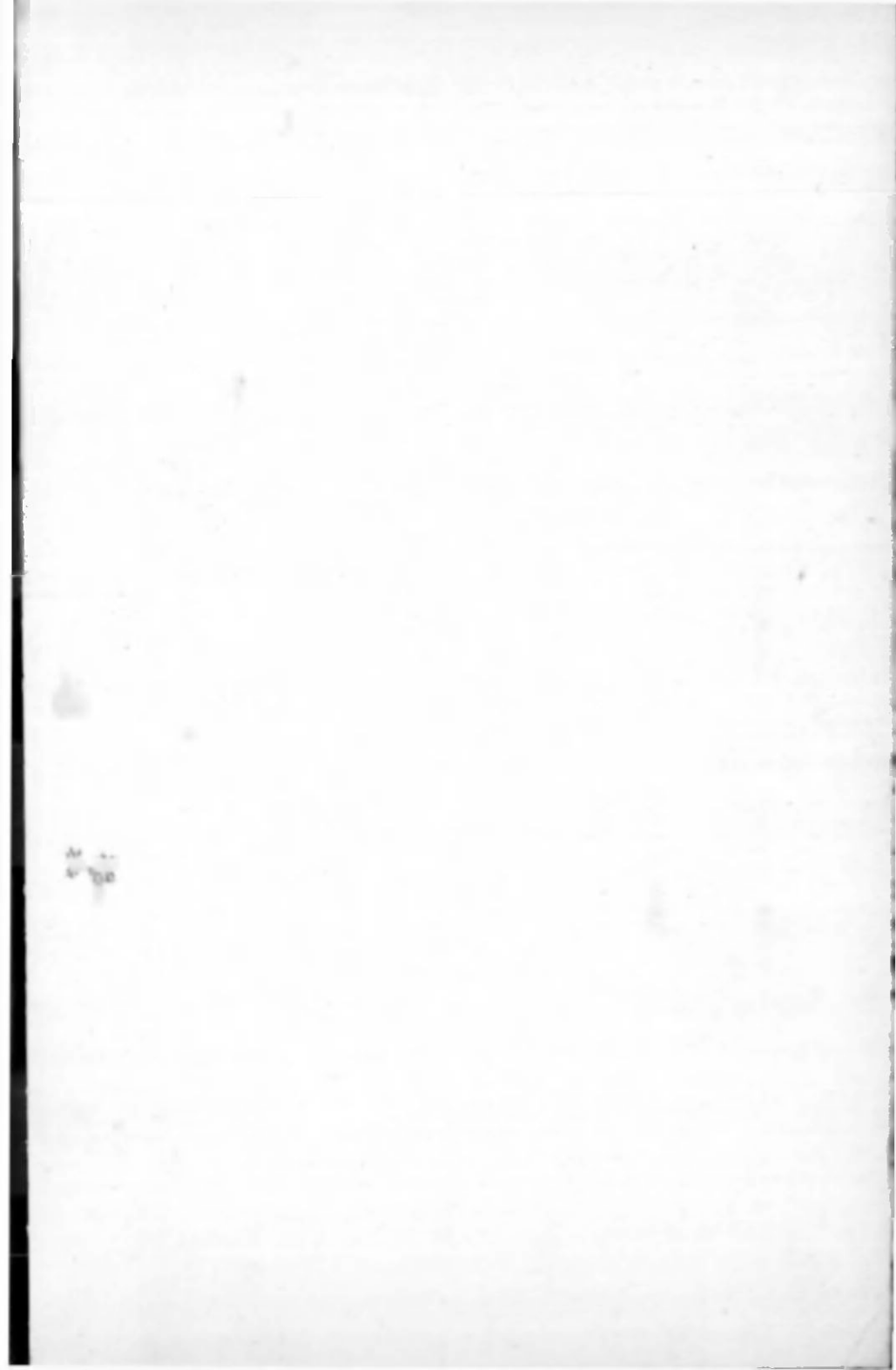
Объединенное издательство „Кызыл Узбекистан“ и „Правда Востока“

Ташкент—1948

„Шарқ Юлдузи“ редакциясининг адреси:
Тошкент. Биринчи май кўчаси, уй № 20. Телефон 32-839.

Босмага руҳсат этилди 19/VI/11-1948 й. Р 04678. Қоғоз формати 60x92/16. Босма листи 8.
Бир листда 47000 ҳарф. Тиражи 6000. Нашр. №837 Баҳоси 5 сўм.

Тошкент „Кызыл Узбекистан“ ва „Правда Востока“ нашриёти босмадонаси. Заказ 872



Баҳоси 5 сўм